magazin istoric

SERIE NOUĂ — APRILIE 1991

LIPPE SE
OVNDO
DE ES-
EL NOM
BRE
TO LA

magazin istoric

SERIE NOUĂ

Revistă de cultură istorică
Anul XXV — nr. 4 (289)
aprilie 1991

Director — redactor şef
CRISTIAN POPIŞTEANU

Bucureşti, Intrarea Ministerului, nr. 2, parter — Sectorul 1, Oficiul poştal nr. 1, Căsuţa poştală 1-702, Cod 70100, Telefon: 15.02.00, interioare 406, 917.

ECHIPA REDACŢIONALĂ

Secretar general de redacţie: Ioana Ursu
Redactori: Gheorghe David, Florentina Dolghin, Ioan Lăcustă, Dorin Matei, Marian Ştefan (responsabil de număr)
Tehnoredactor: Anton Tănase
Corectura: Georgeta Apreotesei, Constanţa Avram
Dactilo: Floarea Dragne, Tudora Petre
Macheta artistică: Radu Ion Popescu
Editura Presa Liberă, director ing. Stan Pelteacu; director economic Ion Ciucescu. Revistă tipărită la Combinatul Poligrafic Bucureşti în secţiile fotocules-gere, offset şi legătorie

SUMAR

George Vâlsan — Adincimile trecutului 2
Dimitrie Cantemir inedit: Paul Cernovodeanu 3
Istorie şi diplomaţie românească in zorii evului modern (II): Dan Berindei 6
Din vremea cind se pregătea Marea Unire (VII): G. T. Kirileanu 11
Gheorghe I. Brătianu — Enigma morţii sale (II): Maria G. Brătianu 16
1938 — Spovedania mareşalului Averescu: Stelian Constantinescu 19
1930-1940. Întîmplări şi oameni din Serviciul Secret (IV): N.D. Stănescu 23
Convorbiri telefonice interceptate: Dumitru Hîncu 27
Acvila României: Jean N. Mănescu 33
Sîngele Movileştilor: Ştefan S. Gorovei 36
Din tainele genealogiei. Înrudirea universală: Mihai Sorin Rădulescu 39
Mentalităţi şi monumente — Iaşii: Răzvan Theodorescu 41
Ionel Brătianu şi Take Ionescu la Paris: Valeriu Râpeanu 44
22 Decembrie 1989. Un monument al culturii româneşti salvat Psaltirea lui Dosoftei: Doru Bădără 47
Lupta lui Basarab I cu Carol Robert în banatul de Severin...: Constantin Rezachevici 51
... sau pe Valea Prahovei?: Florian-Nicu Smărăndescu 55
Istoria creştinismului primar (IV): Remus Rus 57
Călător prin Imperiul roman: Catherine Salles 61
Ţiganii (III): Ioana Ursu, Valeriu Buduru 65
Filip II-Antonio Pérez: conflict sau intrigă obscură?: Eugen Denize 69
1941-1944. Ministrul Elveţiei la Bucureşti transmite... (XIII): Andrei Şiperco 73
În Bucureşti, acum 50 ani 78
Încă o enigmă — armata lui Vlasov: Nikolai Koreniuk 83
Ar fi putut cîştiga Germania primul război mondial?: Daniel David 90
• Cărţi sosite la redacţie ..... **10 • Rebus istoric** ..... **82 • Dialog cu cititorii** 95

George Vâlsan —

Adîncimile trecutului

Ce înseamnă a fi român? Înseamnă să mărturisești, prin chiar această numire, originea ta nobilă și mîndria de a fi păstrat un astfel de nume. Înseamnă să vorbești această limbă românească, limbă care nu este numai urmașă directă a unei limbi vestite de mare cultură, ci e și o limbă biruitoare, căci într-o luptă de secole cu dialectele slave și cu alte limbi, le-a învins pe teritoriul său și le-a făcut roabele sale. Înseamnă să locuiești Țara Românească, țară pe care o fortare neîntreruptă de opt sute de ani a izbutit să o rotunjească în forma de astăzi, cu munții cari sînt ai noștri, fiindcă noi le-am dat turmele de oi și doinele, cu dealurile cari sînt ale noastre, fiindcă noi le-am împodobit cu grădini și vii și mănăstiri frumoase, cu cîmpiile cari sînt ale noastre, fiindcă noi le-am lucrat și desțelenit an de an cucerindu-le prin munca noastră și prin numărul nostru, cu Dunărea care e a noastră, fiindcă noi i-am pus salbe de sate pe amîndouă malurile și noi i-am cercetat apele și ostroavele, cu țărmul Mării, care e al nostru, fiindcă noi l-am deșteptat la viața pe care nu a mai trăit-o din antichitate.

A fi român înseamnă a fi suferit sute de ani și a te fi bucurat cîteva clipe, a fi plîns atît, încît și cîntecele să pară că plîng, a fi văzut neîncetat distruse începuturile de cultură mai înaltă și totuși a le fi început din nou, a fi fost jefuit fără milă și de toți sălbaticii și cu toate acestea, în vremuri de liniște, a fi dăruit prisos de hrană materială și sufletească vecinilor și chiar popoarelor mai depărtate, a fi fost întotdeauna izbit în clipele sfinte ale încercărilor de

unire națională și cu toate acestea a fi ocrotit totdeauna începuturile de acest fel ale popoarelor din jur, a fi fost darnici în sărăcie și mărinimoși la izbîndă.

A fi român înseamnă a fi păstrat tenacitatea neamului nostru, acea vitalitate misterioasă și nesecată care s-a putut îndoi, dar niciodată nu s-a frînt, carpen mladios și tare, acoperind în veșmîntul său cu flori modeste și parfumate pădurea întreagă.

Și mai ales a fi român înseamnă a avea credința că toate aceste însușiri bune ale neamului nostru, pe care le putem arăta cu cinste oricui, nu au avut încă răgazul să se desfășoare în deplinătatea lor dar că, în humele lor, avem dreptul să cerem libertatea de a le duce la desăvîrșire nu numai pentru gloria noastră, ci și pentru binele lumii întregi...

E caracteristic că de cîte ori rostim cuvintele „Țara mea", prima imagine care ne vine în minte este nu a neamului, ci a pămîntului pe care trăiește acest neam. Românul nu zice mă lupt pentru poporul meu, ci zice: mă lupt pentru *țara* mea, pentru *moșia* mea. Și cuminte zice astfel, fiindcă nu se luptă numai pentru această mare aglomerare de oameni contemporani cu sine, ci și pentru pămîntul său, pămînt atît de iubit de țăranul nostru, și pentru *moșii* săi, pe care îi păstrează acest pămînt. Ce frumos cuvînt *moșie!* Evident vine de la *moși*, dar totuși se referă la pămînt. El îmbină aceste elemente într-unul singur, ca să nu uite omul că moșii lui sînt toți ai acestui pămînt și să nu uite că pămîntul acesta e umanizat prin muncă și moartea succesivă a atîtor șiruri de înaintași. În chiar cuvîntul acesta e afirmarea dreptului celui care stăpînește de fapt din adîncimile trecutului.

(Fragmente din prelegerea *Conștiință națională și geografie*, ținută la deschiderea cursului de geografie la Universitatea din Cluj, în 1919, retipărită în broșură în 1937, Editura revistei *Satul și școala*, Cluj)

DIMITRIE CANTEMIR INEDIT

PAUL CERNOVODEANU

În vara anului 1722, ţarul Rusiei Petru cel Mare a întreprins o expediţie în Caucazul apusean (Transcaucazia) avînd drept scop asigurarea graniţei de sud a imperiului său. Este vorba despre regiunea Mării Caspice, ameninţată de tulburările populaţiilor locale ce îngăduiseră amestecul imperiului otoman; acesta substituindu-se autorităţii nominale exercitate de şahul Persiei în acele regiuni, urmărea să-şi impună propriile interese. Petru cel Mare, sprijinit de o parte a suveranilor din Armenia şi Gruzia, a luat iniţiativa unui război preventiv împotriva imixtiunilor otomane în regiunile amintite.

Împreună cu contele Piotr Andreievici Tolstoi (consilier de stat), amiral Feodor Matveevici Apraxin (comandantul flotei ruse din Marea Caspică), fostul domnitor al Moldovei, Dimitrie Cantemir, a făcut parte din Consiliul suprem al expediţiei, înfiinţat pe lîngă marele cartier general imperial. Principala sarcină care i-a revenit cărturarului român a fost aceea de a redacta în idiom local (un fel de „jargon" otomano-arab) unele manifeste şi proclamaţia adresate de ţar populaţiilor caucaziene. Pentru îndeplinirea în bune condiţii a acestei însărcinări, principelui i s-a pus la dispoziţie o tipografie cu literele necesare.

Pe apă şi pe uscat

Cum aflăm din jurnalul pe care l-a ţinut Ivan Ilinski, secretarul principelui Dimitrie Cantemir în timpul acestei expediţii, fostul domnitor român, împreună cu fiii săi mai mari, Matei, Constantin şi Şerban, s-a alăturat forţelor imperiale încă din ziua de 28 mai, sosind la Nijni Novgorod, unde s-a întîlnit cu Petru cel Mare. De aici expediţia s-a îndreptat pe Volga în jos, prin Kazan, Simbirsk, Samara şi Ţariţin, spre Astrahan, unde a poposit la 4 iulie. Ilinski precizează în jurnalul său că principele şi suita sa au primit ca reşedinţă palatul pescăriei imperiale din Astrahan. La 18 iulie, expediţia a pornit mai departe, armata împărţindu-se în două: un corp s-a îndreptat, pe uscat, spre peninsula Agrahan, pe ţărmul apusean al Mării Caspice, iar împăratul şi statul major cu restul forţelor s-au îmbarcat pe corăbii spre aceeaşi destinaţie. La 20 iulie, aflat pe corabia „Sf. Alexandru", Cantemir a făcut unele observaţii ştiinţifice la Uciug-Uruslov, „unde Volga este iezărită (strînsă) cam pe o distanţă de 15 verste de la Mare [Caspică] pentru pescuit". La 24 iulie, împreună cu ţarul şi amiralul Apraxin, Cantemir a debarcat în regiunea Agrahanului, la gurile rîului Terek, de unde „a plecat în campanie la ora 2 şi un sfert după amiază", adică a întreprins un raid de recunoaştere şi cercetare a zonei. Seara s-a înapoiat, înnoptînd la bordul corăbiei sale.

În dimineaţa de 27 iulie, flota ţarului a ajuns la gurile rîului „Astrahan" (de fapt Aksat), unde au fost capturate patru mici fregate ale inamicului; după oficierea unui Te-Deum ţarul, statul său major şi oştenii aflaţi pe corăbii au debarcat. A coborît şi Cantemir, împreună cu suita sa. Armata rusă şi-a amenajat tabăra, săpînd şanţuri de apărare în jurul taberei.

La 5 august, „toată armata a plecat în campanie", cu acest prilej răspîndindu-se şi manifestele tipărite de Cantemir. A doua zi, Petru, cu însoţitorii şi ostaşii săi, a ajuns la ţărmul rîului Sulak, unde s-a aşezat în tabără întărită; seara, ţarul a acordat o audienţă unor feudali locali, principelui Şevkalici şi mutbegului cerkezilor.

Campania a continuat, armata ţarului ajungînd la 12 august la Tarki, în apropiere de litoralul Caspicei, iar patru zile mai tîrziu s-a îndreptat spre sud, pentru ca la 19 august să se producă primele confruntări militare. „La orele 2 după-amiază s-au arătat în munţi tătarii de «Timiş» [de la rîul şi muntele cu acest nume] în număr de 5 000, avînd drept căpetenie a lor pe Mehtebeg şi încă pe unul Jakşibeg, care a şi fost ucis, şi pe Aitimurbeg. Dintre tătari, mulţi au fost ucişi şi vreo cîteva mii au fost luaţi prizonieri". Victoria împotriva tătarilor a fost obţinută de corpul cazacilor de pe Don.

În ziua de 21 august, oştirea rusă şi-a reluat marşul. După adnotările din jurnalul lui Ilinski (el ne furnizează de altfel toate amănuntele despre campanie), în timpul deplasării, Cantemir şi suita lui au trecut „pe lîngă o fîntînă cu o apă aşa de fierbinte încît mîna [băgată în ea] nu o putea suferi" (probabil un izvor cu ape termale), iar seara s-a făcut tabără pe malul rîului Buk.

La 23 august trupele ruse au intrat în oraşul-port Derbent, unde căpetenia tătară Adil Ghirai s-a supus ruşilor,

iar Cantemir a servit țarului ca interpret. Petru și însoțitorii săi au poposit aici cîteva zile, după care, la 30 august, și-au reluat marșul spre rîul Rubas, aflat la 10 verste de Derbent. Cantemir a rămas pe loc, a doua zi efectuînd o deplasare științifică în împrejurimile Derbentului „cu inginerii în munți", executînd o serie de ridicări topografice și observații prețioase. Tot la Derbent, Cantemir a întîlnit un iscusit meșter armean, Caracet, care descoperise un procedeu de „prelucrare a liniei pentru a o face mai moale", utilizînd soluții minerale din regiunea Caucazului.

La 5 septembrie, după ce a ridicat mai multe metereze pe malul rîului Rubas, lăsînd acolo 300 de cazaci, țarul s-a înapoiat cu armata la Derbent. Aici s-a ținut un consiliu de război, la care a participat și Cantemir. S-a hotărît ca, pe timpul iernii, oastea să revină la Astrahan, lăsîndu-se, între acest oraș și Derbent, mai multe tabere întărite, iar expediția urmînd a fi reluată în primăvara anului următor.

La 7 septembrie a început marșul de înapoiere. A doua zi, în timpul uneia din desele furtuni pe care le-au avut de înfruntat la întoarcere, una din șalupele lui Cantemir (transporta diferite materiale științifice și o serie de manuscrise ale acestuia) s-a scufundat în valurile Caspicei.

Pasiunea cunoașterii

Dimitrie Cantemir s-a resimțit de pe urma obositoarei campanii (cu această ocazie s-a și îmbolnăvit de diabetul care i-a provocat moartea timpurie, peste aproape un an, la 21 august 1723). Expediția din Transcaucazia — încheiată în anul următor cu victoria Rusiei și anexarea de către aceasta a țărmului de sud-vest al Mării Caspice — a oferit cărturarului român prilejul de a efectua o serie de cercetări asupra regiunii: ridicări topografice, note despre monumentele depistate, precum și transcrierea inscripțiilor orientale întîlnite în diverse locuri. Tot acest material era destinat întocmirii unei monografii, pe care, din păcate, n-a mai apucat s-o scrie: întors bolnav la Astrahan și de acolo la moșia sa de la Dimitrievka, la scurt timp, cum am mai spus, a încetat din viață. După moartea sa, tot acest material documentar a ajuns în mîinile învățatului german Gottlieb Siegfried Bayer (1694-1738), istoric și filolog, profesor la Academia din St. Petersburg. Acesta a ales datele culese de savantul român despre „un zid al Caucazului", care, după părerea lui Cantemir, s-ar fi întins odinioară de la Marea Caspică pînă la Marea Neagră. Notele cărturarului român, completate cu considerații proprii și cu extrase din diferite alte lucrări istorice, au fost publicate de Bayer în limba latină sub titlul *De muro Caucaseo* (despre zidul Caucazului), în *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanse*, vol. I, St. Petersburg, 1726, pp. 425-463. Învățatul german arată că încă de la intrarea corpului expediționar rus în Transcaucazia, oamenii au văzut un zid care se întindea pe înălțimile munților pe o mare distanță, zid foarte puternic, întărit din loc în loc cu castele și alte amenajări. „Înflăcărat la vederea acestor lucruri, Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei, s-a dus la țar și i-a spus că el dorește să cerceteze un monument așa de măreț, întreprinzînd o excursie de-a lungul zidului. Împăratul l-a lăudat pentru aceasta și i-a dat douăzeci de soldați, așa încît [principele] a putut vedea zidul de aproape, cercetînd traseul său, împrejurimile, fortificațiile, pe care apoi le-a descris. Nu s-a putut îndepărta prea mult, temîndu-se de atacurile triburilor din Daghestan, care ar fi putut captura acel grup restrîns în vreun loc de unde n-ar mai fi scăpat. După o cale cu primejdii multe, Cantemir s-a înapoiat în aceeași seară neatins și a însemnat în scris observațiile sale.

Acest principe era un om cu suflet mare — continuă Bayer —, cu mari virtuți, obișnuit cu primejdia și avînd o dragoste de necrezut pentru știință, încît nu s-ar putea afla altul asemenea din vremurile vechi la acele popoare. Mărturie stau comentariile lui istorice despre trecutul turcilor și al moldovenilor, despre Dacia antică și alte lucrări... Paginile cu însemnările despre zidul Caucazului — precizează Bayer — le-am primit de la Antioh Cantemir, emul al tatălui său în domeniul învățăturii. Ele cuprind numai foi desprinse, pe care principele însemna în

O premieră absolută: *detalii din schița lucrată de Cantemir, reprezentînd zidul caucazian în relief*

grabă pentru amintire, pe scurt, cele văzute. Cele mai multe observaţii lipsesc, căci desigur principele Dimitrie le-ar fi scris din memorie, dacă diabetul, de care s-a îmbolnăvit în timpul expediţiei de la Derbenţ, nu l-ar fi răpit în curînd dintre cei vii. De aceea, am crezut că trebuie să redactez eu lucrarea, pe care învăţatul principe ar fi scris-o desigur cu mult mai mare strălucire".

Bayer arată după aceea că Dimitrie Cantemir măsurase zidul, partea cît putuse fi cercetată de dînsul, în stadii ruseşti, apoi a descris văile, înălţimile al căror relief îl urma, precum şi castelele de piatră legate de acel zid. Localnicii atribuiau zidul şi cetăţile aferente acestuia vestitului împărat macedonean Alexandru cel Mare. După ce se indicau înălţimile aproximative ale munţilor, descrierea continua cu multă precizie, indicîndu-se dimensiunile, precum şi înfăţişarea amănunţită a porţilor şi turnurilor.

original în fondurile Bibliotecii Academiei de Ştiinţe din Leningrad. Ea a fost reprodusă fragmentar şi numai alb-negru în studiul citat al lui Bayer; a mai fost copiată, în 1726, de către geograful francez Joseph Nicolas Delisle, împreună cu un alt lot de schiţe şi desene cantemiriene înfăţişînd lanţul Munţilor Caucaz, cu indicarea limitei zăpezilor eterne, şi cu textul aferent, aceste copii fiind depuse în 1735 la Biblioteca Naţională din Paris. Aici au fost găsite şi studiate de către savantul român George Vâlsan în perioada interbelică.

În sfîrşit, tot la Biblioteca Academiei de Ştiinţe din Leningrad se mai păstrează şi schiţa colorată, lucrată de Cantemir, reprezentînd zidul caucazian în relief, dar fără adnotările sale în latină, ci cu altele în limba rusă. *Acest desen este inedit:* n-a fost reprodus niciodată şi poartă legenda scrisă de Bayer cu creionul în limba germană: „Derbent in Persien".

Zidul caucazian există şi astăzi, sub formă de ruine, în R.S.S. Autonomă Daghestan, începînd din dreptul oraşului Derbenţ şi străbătînd lanţul nordic al Caucazului de la est spre vest, pe o distanţă de aproximativ 70-80 km. Despre data şi făuritorii lui persistă încă incertitudinea. În orice caz, Dimitrie Cantemir este primul savant european care l-a cercetat şi l-a descris.

Observarea şi studierea zidului de la Derbenţ n-au fost desigur singurele rezultate ale cercetărilor efectuate de Cantemir în timpul expediţiei lui Petru cel Mare din vara anului 1722. S-au mai păstrat multe alte însemnări cu caracter geografic, arheologic şi istoric, făcute cu ocazia trecerii lui prin diferitele regiuni caucaziene străbătute de oastea rusă. Toate aceste însemnări în limba latină, însoţite de schiţe şi desene executate de mîna lui Cantemir, au fost publicate în tomul VII (1883) al operelor cărturarului român editate în veacul trecut de către Academia Română după manuscrisele păstrate la Muzeul Asiatic (astăzi Institutul de Orientalistică din Leningrad), sub titlul: *Collectanea Orientalia. Principis Demetrii Cantemiri varie schedae et excerpta e autographo descripta* (Colecţia orientală. Diferite însemnări şi extrase ale principelui Dimitrie Cantemir, scoase din manuscrisul autorului). Din indicaţiile aflate în aceste însemnări se vede că Dimitrie Cantemir intenţiona să scrie o istorie şi o descriere geo-etnografică a regiunii, ceea ce ar fi însemnat, pentru Transcaucazia, o replică a *Descrierii Moldovei*. Lucrarea urma să fie însoţită de o hartă, la care principele se referă mereu în notele sale, dar, în actuala stare a cercetărilor, putem aprecia că nu a mai apucat să o realizeze.

Deşi nu s-au materializat într-o lucrare de sine stătătoare, notele şi însemnările lui Cantemir prezintă o mare valoare ştiinţifică. Păstrate de urmaşii lui, ele au fost arătate şi date spre studiu mai multor învăţaţi, ca Bayer sau Delisle, preocupaţi de aceste regiuni pe atunci prea puţin cunoscute. Iar Cantemir s-a impus cu autoritate în materie, fiind un autentic orientalist. Alături de *Istoria Imperiului otoman* şi *Sistema religiei mahomedane*, cercetările sale din Caucaz completează în mod armonios studiile dedicate de învăţatul român civilizaţiei islamice. ■

O replică la „Descrierea Moldovei"

Pe baza datelor culese, Cantemir a alcătuit o hartă în acuarelă a porţiunii din zidul caucazian ce se ridica în împrejurimile Derbenţului, hartă ce se păstrează şi astăzi în

ISTORIE ŞI DIPLOMAŢIE ROMÂNEASCĂ ÎN ZORII EVULUI MODERN (II)

DAN BERINDEI

Cum am văzut în numărul trecut, după redactarea proiectelor de Regulamente organice, o delegaţie română a fost trimisă la Petersburg pentru a asista la revizia ce urma să fie făcută documentelor de către reprezentanţii autorităţilor ruse. La mijlocul lunii noiembrie 1830, delegaţia şi-a încheiat misiunea şi s-a întors în Principate.

Sub pecetea interesului străin

La începutul anului 1831, generalul Kiseleff a convocat Adunările obşteşti extraordinare de revizie şi a adus la cunoştinţa generală, prin publicaţii, elaboratul document sosit de la Petersburg. Cele două adunări de revizie au lucrat intens, cea muntеană în 31 de şedinţe, cea moldoveană în 64, dar cu toate dezbaterile, destul de ample, modificările n-au fost decît „de amănunt". În amîndouă ţările Regulamentul a fost votat şi a intrat în vigoare (de la 1/13 iulie 1831 în Ţara Românească şi de la 1/13 ianuarie 1832 în Moldova).

Dacă în privinţa relaţiilor agrare, noua legiuire a reflectat o certă înăsprire a situaţiei ţărănimii, ea a avut, neîndoielnic, şi un important rol modernizator. Regulamentul organic a fost, în largă măsură, şi rezultatul unor contribuţii româneşti, deşi necontenitul control al puterii protectoare a făcut ca receptarea lui de către naţiune să fie aceea ca faţă de o legiuire străină, impusă din afară. Este drept că poziţia în general ostilă faţa de Regulamentul organic a mişcării de eliberare naţionale româneşti a fost determinată şi de faptul că partea românească în procesul de alcătuire a acestei legiuiri a relietat mai ales poziţiile unei boierimi care, chiar şi atunci cînd era partizana unor înnoiri, nu adera la ele decît cu condiţia menţinerii puterii de stat în mîinile ei.

Regulamentele organice au prins un număr de stipulaţii referitoare la situaţia internaţională a Principatelor, organizarea ducerii relaţiilor cu reprezentanţii puterilor străine, statutul supuşilor şi protejaţilor străini, instituirea carantinelor şi a unui nou regim de frontieră, eliberarea de pasapoarte, acordarea îm-

Detaliu dintr-o stampă de epocă înfăţişînd intrarea trupelor ruse în Brăila, la 15/27 iunie 1828 şi generalul Kiseleff, care înaintea oricăror simpatii faţă de români, e rămas un dregător al ţarului

pămîntenirii și pregătirea unei viitoare uniri a celor două țări românești. Prin art. 42, respectiv 44 din Regulamentul Moldovei, se stabilea că alegerea unui nou domnitor de către Adunarea obștească extraordinară trebuia comunicată Porții printr-un arzmahzar, semnat de toți deputații, „după rîndul rangului lor", pentru a se solicita „întărirea" și că tot ei trebuiau să semneze „o notă oficială" adresată „Curții ocrotitoare" de la Petersburg. Prin art. 52, 53 și 54 — respectiv 55, 56 și 57 ale Regulamentului Moldovei — hotărîrile Adunării obștești erau subsumate tratatelor și hatișerifurilor deja existente și respectării „drepturilor Curții suzerane și ale Curții apărătoare". În raporturile cu Adunarea, domnitorul se putea adresa, în caz de „răscoală sau vreo mare turburare și neorînduială", celor două puteri; la rîndul ei, Adunarea obștească era autorizată să se plîngă curților suzerană și protectoare.

Articolul 153 din Regulamentul organic al Țării Românești stabilea că „marele postelnic este șeful cancelariei domnului", urmînd a se ocupa și cu „cele de afară". „Va ține corespondența cu aghenții principatului din Țarigrad și, la întîmplare, cu pașii de prin cetățile mărginii, d-a dreapta Dunării". „Asemenea, se arăta mai departe, va fi însărcinat și cu corespondența consulilor curților străine, ce să află șezători în principat". Cea de a doua secție aflată sub conducerea sa era „însărcinată cu toată corespondența domnului în limbi străine". În această a doua secție erau prevăzuți să lucreze un secretar „pentru limba turcească" și un ajutor al acestuia, un secretar „franțozesc", doi scriitori, un condicar, șase postelnici „orînduiți spre a fi trimiși în feluri de slujbe", o căpetenie a celor opt călărași și 12 lipcani sau curieri, un agent însărcinat „cu trebile țării" pe lîngă Poartă și trei secretari ai acestuia. Art. 144 și 145 din Regulamentul organic al Moldovei se refereau la atribuțiile externe ale Marii postelnicii, ca și art. 153 din Regulamentul muntean. Statul lefilor dregătorilor moldoveni indica o schemă relativ similară, deși ceva mai redusă ca cea de la București: un șef de secție pentru corespondența în limbi străine, doi scriitori, un controlor, patru postelnici și 14 curieri, călărași și lipcani; în acest principat nu apărea agentul țării la Istanbul.

În regulamente era consemnat faptul că supușilor străini propriu-ziși li se adăugau un „mare număr de oameni născuți în Turcia sau în Principaturi", care apelaseră sau apelau la protecția străină, aceasta conferindu-le un statut fiscal mai avantajos. Se stipula ca în fiecare principat cîte o comisie să-și desfășoare activitatea pentru a analiza situația fiecărui sudit (supus) în parte, aceasta cu concursul consulatelor străine. Erau stabilite și obligațiile fiscale ale supușilor străini, care nu erau impuși pentru „negotul cu aridicata", ei fiind obligați însă la plata patentei pentru comerțul cu amănuntul. În amîndouă țările, Regulamentul prevedea desființarea starostiilor înființate de consulate în diferite orașe, pentru funcționarea acestora în viitor cerîndu-se beraturi ale Porții.

Instituirea carantinelor la Dunăre, marcînd în mod clar separația teritorială a Principatelor române de teritoriul Porții, a fost statuată în mod detaliat prin cele două legiuiri fundamentale, pentru Țara Românească, stabilindu-se, și punctele de frontieră. În acest fel, existența separată de Imperiul otoman a Principatelor autonome a fost evident accentuată.

Articolul 434 din Regulamentul pentru Moldova prevedea că „tot boeriul sau orășanul moldovean este slobod a călători în țări străine, pretutindenea oriunde interesurile sale ar cere, fără a-l putea opri cevaș, afară de întîmplările hotărîte de legi" (un articol similar — 378 — se regăsea și în Regulamentul muntenesc). În Țara Românească pașapoartele urmau să fie eliberate „fără nici o plată", în Moldova percepîndu-se însă „cîte zece lei de pașaport" și tot aici era prevăzută revizuirea de către poliție a pașapoartelor supușilor străini.

Prin art. 379, Regulamentul pentru Valahia stabilea modalitățile de împămîntenire ale străinilor. Era pusă condiția ca aceasta să fie certificată printr-un „document la mînă care i se va da de către domn; după o mai întîi chibzuire a Obștești Adunări", condiționare care „frîna" dintr-un început conferirea cetățeniei. Se mai cerea însă ca străinul solicitant să beneficieze de „un capital", sau să practice o meserie, deci să fie util societății românești care-l accepta. De la data solicitării naturalizării trebuiau să treacă însă 10 ani pînă la înscrierea respectivului străin „între pămîntenii statului"; în cazul căsătoriei solicitantului cu o „pămînteancă", termenul era redus la șapte ani. Celor dintre străini care nu ar fi dorit să beneficieze de drepturile „politicești" li se recunoștea statutul de pămîntean imediat — naturalizația mică — cu condiția apartenenței lor la activități de negoț ori industrie și a înscrierii lor prealabile în corporații, ca și a achitării patentei și a „cheltuielilor orășenești".

Un neîndoielnic merit al Regulamentelor organice a fost sprijinirea prin anumite stipulații ale lor a unui viitor proces de unificare a Principatelor. Articolele 371 (425 din cel pentru Moldova) proclamau limpede această năzuință: „Începutul, relighia, obiceiurile și asemănarea limbei lăcuitorilor acestor doă principaturi — se arată în textul moldovenesc, formularea fiind aproape identică și în cel muntenesc — precum și trebuințile a îmbelor părți, cuprind din insuși descălicarea lor elementurile nedespărțitei uniri, care s-au împiedicat și s-au întîrziat de întîmplătoarele împregiurări.

Mîntuitoarile folosuri ai rodului ce s-ar naște din întrunirea acestor două națiii sînt netăgăduite. Elementurile întrunirii a moldo-românilor se află așăzate prin acest reglement prin asămănatile temeiuri ale administrației acestor doă țări". O comisie moldo-munteană trebuia să dea condicilor „politicești și criminalicești" un „unul și numai singur legiuitoriu cuprins" (art. 426 al Regulamentului Moldovei), locuitorii celor două țări urmînd să poată desfășura în mod liber în țara vecină activitățile „neguțitorești" și să dețină proprietăți (art. 372 din Regulamentul muntean, 427 din cel moldovean), răufăcătorii, dezertorii și datornicii urmînd a fi extrădați dintr-o țară în alta (art. 373, respectiv 408); locuitorilor țărani din regiunea de graniță li se înlesnea trecerea dintr-un principat în altul, iar monedele urmau să aibă același curs în ambele țări. Regulamentul organic a pus desigur temeiuri „legale" realizării primei etape a unificării statale a națiunii române și aceasta nu numai prin stipulațiile referitoare în mod concret la viitorul proces de unificare, dar mai ales prin bazele organizatorice foarte asemănătoare și uneori chiar identice introduse în cele două țări al căror statut internațional urma să înregistreze o mutație decisivă.

Statornicirea păcii și punerea în aplicare a Regulamentelor nu au avut însă ca urmare imediată retragerea armatei ruse din cele două Principate și nici o revenire la o cîrmuire pămînteană autonomă a acestora. Scrisori din București, adresate la Sibiu de reprezentantul Franței în toamna 1829 îi descriau cu pesimism situația ce se crease. Într-una se arăta că ocupanții „au intenția de a continua dictatura lor în Principate" și mai ales „să stoarcă țara pînă la ultima picătură de sînge". În alta se nota ironic că era vorba de o ocupație „civilizată în manieră moscovită"! La Iași, viceconsulul francez semnala deprimarea moldovenilor care manifestau „o durere inexprimabilă" din pricina prelungirii ocupației. „Nici o îmbunătățire..., aceleași rechiziții, abuzuri arbitrare, același terorism".

Venirea lui Kiseleff a adus unele ameliorări, sau mai bine zis, exploatarea a continuat, dar cu unele menajamente. Îndatorirea de a găzdui și de a hrăni trupele de ocupație n-a fost înlăturată, această obligație fiind reamintită locuitorilor și în ianuarie 1831! În iarna aceluiași an, armata de ocupație din Principate și cea de la Silistra însumau 18 000 soldați, cheltuielile de întreținere a acestora revenind în proporție de 3/4 românilor. În primăvara anului 1833, deci cu un an înaintea evacuării, au intrat în Principate alți 25 000 soldați ruși! Cîteva luni mai tîrziu se constata că „întreg corpul generalului Kiseleff va petrece iarna în Principate". Și cu toate că sporirea efectivelor se făcuse sub diferite pretexte, un raport al consulului francez, din august 1833, arăta că adevăratul motiv fusese „foametea generală de care este amenințată o parte a Rusiei meridionale".

În raportul său bilanț, întocmit la începutul anului 1834, generalul Kiseleff preciza că veniturile Principatelor pe anii 1828-1833 se ridicaseră la suma de 108 430 717 piaștri, din care, numai pînă în martie 1832, potrivit unei scrisori a aceluiași general către ministrul de externe K.V. Nesselrode, Principatele contribuiseră la „cheltuielile și sacrificiile guvernului rus" cu suma de 59 511 296 piaștri! Cifra este edificatoare pentru a ilustra gradul de exploatare a țărilor române de către guvernul rus.

Pînă la intrarea în vigoare a Regulamentelor organice, Principatele au fost tratate ca „provincii ruse", iar cele două divanuri au fost lipsite de putere efectivă de decizie. S-au înregistrat unele schimbări în bine abia după intrarea în vigoare a Regulamentelor organice, dar și atunci Kiseleff a rămas mai departe autoritatea supremă în cele două țări, pe care le-a diriguit cu fermitate, subsumîndu-și structurile instituționale pe care le crease sau le modernizase. Administrația și aparatul judiciar au căpătat o nouă înfățișare, a renăscut armata națională — ale cărei baze s-au pus încă din vara anului 1829, dar care, la înființare fusese chemată să jure credință „augustului protector". S-au inițiat operații statistice, a fost acordată oarecare grijă culturii, creîndu-se primele periodice românești, ca și cea dintîi societate științifică la Iași.

Trebuie spus că generalul Kiseleff și-a exercitat autoritatea și față de clasa conducătoare din Principate și unele atitudini naționale ale acesteia. De pildă, a lăsat să treacă peste trei ani pînă a-l „ierta" pe mitropolitul Grigore al Ungrovlahiei și a-i reda scaunul, și aceasta după ce ierarhul, căruia i se îngăduise a se întoarce din exil și a veni la Buzău și apoi la Căldărușani, a avut patru întrevederi cu Barbu Știrbei, reprezentantul generalului și se angajase a sprijini „noile instituții". Sau, cînd în 1830 marele vornic Iordache Filipescu „vorbise" contra sa, guvernatorul l-a scos din funcție și i-a impus arest la domiciliu. În primăvara următoare, Iancu Văcărescu, cerînd ca mitropolitul Grigore să fie readus în țară pentru a prezida Adunarea obștească extraordinară de revizie, a fost surghiunit pe un an la mănăstirea Cozia.

Regulamentul organic a prevăzut printre organele puterii executive și Secretariatul de stat sau Postelnicia. Și dacă pînă la intrarea în vigoare a acestei legiuiri fundamentale, Kiseleff s-a dispensat de serviciile unor mari postelnici, după aceea au fost desemnați dregători pentru a ocupa sarcina menționată (Nicolae Cantacuzino și apoi Nicolae Suțu — economistul — în Moldova), ca și aparatul subordonat lor (în mai 1832, în Moldova — unde

schema organizatorică prevăzută în Regulament a fost practic mai amplă — comisul Grigore Gane era șeful Secției consulare, iar serdarul Costache Grigoriu al celei a reclamațiilor și pașapoartelor). Fără îndoială, în condițiile existente, atribuțiile „externe" ale Secretariatului de stat au fost limitate, ele fiind mărginite mai ales la relațiile cu consulatele în problemele curente ale supușilor străini.

În perioada respectivă nu au fost reprezentate consular în Principate decît *Rusia* — prin consulul general Minciaki, ajutat de consulii din Iași (ultimul în funcție fiind, în primăvara 1834, Timkovski), *Prusia* — reprezentată prin consulul Kreuchely, *Franța* — prin consulul Lagan la București și printr-o succesiune de viceconsuli titulari sau provizorii la Iași, *Anglia* — prin consulul E.L. Blutte (*Magazin istoric*, nr. 12/1986) și *Austria* doar din primele luni ale anului 1833, cînd consulii Timoni și von Wallenburg și-au luat funcțiile în primire la București și Iași (pînă atunci, din 1828 începînd, reprezentanții consulari austrieci în Principate își avuseseră reședințele la Sibiu și Cernăuți).

Contactul de înalt nivel al acestor reprezentanți consulari avea loc cu președintele plenipotent rus sau cu locțiitorii săi. Dacă pe Timoni, spre pildă, Kiseleff l-a primit cu deferență în 1833, bucuros că astfel relațiile cu Austria se restatorniceau, el a fost în raporturi tensionate cu consulul englez Blutte; cu reprezentanții Franței și ai Prusiei relațiile lui Kiseleff au fost bune. „Consulii — scria totuși generalul la începutul anului 1833 cancelarului Nesselrode — fac amestecături și se silesc a trage foloase". Esențial rămîne însă faptul că aceste relații la nivelul superior nu se desfășurau cu autoritățile locale, ci cu reprezentanții puterii ocupante. Cînd au fost instituite secretariatele de stat, acestea au preluat raporturile directe cu consulatele pentru chestiunile curente.

Între consuli, de o parte și președintele plenipotent și autoritățile române de alta, s-a desfășurat o luptă surdă. În timp ce primii acționau pentru ca regimul capitulațiilor în ființă între Imperiul otoman și puterile europene să funcționeze și în Principate, acestea din urmă, sprijinite și de Rusia, interesată a-și crea o situație „de monopol", căutau să limiteze drepturile excesive ale străinilor. În 1831-1832 a fost întreprinsă o revizuire nominalizată a sudiților (supuși străini), ceea ce a întîmpinat evidente stavile din partea reprezentanților consulari. Opoziția acestora a fost și mai accentuată cînd s-a căutat ca supușii străini să fie obligați la sarcinile fiscale justificate prin beneficiile lor. Desființîndu-se Departamentul străinilor pricini, sudiții au trebuit să se înfățișeze instanțelor judiciare nou instituite, acestea trebuind însă să accepte prezența dragomanilor consulatelor la procesele în care erau implicați străini.

Reprezentanții consulari, în primul rînd cei englezi și austrieci, au protestat contra străduințelor de a se limita exitinderea regimului capitulațiilor[1] din Imperiul otoman asupra Principatelor române autonome. Consulul Blutte a înștiințat cîrmuirea Moldovei că pentru căsătorii în care erau implicați supuși și protejați ai săi, dacă nu se obținea consimțămîntul prealabil al consulatului, legăturile matrimoniale respective nu puteau să fie recunoscute ca valabile. Pledînd pentru supunerea Principatelor regimului capitulațiilor, consulul francez Lagan a mers pînă acolo încît a spus că aceasta ar fi fost chiar în folosul românilor, ea reprezentînd „singura legătură ce unea Principatele cu Imperiul otoman!" La începutul anului 1834, subsumarea supușilor străini sistemului fiscului românesc a sfîrșit prin a fi acceptată și de consulul englez Blutte. Secretarul de stat moldovean Suțu a afirmat consulului austriac, la 19 februarie/3 martie 1833, deplinele însușiri ale țării sale în domeniul reglementărilor și taxărilor comerciale, calificîndu-le „un drept inerent al administrației țării".

Regulamentele organice impuseseră limite în privința activității starostiilor consulare. Dar, în realitate, sub presiunea consulatelor, numărul acestora a crescut și ele au fost tolerate. În 1833 numai Austria avea în Moldova 12 starosti (Bacău, Bîrlad, Botoșani, Dorohoi, Fălticeni, Focșani, Hîrlău, Huși, Piatra, Roman, Tecuci, Vaslui).

Încă de la începutul războiului ruso-turc din 1828-1829, ministrul de externe rus Nesselrode declarase că țarul nu avea intenții anexioniste; faptele însă nu confirmau întru totul aserțiunea sa. Printr-o înțelegere încheiată la Petersburg, datoria Porții față de Rusia fusese redusă la opt milioane de piaștri, termenul de plată fiind stabilit la opt ani, timp în care Principatele urmau să rămînă ocupate (pînă la urmă, acest termen deși a fost redus la jumătate, ocupația rusă a durat în realitate șase ani, din 1828 pînă în 1834). De altfel, poziția Rusiei față de cele două țări române n-a fost deloc limpede, fapt sesizat într-un raport consular francez din 18/30 noiembrie 1833, care constata că „politica dublă a Rusiei sare în ochi" atît era de evidentă.

La începutul anului 1830, în Moldova a circulat zvonul așezării consilierului de stat

[1] Aceste capitulații (convenții) ofereau importante privilegii economice și politice puterilor occidentale. Prima capitulație a fost acordată de Înalta Poartă în 1569 Franței; apoi au urmat cele către Anglia (1580), Olanda (1612) ș.a. Prin aceste capitulații, Imperiul otoman devenea o imensă piață de desfacere pentru negustorii din țările posesoare de astfel de convenții, acestea din urmă acordînd deseori Porții sprijin politic, diplomatic și chiar militar în vederea apărării integrității sale. Nerecunoașterea aplicabilității acestor capitulații de către țările române era un semn evident al tendinței și dorinței acestora de a deschide drum de la autonomie către independență.

Alexandru Sturdza (fiul celui dintîi guvernator al Basarabiei anexate în 1812) ca domn la Iași, evident un domn care n-ar fi fost decît instrumentul guvernului rus. Poate și pentru a calma o anume stare de spirit creată de zvonurile în legătură cu o eventuală cedare de către Poartă a celor două Principate către Rusia, în contul datoriilor sale de război, cîteva luni mai tîrziu, generalul rus Rüdiger declara boierilor moldoveni că Rusia urmărea să înzestreze țara lor cu „o ocîrmuire independentă", dar că țarul urma să rămînă pe mai departe „protector" al Principatelor, ceea ce indica limitele evidente ale „independenței" preconizate.

În 1832, măsurile luate de Rusia în Polonia, după înăbușirea mișcării de eliberare națională din această țară, au îngrijorat pe boierii munteni în legătură cu viitorul țării lor. „Aceste Principate... au figurat dintotdeauna în primul rînd al proiectelor de extensiune ale Rusiei", remarca consulul francez Lagan cîteva luni mai tîrziu; el mai semnala că după cucerirea Varșoviei de către armatele țarului, „administrația rusă ia zilnic caracterul unei fixități foarte vizibile". Zvonurile privind cesiunea Principatelor către Rusia au apărut din nou în vara anului 1833, fiind înregistrate de reprezentantul consular al Austriei la Iași.

În 1831, Adunarea obștească extraordinară de revizie a Țării Românești a conferit lui Kiseleff „drepturi de pămîntean cu toate privilegiurile ce se cuvin celei mai înalte și mai vechi noblețe a țării", dar el a refuzat, renunțînd prin aceasta și la posibilitatea ocupării domniei. Oricum, în 1832, consulul Franței raporta cu o oarecare mirare sărbătorirea neobișnuită a generalului în Capitală, la întoarcerea sa dintr-o excursie. Se considera el legat de soarta Principatelor, dar înainte de toate Kiseleff rămînea un dregător al țarului și un reprezentant al intereselor Rusiei imperiale. A și făcut tot ce i-a stat în putință pentru a prelungi ocupația. În septembrie 1831 îi scria lui Nesselrode, arătîndu-i că o evacuare a Principatelor ar duce la pierderea „unei poziții avantajoase". Scrisoarea l-a îngrijorat se pare pe Nesselrode, deoarece, după răspunsul pe care l-a dat lui Kiseleff, acesta din urmă a trebuit să-i scrie din nou, în octombrie 1831, negînd că el s-ar fi gîndit la o anexare a Principatelor de către Rusia. Revenind cu o nouă misivă în februarie 1832, el sugera lui Nesselrode că Rusia trebuia să tragă „cele mai multe foloase din ocuparea Principatelor". Era și motivul pentru care, în septembrie 1832, cerea ca acestea să nu fie evacuate înainte ca Poarta să fi sancționat Regulamentele organice, mai ales, preciza el, că popoarele creștine din Orient urmau „să fie chemate în curînd la noile destine față de care Rusia n-ar trebui să rămînă străină".

Kiseleff a beneficiat, în 1833, de sprijinul lui Alexis Orlov, important și influent negociator utilizat de țar, ca și de cel al lui Buteniev, reprezentantul Rusiei la Istanbul. Orlov i-a scris generalului, venindu-i în întîmpinare și declarîndu-i că „ocupația devine indispensabilă și trebuie căutate toate pretextele posibile pentru a nu grăbi evacuarea Principatelor". În vara 1833, Kiseleff adresa o notă verbală lui Orlov, în care susținea că, pentru a îndepărta de frontierele sale „dezordinele", Rusia trebuia să păstreze încă „administrația provizorie" în Principate cu ajutorul unui „corp de trupe". „Să ținem în mîinile noastre Principatele — scria el — timp de zece ani. Eu vorbesc așa pentru că privesc Dunărea ca hotar al Imperiului rusesc și, fără să mă uit la Nesselrode și la politicienii noștri de la Petersburg, știu că puterea lucrurilor va prevala asupra sistemelor... Prelungind ocupația, vom deprinde spiritele... și incorporația se va face mai ușor". „Bătălia" generalului — care reflecta rolul și dorința lui personală de a rămîne la cîrma Principatelor — avea însă să fie pierdută. Prin convenția ruso-turcă de la Petersburg, din ianuarie 1834, a fost decisă evacuarea Principatelor. Cîteva luni mai tîrziu, după o jumătate de deceniu, Kiseleff a părăsit cele două țări românești. ■

(Va urma)

CĂRȚI SOSITE LA REDACȚIE

• **Paul Abrudan — SIBIUL ÎN REVOLUȚIA DIN DECEMBRIE 1989.**

Casa Armatei, Sibiu, 1990, 208 pp. +16 pl. ilustr., 30 lei: autorul își propune să contribuie la cronica evenimentelor revoluționare din Sibiu, prezentînd eroismul celor care au acționat cu bărbăție, curaj și spirit de sacrificiu pentru a apăra cauza sfîntă a eliberării poporului român de totalitarism și dictatură.

• **Ion Antonescu — ROMÂNII: ORIGINEA, TRECUTUL, SACRIFICIILE ȘI DREPTURILE LOR** (ediție îngrijită de maior **Ilie Schipor**).

Editura Clio, București, 1990, 112 pp., 37 lei: lucrarea unui tînăr ofițer, pe atunci, publicată în anul 1919, ce prezintă, sintetic, istoria noastră prin prisma, mai ales, a efortului militar impus românilor de-a lungul secolelor de către forțe externe potrivnice.

• **Gh. Buzatu — RĂZBOIUL MARILOR SPIONI, VOL. II** (publicat sub egida Anuarului Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", în seria Biblioteca Anuarului). Iași, 1989, 343 pp.: un nou dosar al istoriei secrete a anilor 1939-1945, mai ales anii 1943-1944, și o serie de evenimente premergătoare actului de la 23 august 1944.

• **Oliver Lustig — LIMBAJUL MORȚII.**

Editura Alex, București, 1990, 363 pp., 50 lei: o carte scrisă pentru a nu se uita cele petrecute în lagărele de concentrare și în felul acesta, ele să nu se poată repeta.

• **BOMBA DROGURILOR** (selecția textelor, traducere, comentarii și note: **Stelian Turlea**).

Editura Humanitas, București, 1991, 304 pp., 82 lei: o nouă carte consacrată flagelului drogurilor, unul dintre fenomenele cele mai complexe și mai tragice ale lumii contemporane.

DIN VREMEA CÎND SE PREGĂTEA MAREA UNIRE (VII)

G.T. KIRILEANU

În continuarea selecţiei noastre din jurnalul inedit al cărturarului G.T. Kirileanu (1872-1960), aflat la Cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Române, reproducem însemnări din caietele anilor 1917-1918.

Sînt anii cînd, după cum se ştie, România a trecut prin grelele momente ale retragerii în Moldova (regele şi guvernul stabilindu-se la Iaşi, în noiembrie 1917), ale refacerii armatei (ianuarie-iunie 1917) şi ale reluării ofensivei, în iulie-august 1917, pe frontul de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz — bătălii decisive pentru soarta pămîntului românesc, în fine, la 26 noiembrie/ 9 decembrie, în acelaşi an, a fost încheiat armistiţiul de la Focşani (ca urmare a armistiţiului ruso-german de la Brest-Litovsk), iar la 24 aprilie/ 7 mai 1918 ţara noastră a fost nevoită să încheie pace cu Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria şi Turcia prin Tratatul de la Bucureşti în condiţii înrobitoare pentru România.

1918 este, totodată, anul în care lupta românilor pentru unitate naţională a fost încununată, prin unirea Basarabiei (27 martie/ 9 aprilie), a Bucovinei (15/28 noiembrie) şi a Transilvaniei (18 noiembrie/ 1 decembrie) cu patria mamă.

Să urmărim, deci cele văzute şi consemnate de G.T. Kirileanu în pribegia sa în Moldova, unde însoţea Curtea regală, în calitatea sa de bibliotecar al Palatului. Spre deosebire de notaţiile sale anterioare (nr. 10-12/1990, 1, 2, 3/1991), însemnările din această perioadă sînt sporadice, datorate în primul rînd nesiguranţei şi tensiunii în care se desfăşura viaţa în refugiu. Ele aduc totuşi mărturii semnificative pentru vremea şi lumea de atunci, contribuind cu informaţii şi nuanţe originale la conturarea tabloului general al societăţii româneşti în anii primului război mondial.

Ca şi la fragmentele anterioare, am păstrat unele particularităţi stilistice ale autorului, transcrierea făcînd-o însă conform normelor ortografice actuale. Datele sînt pe ambele stiluri. Intervenţiile explicative din paranteze drepte şi notele de subsol ne aparţin.

1917

7/20 iunie. Generalii Prezan și Cerbaef[1] cu I. [I.C.] Brătianu la rege. Taberele la palatul regal. 1) Colonel Ballif cu d-na Ciucu, colonel Găvănescu, maiorii Cezărescu, Tănescu, căpitan Georgescu; 2) D-na Lahovary cu mareșalul [Palatului] H. Catargi, d-na Procopiu, dr. Romalo, Denize; 3) Neutri: prințul Știrbei, colonel Stîrcea, dr. Mamulea.

30 iunie. Prințul Știrbei îmi spune că regele i-a zis: „Doresc un guvern al tuturor". I-a răspuns că și dorința lui e aceasta, dar Mișu Cantacuzino vrea o situație cu totul specială. Eu zic: „De ce ar merita numai I. Brătianu o situație specială?"

11/24 august. Ziua de naștere a regelui. Prințul Știrbei îmi răspunde la urări: „Să ajungă rege pîn' la bătrînețe". Sara prințul Știrbei îmi cere să-i fac un proiect de scrisoare către generalul Averescu, pe care să i-o ducă colonel Ballif care pleacă cu regina pe front. Vrea să-i arate acoperit simpatia sa ca un răspuns la intrigile ce se fac la Iași împotriva lui Averescu. Îmi spune că el a apropiat pe Averescu de rege, în interesul acestuia, deoarece Averescu e așa de iubit în armată. De aceea, Prezan nu-l vede bine pe prințul Știrbei.

15/28 august. Proclamația regelui la împlinirea unui an de război e redactată de Take Ionescu și îndreptată în Consiliul de miniștri. Prințul Știrbei îmi mai spune că textul declarării de război Austro-Ungariei a fost redactat de Porumbaru[2], despre care prințul Știrbei are cuvintele cele mai bune.

12/25 septembrie. În privința audienței lui Maiorescu la rege [în ajunul Consiliului de coroană din 14/27 august 1916; *Magazin istoric*, nr. 6/1973], prințul Știrbei zice că regele i-a spus în adevăr cuvintele: „Rapoturile în ultimele 14 zile s-au schimbat cu totul", dar nu i-a spus că intrăm în război, deoarece îl prevenisem pe rege că Maiorescu s-ar duce îndată să comunice lui Czernin.

Regele, văzînd că Maiorescu e contra intrării noastre în război alături de ruși, a îngăimat-o. După audiența la rege, poliția a urmărit pe Maiorescu și a constatat că de la rege s-a dus de-a dreptul la Czernin.

20 septembrie. Papacostea îmi spune că-i bine să spun „prietenilor mei" care ponegresc pe T. Maiorescu că pe timpul evacuărilor, în care din urmă convorbire cu dînsul, fiind de față și prințul George Știrbei [frate cu Barbu Știrbei], Maiorescu s-a arătat că era omul care face un pas și apoi așteaptă spre a face alt pas. Ministrului olandez [la București] i-a spus că chiar dacă România ar fi pusă la pămînt un an, doi sau trei, ea are forța și elasticitatea de a se rîdica și înseși puterile apusene vor avea interes întru aceasta din cauza grîului și celorlalte bogății ale țării.

Intrarea României în alianța Puterilor Centrale s-a făcut numai cu condiția intrării Italiei ca putere latină.

Maiorescu arată de ce România nu putea să intre în război alăturea cu Puterile Centrale. 1) Intrarea Angliei arăta că războiul va fi lung; 2) Italia ieșise din alianță; 3) Sentimentul majoritar era pentru Ardeal și nu puteam recuza acest ideal. Noi trebuia să așteptăm slăbirea beligeranților.

1918

24 ianuarie. Dl. Basset scrie prințului Știrbei cu data de 11 decembrie 1917 (st.n.) că se gîndește mult la nenorocirea sărmanei Românii și la tragicul familiei regale, precum și la silințele prințului de a le ușura greutățile, ceea ce ar fi dorit să facă și el.

30 martie/12 aprilie. La Domeniul Coroanei Mălini. În loc să ne cîrpim, mai rău ne-am rupt!... Ieri am sosit aici pentru evacuarea Mălinilor și cu această ocazie să mă îngrijesc a trimete ceva hrană la ai mei, rămași peste hotar în Broșteni.

Bieții oameni sînt încremeniți văzînd că trec sub nemți. Lipsiți fiind de orice grijă și povățuire din partea autorităților române, nu știu ce să facă. Cei tineri se tem să nu-i recruteze nemții. Cei bătrîni se tem de foamete, văzînd că zilele acestea au mai ieșit de la Dorna, și cei din urmă oameni din cauza foamei.

La mănăstirea Slatina mă duc tot pentru evacuare, însărcinat fiind de mitropolitul Moldovei

Parc-am venit la înmormîntarea acestor locuri iubite.

Duminică 1/ 14 april. La Călugăreni-Neamț — Vineri am plecat peste Stînișoara cu Strat și Solomon de la Dom[eniul] Coroanei. Pe tot drumul, femei din Broșteni după hrană. O femeie din Dorna era cu ochii roșii de plîns. Toată lumea plînge, auzind că rămîn sub nemți. Deși-s foarte îndurerat, îmi pare bine că am venit în aceste locuri de suferință: ce văd ochii, crede inima.

În Bapșa focuri și adăposturi pe marginea drumului ale oamenilor din satul Crucea, care se duc după hrană. Soldați nemți și unguri caută fărmăturile rămase, ca și cînii cei hămesiți.

La podul din Borca, 2 soldați din Regim. 73, unul neamț și altul bulgar din jurul Tulcei. Să-ți faci cruce! Șinele căii ferate înguste de pe Sabasa au fost luate. Se văd mii de legături de sîrmă.

Găzduim la gospodarul Constantin Dimitriu în Soci, căci în Sabasa toate casele sînt pustii. Constantin îmi povestește cîte i-au făcut rușii, zicînd că-i burjui.

La casele Dom. Coroanei din Borca și de la mătușa Ioana sînt numai șanțuri. Fabrica de la gura Borcii e arsă. Școala devastată. Rușii aliați parcă erau puși pe nimicirea țării noastre. Mă întîlnesc cu bieții săteni din satul meu

---

[1] Dimitri Grigorovici Scerbacev, general, comandantul trupelor ruse de pe frontul din Moldova (din 20 aprilie/3 mai 1917).

[2] Emanoil Porumbaru, avocat și om politic, ministru de mai multe ori; în 1914 era ministru de externe

Holda, leşinaţi de foame. Plîngem cu toţii. Vine şi mama Măriuca (soţia a doua a tatei, după moartea mamei mele). E neagră ca pămîntul şi de-abia suflînd. Îmi spune că tata e slab de tot şi doreşte mult să mă mai vadă.

Soldaţi unguri fără arme trecuţi la noi pentru hrană. Sătenii de la Farcaşa caută făină.

Miercuri 18 april, în săptămîna Patimilor. La 6 dim. plec din Iaşi împreună cu Sc. Stan, directorul de la Dom. Coroanei în automobil spre Fălticeni prin Paşcani, Cristeşti.

Apoi la Mălini rînduim cum se va face împărţirea ajutoarelor de către regina Maria, care va sosi mîne dimineaţă la Mălini.

Mergînd spre Valea Bistriţei, dejunăm în vîrful Stînişoarei. Pajiştea din dos cu verdeaţă proaspătă, iar în depărtare vederea perdelelor de munţi înpăduriţi spre Ceahlău şi Transilvania, pe cale de a fi pierduţi prin pacea iscălită zilele acestea la Bucureşti. De la Farcaşa mergem la Bicaz, unde Stan ia măsuri pentru pregătirea locuinţii în vederea venirii regelui.

La Piatra, automobilul rămîne fără cauciucuri. Cu mare greu căpătăm un automobil de la generalul Paul Angelescu şi la 10 1/2 noaptea plecăm spre Folticeni pe o noapte rece şi înstelată.

Joi 19 aprilie. Plecăm cu un camion automobil pe deasupra Rădăşănilor spre Mălini, unde la 9 1/2 dimineaţa soseşte regina cu principesele Elisabeta şi Mărioara, însoţite de general Ballif, miss Woodfield, d-na Kopkow.

Se începe împărţeala ajutoarelor: păpuşoi, făină de grîu, zahăr, haine.

Mă gîndeam: ce păcat că regina nu se poate apropia de popor fără suită şi pompă, fără alaiuri şi fără atîtea forme lipsite de sinceritate.

Cînd a venit la rînd frumosul bătrîn Pavăl Buzilă din Neagra Şarului, văd că regina îl priveşte cu interes. Îi spun: „Dumnealui este răzeş din Dornele pierdute". Atunci bătrînul prinde a lăcrăma. Eu îl întreb din ce comună dorneană este. El se sileşte a grăi, dar cuvintele i se înnecă în plîns şi nu poate zice decît: „Neagra", iar eu completez: „Neagra Şarului". Atunci bătrînul pune mîna la ochi, prins fiind de scuturul suspinelor. Regina se apropie de dînsul, îi ia mîna, îl mîngîie pe obraz, o podideşte şi pe ea plînsul şi pe toţi cei de faţă, care plîngeau în tăcere. Regina îi dă mîna bătrînului să i-o sărute pe dos şi pe faţă, după vechiul obicei. Neuitată va rămîne clipa asta înălţătoare, cînd două suflete mari şi-au pus la un loc durerea: o regină inimoasă şi un răzeş de viţă veche.

Vineri 20 april. Împreună cu A. Popovici plec din Farcaşa spre Broşteni şi Holda. La trecerea frontierei militare din Borca santinela română ne cere biletul ofiţerului său, dar nemţii ne dau voie să trecem fără nici o formă şi nici după aceea nu ne-au mai întrebat nime. La Pîrîul Cîrjei venise un general neamţ în inspecţie. A trecut pe lîngă noi fără a întreba cine sîntem. În Mădei primăria şi şcoala nu mai există. În satul Poiana Gînştei au rămas numai două case. În Mălişte grădini de zarzavat nemţeşti. La Gura Petroasei numai clădiri de-ale armatei. La Cotrăguş nu mai este nici o casă. În Broşteni sînt două poduri

În p. 11: *întoarcerea familiei regale în Bucureşti, după refugiul de la Iaşi*

Regele Ferdinand, regina Maria şi familia la Bicaz, în 1918

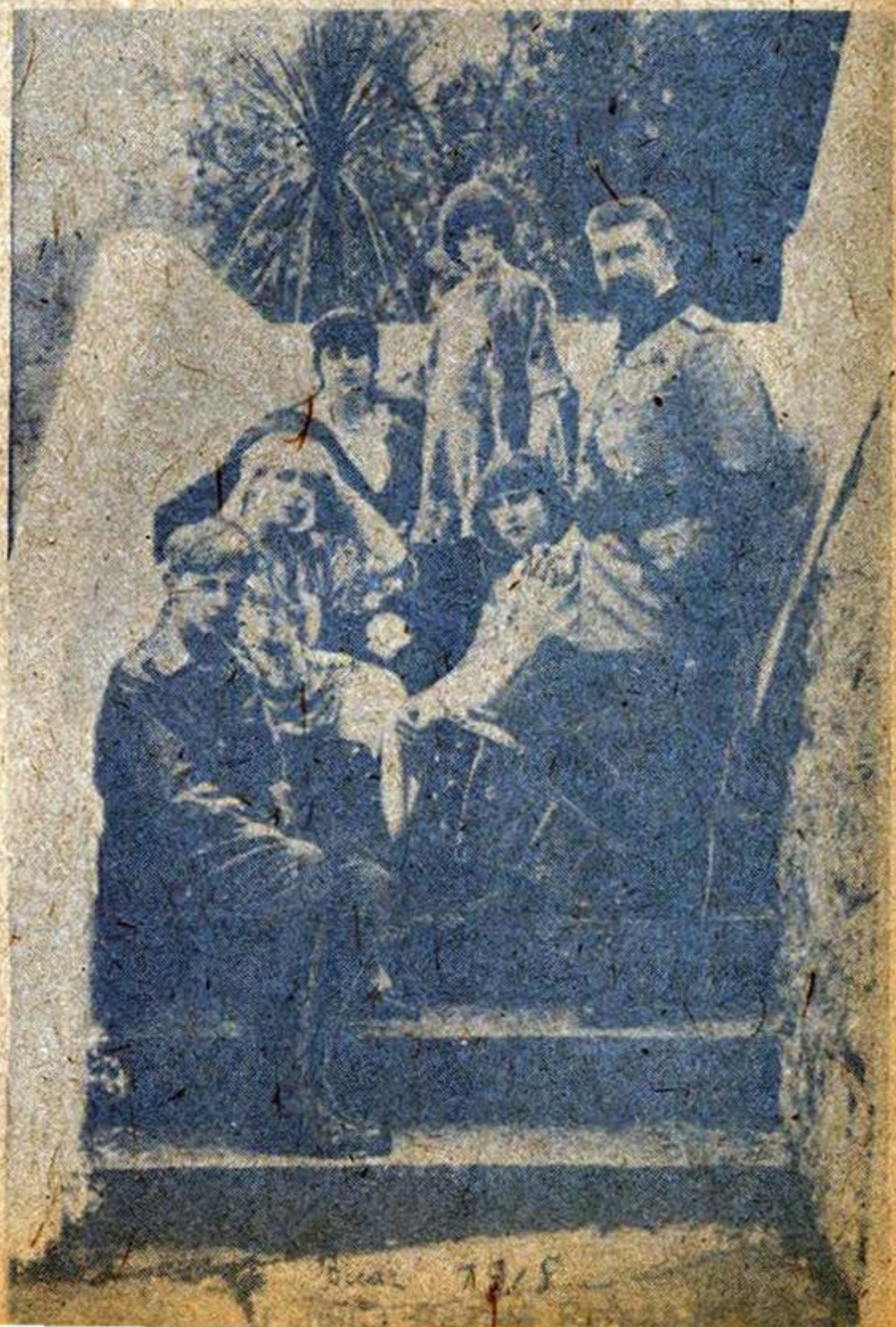

peste Bistrița.

După-amiazi plecăm la Holda. În Hărăoaea nu mai sînt case. În Holdița e mai bine. În Holdá casele sînt, dar ogoarele-s pustii.

Ofițerul vienez (evreu amabil) care s-a suit în căruța noastră detestă războaie și face laudă căpitănesei române așa de frumoasă din Crucea (a lui Bontea).

Pe tata îl găsesc de tot slăbit, zăcînd în pat. Nu putem vorbi mai mult, căci se umpluse casa de vecini, care veniseră să-și plîngă fiecare păcatele și suferințele. Tata cere să ne iertăm, căci nu crede să mai fie cum a fost.

Cînd ne întoarcem de la Holda, vedem mai multe care încărcate cu mese, scaune-ș.a., pe care le trăgeau soldați nemți, în lipsă de cai.

21 aprii. Plec cu A. Popovici la Piatra, într-o hărăbușcă. Obișnuitul contrast cu automobilul regal.

22 aprii. Piatra Neamț. Dimineața Paștilor o petrec singur pe Cazla, recitînd în lacrămi, cu glas tare, poezia lui Eminescu la mormîntul lui Ștefan cel Mare (1870).

Adevărata biserică este în mijlocul naturii.

27 aprilie. Iași. N.D. Cocea la Marele Cartier (prieten cu I.G. Duca). Arghezi scrie la *Steagul*.

10/23 iulie. Bicaz. De dimineață eram cu prințesa Știrbei în livada lui Alecu Poteraș de la Piatra Corbului culegînd flori. Regele venea singur pe drum și a stat de vorbă cu prințesa, amabil. Regele avea o față bună și era bine dispus.

19 iulie/ 1 august. Azi a sosit la Bicaz colonelul canadian Boyle. Regina cu prințul Știrbei s-au dus la casa lui Ghelase și au pregătit locuința pentru Boyle. Sora Boyle a mîncat la prințul Știrbei.

9 septembrie. Catargi comunicase regelui hotărîrea lui Margh[iloman] de a înlătura pe prințul Carol de la moșt[enirea] tronului. Regele ar fi cedat, daca n-ar fi fost lînga el prințul Știrbei.

— Mi-aduc aminte că .eu spunîndu-vă aceste întrebări asupra faptei prințului Carol: Cînd? Cum? Cu cine? dv. ați zis: „Un țicălos".

— Ba eu le-am spus așa: „Mauvais fils, mauvais Prince, mauvais Roumain" [Rău copil, rău prinț, rău român]. Și dacă l-aș fi lăsat pe rege să asculte îndemnurile lui Margh., ar fi lașat [părăsit, trădat] pe prințul Carol. Așa însă i-am pregătit notele pentru o întîmpinare dată în scris lui Margh. la 9 sept. 1918, în care partea istorică (greșelile altor moștenitori) era după amintirile regelui.

14/27 noiembrie. Îmi iau ziua bună de la Matei Cantacuzino. Vorbește despre audiența la rege. I-a spus toate, folosindu-se de forma: „Așa i-am spus lui Brătianu cînd a venit să mă vadă. Pentru ce ai ticluit un guvern în dosul căruia lucrezi numai d-ta? Ca să te poți spăla de răspundere cînd vor face greșeli prin nepriceperea lor?" Și Brătianu a răspuns: „Pentru că nu vroiam să mă ia lumea cu pietre". „Atunci de ce ești contra unui guvern sincer de colaborare a tuturor fruntașilor politici, sub președenția unui om neutru?" Și, la această întrebare s-a putut vedea că ocolește răspunsul. Regele a întrebat pe Mat. Cant.: „Oare ar vrea Brătianu un asemenea guvern?" Matei i-a răspuns: „Apoi tocmai pentru asta s-ar impune autoritatea cuvîntului regal. Și aceasta e rostul unui rege în împrejurări mari și grele". Și Matei Cant. îmi spune: „Regele e om bun la suflet ca toți cei slabi, dar îmi face impresia că se conduce ca un școlar care a învățat lecția de la una din cele 2-3 persoane care-l țin de aproape".

15/28 noiembrie. [Vasile] Bogrea îmi spune că a vorbit cu P. Șeicaru de la ziarul *Chemarea* și a aflat că în interviul regelui de la ospățul celor decorați cu „Mihai Viteazul" mai erau și cuvintele acestea: „Țăranii care au fost cei mai merituoși în război au fost cei mai nedreptățiți. De aceea părerea lor despre reforme mă interesează; de rest nu mă preocup". Și cenzura (Vaitoianu) a cerut să nu se pue în ziar aceste cuvinte.

16/29 noiembrie. Pregătiri de plecarea Curții Regale la București. Pr. Șirbei îmi vorbește de pofta lui Iorga de a veni la guvern. Zice că N. Filipescu avea dreptate că în țara noastră poți guverna numai cu oamenii de bun simț, căci ceilalți sînt nebuni.

17/30 noiembrie. Plecăm spre București cu trenul regal. O ploaie putredă cu piclă, semn că mergem plouați! Sau sînt lacrămile triste ale celor morți... Plouă și în cabina mea.

Prințesa Știrbei zice că multora li-i teamă de soarta acestui tren.

21 noiembrie/ 4 decembrie. P.P. Negulescu se miră de ignorarea Universității și a Academiei Române la serbarea intrării în Capitală și de faptul că s-au decorat numai liberalii în frunte cu Porcu [Al. Constantinescu]. Regele dă dovadă mereu că-i regele Brătienilor. Și-mi citește articolul pregătit pentru n-rul întîi al *Indreptării*, cînd va apărea la București săptămîna viitoare.

Îi spun că g-ral Averescu între vechi conservatori, de-o mină, și tachiști de altă mină va pierde lupta față de liberali, căci lumea care pînă acum s-a ținut departe de mocirla politicianilor era însetată de un partid nou și curat, fără amestecuri și compromisuri. Liberalii au și găsit formula de propagandă în contra Ligii Poporului. Nu vedeți că g-ral Averescu a dat mîna cu boierii care-s contra reformelor?

Negulescu îmi explică unirea cu tachiștii și conservatorii. Zice că g-ral Averescu trebuia să facă unire cu dînșii spre a împiedeca pe Brătianu de a și-i atrage într-un așa-zis guvern național, care ar fi zădărnicit alcătuirea unui bloc politic care să urmărească întîi de toate zdrobirea brătienismului spre a curăți terenul pentru alcătui-

rea noii politice.

În articolul ce mi-a citit era tocmai vorba despre pacostea regimului politic al liberalilor, iar încheierea era că dacă nici Parlamentul, nici opinia publică nu-i în stare să reacționeze, atunci ne-am fi așteptat de la rege să-și facă datoria. Dar dacă și el s-a făcut unealta unui singur partid, atunci mai bun ar fi un regim republican.

Col. [Radu] Rosetti zice că a vorbit cu ministrul de externe englez: războiul acesta nu-i între două țări sau națiuni, ci între două concepții care se exclud: concepția germană a forței și concepția occidentală (col. Rosetti a lămurit: concepția latină) a libertății. Războiul nu va înceta decît prin izbînda netăgăduită a uneia din aceste două concepții.

1/14 decembrie. Întîlnesc pe dr. George Maior și-mi arăt bucuria că-l văd în ziua aceasta mare pentru ardeleni.

Îmi răspunde răce, fiindcă-i mîhnit de pierderea fiului agronom, în care-și pusese toată nădejdea să-i urmeze activitatea. Cît despre ziua asta mare adaugă: toate se pot schimba de la o zi la alta; să vedem dacă sîntem în stare să consolidăm unirea.

6/19 decembrie. În Banat s-au împărțit afișe în care se spune că Ungaria e liberată de rege și de magnați și sfătuiește pe români să se ferească de boierii din România, de regele cel bețiv și de regina cu mulți drăguți.

Regele la Biserica Sf. Neculai Șelari. A întrebat ce purtări a avut preotul Antohi al acestei biserici și numai după aceea a primit invitația.

La Biserica Crețulescu a fost parastas pentru Nicolae Filipescu. Credincioșii lui Filipescu pe care i-am văzut în biserică au multă asemănare fizică cu fostul patron și pe fața lor e-ntipărită acea pornire învăpăiată a luptătorului Filipescu. Era și Mehedinți. Apoi generalul Averescu și-a făcut intrarea ajutat fiind înainte de C. Argetoianu, iar în urmă venea toată ceata cu uriașul Otetelișanu în cap. Sosirea delegației ardelene în frunte cu cei 2 episcopi a fost mișcătoare. La ieșirea din biserică, lumea a făcut manifestație de bucurie generalului Averescu.

După-amiază a fost calarie la km 10, șos. Ploiștilor. Prințul Carol, prințesa Elisaveta, d-rele Știrbei, prințul Știrbei, George Moruzi ș.a. Au fost și întreceri la alergări peste obstacole. Calul prințului Carol dădea regulat obstacolele jos.

Sara masă mare la Cotroceni cu delegația ardeleană în cinstea lui Maniu și a lui Vlad.

La col. Radu Rosetti seară cu danț pentru ofițerii franceji. Am fost și eu ca să privesc din balcon.

9/22 decembrie. Gr. Trancu [-Iași] spunea la masă la soră-sa că mulți liberali se plîng împotriva lui Brătianu, care-i amînă cu zilele de la audiență.

După-amiază, ducîndu-mă la d-na Maria Știrbei, cam bolnavă, îl găsesc pe Brătianu acolo de un ceas. Mai stă 1/2 ceas, apoi pleacă pe 1/4 ceas în oraș și iar vine, pentru a-și urma șirul glumelor. Iar eu mă miram în gîndul meu cum poate un prim ministru, în timpuri așa de grele, să piardă ceasurile în acest fel.

Brătianu îmi cere cărți de citit din biblioteca regelui. Zic: „De mare folos ar fi să citiți *Părți alese din istoria Transilvaniei* de G. Barit". Răspunde: „Eu citesc cărți cît mai departate de preocupările actuale".

11/24 decembrie. Maniu întrebînd despre mine, m-am dus azi să-i strîng mîna. Era cu Vaida.

13/26 decembrie. Monitorul oficial cu data de azi publică decretul-lege de unirea Ardealului cu România, împreună cu raportul iscălit de I.I.C. Brătianu.

La amiazi pe cînd eram la masă la prințul Știrbei, treceau mulțime de femei și copii cu steaguri roșii care strigau: „Trăiască republica". Aud că și regelui, pe cînd trecea cu automobilul, alți manifestanți i-au strigat „Jos regele, sus republica". Toată lumea crede că la mijloc sînt agitători plătiți cu banii lăsați de nemți.

Pe la 5 d.a. adunîndu-se manifestanți socialiști în str. Sf. Ionică, la Clubul socialist, și în Piața Teatrului [Național] s-a scos armata și din partea manifestanților pornind împușcături a răspuns armata cu foc de mitraliere omorînd pe mai mulți.

Dl. Butculescu zice că d-rul Racovschi cu al său Frimu și Cristescu atîta atît aici, cît și la Cluj unde au fost mari mișcări.

Dl. mareșal [al Palatului] zice că oamenii noștri politici nu se pot uni din cauza atotputerniciei lui Brătianu, care vrea să-i micșoreze pe toți ceilalți.

Raportul telefonic al Siguranței: „4 morți în Piața Teatrului și 2 în str. Cîmpineanu. Vreo 14 răniți. Copiii anume erau puși în fruntea manifestanților ca armata să nu tragă. Un foc de revolver a rănit grav un soldat și atunci ceilalți soldați s-au înfuriat. Arestări — vreo 200 la clubul social-democrat, din cauza strigătelor: „Jos regele! Jos armata!" La nr. 28 din str. Cîmpineanu alt grup de manifestanți veniți dinspre str. Știrbei Vodă au fost opriți de armată ș-au zbierat pînă pe la 7 sara. În Piața Teatrului s-ar fi strigat „Trăiască Germania!" Printre lucrători s-a împrăștiat vorba că toți cei ce-au servit sub nemți vor fi dați afară. Pe mîne s-a proclamat greva generală pentru liberarea celor arestați.

Manifestanții de azi erau tipografi. Martinescu îmi spune că era aproape de înțelegere, dar doritorii de deputății cu cravată roșie au ținut-o înainte cu republica și revoluția socială. ■

Prezentare și selecție:
Ioan LĂCUSTĂ

Gheorghe I. Brătianu:

ENIGMA MORŢII SALE (II)

MARIA G. BRĂTIANU

Continuăm publicarea mărturiilor adunate de Maria G. Brătianu, privitoare la împrejurările în care, în închisoarea din Sighet, s-a stins din viaţă în anul 1953, în chiar luna aprilie şi la o dată apropiată de sărbătoarea sa patronimică, Sf. Gheorghe, marele istoric al românilor, Gheorghe I. Brătianu, întemniţat, fără a

fi judecat sau condamnat, de către organele de represiune comuniste. Menţionăm, ca şi în cadrul primului episod, că reproducem fragmente din versiunea românească a broşurii publicate în anul 1988, de către doamna Maria G. Brătianu la Paris, sub titlul Georges I. Brătianu. L'énigme de sa morte.

Fapte şi interpretări

După moartea tatălui meu, mama a cerut, cu o întîrziere de cîţiva ani, obiectele personale ale soţului ei, obiecte care sînt la mine şi pe care am putut să le examinez îndeaproape. Este vorba de un basc-beretă vechi, bleumarin, de care îmi amintesc din copilărie, o cravată, ceasul său elveţian de oţel cu lanţ, pe care de asemenea l-am recunoscut, un petec de haină de blană din astrahan negru, provenit fără îndoială de la un guler de palton şi un portofel. Am descoperit, ascuns la fund, o minusculă şi subţire carte veche de rugăciuni, o mică iconiţă (medalie) a Fecioarei din Lourdes, un medalion din bronz cu Sf. Constantin şi Sf. Elena alături [pe o parte] Sf. Gheorghe pe cealaltă, în fine o minusculă bucăţică din reliquariul Sf. Thereza din Lisieux. Cercetînd cu deamănuntul mica carte de rugăciuni, am descoperit o gravură a Sf. Gheorghe străpungînd balaurul, asemănătoare cu cea de pe medalion.

Dacă n-ar fi fost dubla prezenţă a Sfîntului patronim al tatălui meu, m-aş fi putut îndoi de apartenenţa lor, întrucît nu-l ştiam pe tatăl meu pios. Pe de altă parte, mai mulţi martori afirmă că a fost văzut pentru ultima oară în ziua de Sf. Gheorghe. Apropierea dintre sărbătoare şi moartea sa m-au intrigat. Să fie o legătură şi care? În iconografie, Sfîntul Gheorghe este arătat cu o lance în mînă, străpungînd gîtlejul dragonului.

Căutînd o explicaţie, am scris Magistrului H. Menges, episcop romano-catolic ce trăieşte în Germania, pentru a-l întreba ce gîndeşte despre aceasta şi să-l rog să-mi trimită mărturia sa. Mi-a răspuns la 20 martie 1988, precizînd că G.B. avea fără îndoială aceste obiecte la intrarea în închisoare, dar că nu era îngăduit nici unui deţinut să le păstreze. Pe de altă parte, monseniorul Menges preciza în scrisoare că întrebase el însuşi mai mulţi martori şi că avea convingerea incontestabilă că G.B. nu se sinucisese. „Aceste documente indică limpede că era profund credincios şi [deci] departe de a se sinucide.

În luna iulie 1988, am primit mărturia părintelui A. Raţiu, din Statele Unite:

„Am încercat să-mi amintesc cu precizie zilele petrecute la Sighet cu toţi foştii

miniștri supraviețuitori după 1905, cei ce făcuseră parte din guvernul Averescu și pînă în 1948, din guvernul lui Gh. Tătărescu.

La Sighet au fost deținuți în jur de 80 foști miniștri și oameni politici, precum și 56 episcopi și preoți greco-catolici...

Închisoarea din Sighet era un penitenciar ales anume pentru a închide toți oamenii politici și toate personalitățile marcante ale vieții culturale și politice din România. Această închisoare a funcționat din 6 mai 1950 pînă la 15 iunie 1955, deci cinci ani...

Regimul la Sighet era în chip special inuman, tiranic și barbar. L-am descris într-o carte publicată în Statele Unite în 1979, *Stolen Church*...

La Sighet au fost închise și supuse unui regim de exterminare toate personalitățile marcante ale intelectualității românești. Printre ele, tatăl dumneavoastră, profesorul Gheorghe Brătianu. Acolo se afla, de asemenea, unchiul său Dinu Brătianu (Constantin) și Bebe (Constantin, zis Bebe) Brătianu.

Eu îi cunoșteam din auzite și din activitatea lor profesorală și politică în serviciul țării lor.

La Sighet, un grup de douăzeci și opt de preoți greco-catolici făcea corvezile pe sectoare: măturat, spălat, tăiatul lemnelor etc. Eu eram cel mai tînăr, 33 de ani. Începînd din 25 mai 1950 pînă la Crăciunul lui 1950, am reușit să identific toți deținuții: foști miniștri național-țărăniști, liberali, social-democrați etc. În ciuda unei supravegheri severe, am reușit, luîndu-mi mari riscuri, să-l identific pe tatăl dv. Vorbeam franțuzește. Treizeci și șase persoane erau închise singure în celule, izolate. Unii au rămas cinci ani, mulți sînt morți; din o sută cincizeci de deținuți, cincizeci sînt morți; păstrez în minte numele lor.

Tatăl dv. a fost izolat tot timpul. Îmi amintesc că era în celula nr. 8, la parter, în 1952, anul următor a fost mutat în sectorul 3, celula 73.

Cei care erau izolați, erau terorizați, supuși batjocurilor și insultelor [gardienilor] mai mult decît ceilalți, care erau în celule comune. Cîțiva s-au sinucis ca generalul Samsonovici, G. Tatareanu, amiralul Păiș, Radu Rosculeț. Noi, preoții greco-catolici, am presupus că și tatăl dv. s-ar fi sinucis, deasemenea N. Carandino [care] era vecinul său în primăvara 1953. [În textul său] el dă detalii cuprinzînd circumstanțele decesului său [ale lui G.B.], care-mi sînt necunoscute. De exemplu, faptul că gardienii i-ar fi cerut să imite cocoșul, pisica sau cîinele. N-aș putea să cred, căci tot ce se petrecea într-un sector se auzea foarte bine în întreaga închisoare. Știu cu certitudine că gardienii își băteau joc de Costică Argetoianu, om în vîrstă de 86 ani, cerîndu-i să imite ursul, lupul și alte animale. El o făcea întotdeauna pentru o gamelă de mîncare în plus. Era senil și executa într-un fel grotesc tot ceea ce gardienii îi cereau să facă; se umilea într-un fel de neînțeles pentru a obține un supliment de hrană. L-am văzut cu ochii mei, căci eram la nr. 8 și el în față, la nr. 22. Nu pot crede că tatăl dv. să se fi umilit astfel... Dar e probabil că tatăl dv. s-a sinucis, întrucît în ziua de 25 aprilie 1953 a ieșit la plimbare jos, în curte. Această plimbare de mai puțin de 15 minute era obligatorie la fiecare trei zile. Fiecare sector era obligat la liniște și tăcere. N-aveam dreptul să vorbim tare, să pronunțăm nume de persoane; era interzis, sub sancțiunea de a fi aspru pedepsiți, să privim printre zăbrelele ferestrei în curtea închisorii. Un soldat avea o gheretă pe zid, la șase metri înălțime. De acolo, putea să controleze toate ferestrele din partea stîngă a închisorii. Dacă vreunul făcea un gest, soldatul avea ordin să tragă. El dădea alarma și făcea un raport gardianului, care identifica celula și-l informa pe directorul închisorii, Vasile Ciolpan. Fără să mă laud, eram întotdeauna curajos și mi-am luat multe riscuri. Am fost prins asupra faptului de mai multe ori și pedepsit; am fost încarcerat într-o celulă minusculă, fără lumină. Pedeapsa consta în a rămîne descult și pe jumătate dezbrăcat, iarna ca și vara. Am fost izolat de două ori, cu ferestrele sigilate, cu un pic de hrană, cu interdicție de tutun și tăcere la plimbări, vreme de un an și jumătate. Izolarea era teribilă: singur, fără tovarăși de suferință, fără lectură, nici măcar ziarul oficial al partidului, *Scînteia*, cu minciunile ei, înfometați, bătuți etc.

Cum spuneam [mai sus], pe 25 aprilie 1953, l-am văzut pe tatăl dv. plimbîndu-se singur, în curte, hărțuit, forțat de paznicul său... Nu știu dacă el [paznicul] l-a lovit. Dar tatăl dv. privea din timp în timp cerul, ca și cum se ruga sau cerea protecție lui Dumnezeu. Părea foarte obosit, abătut și deprimat. Fața îi era supță, trăsăturile trase și triste. Părea foarte nenorocit și disperat. Gardianul nu contenea să strige, să-l insulte și să-l terorizeze. A fost ultima oară că l-am văzut. Pe 27 aprilie am primit [știrea] morții sale printr-un alfabet Morse inventat de noi.

În timpul nopții, corpul i-a fost transportat într-un furgon militar și îngropat în cimitirul evreiesc părăsit de pe malurile Izei. (Am fotografia acestui cimitir.) Am fost dus în celula nr. 73, pentru curățenie. Pe podea, am văzut picături de sînge și pe tinetă un blacheu foarte ascuțit. Am presupus că s-ar fi sinucis, dar nu sînt sigur: Totul era posibil la Sighet, unde cîteva personalități menționate mai sus s-au sinucis. E posibil ca tatăl dv., un om cu o cultură și o educație superioare, și de o mare sensibilitate să nu fi putut suporta umilințele, torturile și suferințele și să fi ajuns la acest act fatal. Numai Dumnezeu o știe și cunoaște ce e în inima oamenilor. Rezistența fizică a mai multor deținuți, mai ales printre cei care nu fuseseră nici judecați, nici condamnați [...]

a avut limite. Singurul chip de a scăpa de suferințe, era sinuciderea. E posibil ca tatăl dv. să fi ajuns la această extremă [soluție] [...]. Noi, preoții, ne-am rugat pentru tatăl dv., ca și pentru toți ceilalți 49 alți asasinați la Sighet.

[G.B.] Reprezenta întreaga sa descendență, începînd cu Ion C. Brătianu, fondatorul „marii" Românii și sfîrșind cu Dinu și Vintilă Brătianu. Tatăl dv. i-a depășit pe toți. Cunosc multe detalii ale vieții sale. Fiind la Roma în 1939, am aflat că era unul dintre cei mai buni bizantinologi, la congresul de la București, după părerea Părintelui Severian Salovillе... Chiar Zenobie Pâclișanu, un istoric al Bisericii și director în Ministerul cultelor, direcția minorităților, ne-a povestit [...] multe despre lucrările sale istorice. Pâclișanu era, de asemenea, membru al Academiei Române. Ei se cunoscuseră și colaborasera în timpul războiului [II mondial] la o revistă de istorie, pentru apărarea României împotriva intrigilor ungurilor care voiau Transilvania.

Păstrez eu însumi o bună amintire tatălui dv. și multă admirație pentru ultima sa probă de erudiție și de spiritualitate creștină. După șederea sa, la începutul lui 1952, la izolare în celula nr. 8 parter și după transferarea sa în celula nr. 73, am fost izolat în locul său, în celula nr. 8. Era mai bine supravegheat, aproape de locul unde se aflau zi și noapte gardienii închisorii. Odată singur în această celulă, am văzut, scrijelit pe perete, un plan de istorie universală, scris în franceză, probabil cu un cui. Dar am văzut, de asemenea, un crucifix desenat pe perete, însoțit de o rugăciune, în franceză. Rugăciunea se adresa lui Iisus Christos. Am învățat-o pe dinafară. Era foarte frumoasă, dogmatică și poetică. Releva un spirit profund creștin, foarte sensibil și încrezător. Pedeapsa mea de izolare terminîndu-se, am repetat-o [rugăciunea] altor preoți. Din nenorocire, după 35 de ani, am uitat-o. Mă rog în fiecare zi pentru el...

După ce, vreme îndelungată, au ascuns opera scrisă, viața și moartea omului politic și istoric de renume internațional care a fost G.B., după mulți ani, autoritățile românești au permis să fie reeditate operele sale, [însoțite] cu lungi introduceri pentru a explica tinerelor generații de studenți și cititori opera și viața sa.

Valeriu Râpeanu a fost primul care a vorbit de arestarea sa arbitrară în 1950 în prefața reeditării *Tradiției istorice despre întemeierea Statelor românești* (Editura Eminescu, București, 1980). Moartea sa e evocată într-o scurtă frază: „încetează din viață «în închisoarea de la Sighetul Marmației» în noaptea de 24 aprilie 1953".

Stelian Brezeanu, în prefața sa la *O enigmă și un miracol — poporul român*, reeditată în 1988 (Editura Științifică și Enciclopedică, București), rezumă la fel: „moare în noaptea de 24/25 aprilie 1953".

Într-o lucrare consacrată operei și personalității lui G. Brătianu *(Confluențe istoriografice românești și europene, Gheorghe I. Brătianu)*, semnată de Victor Spinei, acesta precizează: în noaptea de 7 spre 8 mai 1950, Gheorghe I. Brătianu este arestat și închis la Sighet, fără a fi nici judecat, nici condamnat, soartă pe care o va împărtăși și soția sa. Resemnîndu-se cu ceea ce-i era predestinat, marele istoric ar fi făcut cunoscut tovarășilor săi de suferință că ultima sa voință era de a fi înmormîntat la frontiera nordică a țării, ca să stea de pază. În viziunea sa halucinantă, el ar fi dorit, asemenea Sfîntului Dumitru din Salonic sau Sfîntului Olaf din nordul scandinav, eroi legendari ai Bizanțului și ai Normandiei, să se reîncarneze în soldat de fiecare dată cînd dușmanii ar fi pus în pericol pămîntul românesc...

În 1971, familia primi permisiunea de a înhuma osemintele în cavoul familial de la Florica (astăzi în comuna Ștefănești, Argeș), aproape de bunicul și tatăl său. A fost înhumat în acest cavou alături de unchiul său Constantin I.C. Brătianu (1866-1950), într-o nișă din dreapta unde se poate citi următoarea inscripție: „Au murit la Sighet, neclintiți în credința lor. Osemintele așezate în aceeași criptă la 2.X.1971".

După notele aceluiași V. Spinei din această lucrare, data decesului diferă: potrivit părintelui Laurent (prefață la ediția în franceză a *Mării Negre*, Editura Societas Academica Daco-Romana), 26 aprilie 1953; 25 aprilie 1953 în *Buletinul de informare pentru românii din exil*, nr. 23 515, mai 1979; și 27 aprilie dată conformă cu certificatul de deces și înscrisă pe mormînt. Data de 24/25 este apropiată de cea menționată de mama mea, 23/24 aprilie.

Adevărata cauză a arestării și a morții sale ar părea fi găsită în explicația dată de dl. Spinei...

În sfîrșit, eram cu sora mea Ioana, la Florica pentru înhumarea osemintelor tatălui meu, în 2.X.1971, dar dorința tatălui meu privind [așezarea la hotar] a mormîntului său a fost respectată, deoarece osemintele primite nu corespundeau deloc celor ale sale. Am cerut să se deschidă minusculul sicriu, împreună cu sora mea și am constatat (împreună cu securistul de serviciu, care ne-a cerut o semnătură) că dentiția mortului era una dintre cele mai perfecte ce ne-a fost dat s-o vedem (polițistul a făcut remarca). Era limpede că nu era vorba de Gheorghe Brătianu. Aveam două alternative: să trimitem înapoi osemintele și să facem scandal sau să continuăm ceremonia, care în sufletul nostru fusese cerută și nedefinită mai ales pentru a spune: noi nu te uităm, nu te vom uita niciodată. Unchiul său Dinu [osemintele sale], a fost recunoscut de copiii săi. Tatăl meu odihnește mereu pe malurile Izei. ■

Versiune românească:
Gheorghe DAVID

1938: Spovedania mareşalului Averescu

10 februarie 1938, ora 14.30. Mareşalul Alexandru Averescu (peste exact o lună împlinea venerabila vîrstă de 79 de ani) este primit în audienţă la Palat. După el urmează: generalul Arthur Văitoianu, Iuliu Maniu, G.G. Mironescu, N. Iorga, Al. Vaida-Voievod, dr. C. Angelescu şi Gh. Tătărescu.

În cursul dimineţii, la ora 10, regele îl primise pe patriarhul Miron Cristea. Audienţa se prelungise aproape două ore şi — deşi nu se cunoştea conţinutul convorbirii — în cercurile apropiate Palatului şi în acelea ale guvernului se şopteşte că prezenţa înaltului prelat la rege s-ar datora intenţiei lui Carol II de a-i investi cu şefia unui nou guvern. Să fie, oare, simple bănuieli?

Puţin după plecarea patriarhului, în jurul orei 12, este chemat la Palat primul ministru Octavian Goga. Raportînd despre problemele curente ale guvernării şi referindu-se la alegerile parlamentare preconizate pentru începutul lunii martie, regele îl întrerupe şi-i comunică dorinţa de a le amîna. Din acel moment, între cei doi s-ar fi desfăşurat următorul dialog, consemnat de C. Argetoianu în memoriile sale:

„— Dar bine, Sire, mi-aţi dat guvernul ca să fac alegerile!

— Da, dar situaţia s-a schimbat, agitaţia a sporit, lumea e neliniştită; aş vrea să fac un guvern naţional, din care, bineînţeles, să faci parte şi d-ta.

— Un guvern naţional? Dar cînd?

— Chiar azi...

Goga şi-a oferit numaidecît demisia, regele a primit-o în principiu şi l-a rugat să se mai gîndească cîteva ceasuri asupra participării sale la guvernul naţional, participare pe care o refuzase".

Nici unul dintre foştii preşedinţi de Consiliu chemaţi în audienţă pentru ora 14.30 nu fuseseră informaţi despre intenţiile imediate ale regelui, aşa că la cele solicitate de rege trebuiseră să se pronunţe pe loc.

După scurta audienţă a mareşalului Averescu, regele îl primeşte pe Iuliu Maniu. „Maiestatea Sa Regele — îl declara el mai tîrziu patriarhului Miron Cristea — m-a rugat şi pe mine să intru în guvernul pe care îl prezidezi. Aflînd scopul pe care şi l-a fixat Maiestatea Sa, am refuzat cu adîncă durere în suflet. M.S. Regele mi-a comunicat că guvernul prezidat de tine va înlătura Parlamentul, va guverna prin decrete legi, va modifica Constituţia prin decret şi va suspenda partidele. Nu aveam nici o îndoială că Maiestatea Sa va proceda la înfăptuirea planului său urmărit de atîţia ani, de a instaura o dictatură regală care, firesc, va putea trece, foarte uşor, într-un despotism".

Lui N. Iorga, primit la ora 16, regele îi spune că „îi trebuie un «comitet de patronagiu» pentru noul ministeriu: al foştilor preşedinţi de Consiliu, supt patriarh. Îmi cere să fac parte din ei şi nu pot decît să răspund afirmativ".

Din componenţa noului gu-

vern, prezent la ora 23.30 la Palat spre a depune jurămîntul, în afară de O. Goga şi I. Manlu, toţi foştii prim-miniştri consultaţi de rege apar ca miniştri de stat (C. Angelescu, N. Iorga, Al. Vaida-Voievod, Arthur Văltoianu, Al. Averescu, G.G. Mironescu, G. Tătărescu — ultimul deţinînd însă interimatul externelor). Referindu-se la mareşalul Averescu, sosit la Palat pentru depunerea jurămîntului, N. Iorga nota în memoriile sale: „Soseşte şi Averescu, de altfel, bine, deşi sprijinit în băţ...; se plînge de cei şaptezeci şi opt de ani ai lui şi, cînd îi spun că nu se simt, el răspunde «îi simt eu»...".

Din cele relatate rezultă că, alături de alţi foşti preşedinţi de Consiliu consultaţi de rege în cursul zilei de 10 februarie, mareşalul Averescu acceptase oferta regelui de a intra în guvern şi, odată cu aceasta, aprobase şi planurile monarhului de restructurare a vieţii politice. Cel puţin aşa s-ar părea...

Iată însă că un document recent descoperit în fondurile Arhivelor Statului din Bucureşti aruncă noi lumini asupra acestui important moment din viaţa politică a celui care — multă vreme după Războiul de întregire a neamului — fusese „cel mai popular om din România Mare". Este vorba despre ciorna unei scrisori adresate de mareşal patriarhului Miron Cristea. Deşi nu este datată, ea nu putea fi redactată, cum rezultă şi din conţinutul ei, decît în intervalul 11-20 februarie 1938.

Concepută într-un moment de mare tensiune sufletească, la prima vedere, scrisoarea pare a fi un act reparatoriu pentru o hotărîre pripită, dar privită cu mai multă atenţie ea prilejuieşte autorului ei un examen *in extenso* al întregii sale activităţi politice, cu accente şi elemente cărora istoricii, pe viitor, sînt chemaţi să le dea locul cuvenit în analiza evenimentelor evocate, fără însă a omite nuanţele de subiectivism ale unui astfel de document. Amintind cînd şi cum a fost implicat în unele evenimente istorice, bătrînul mareşal şi om politic, parcă presimţindu-şi apropiatul sfîrşit, a dat scrisorii sale tenta unei spovedanii, în care accentele de sinceritate sînt însoţite de sentimentul responsabilităţii.

Stelian CONSTANTINESCU

Sanctitate,

M-am gîndit foarte mult, după plecarea Sanctităţii Voastre, despre cele ce am vorbit şi cu cît mă adînceam cu mintea în rostul gîndirii mele, cu atît apare mai limpede convingerea că dacă aş schimba hotărîrea la care m-am oprit, nu numai că aş fi un sfetnic greşit al Tronului, dar aş contribui la un rău care se va revărsa asupra ţării pentru viitor, fără să-i fiu de vreun folos real în prezent.

Hotărîrea mea nu este rodul închipuirilor mele sau al spicuirilor ce am putut face eu în istoria trecutului printre fapte analoage de la noi sau din alte părţi, ci al unor evenimente trăite de mine şi cunoscute tuturor locuitorilor Vechiului Regat care au trecut vîrsta de 40 de ani.

În martie 1907 a izbucnit pe neaşteptate o revoltă în ţara noastră care s-a întins cu o iuţeală uimitoare de la un capăt la celălalt al ţării. A început în nordul Moldovei, avînd un caracter antisemit[1]. Cu cît se întindea spre sud, cu atît pierdea acest caracter şi lua pe cel agrar, alimentat de agitatori străini, iar aceştia se slujeau de agenţi tineri pe care ţăranii îi numeau studenţi.

În ziua de 13 martie, înţeleptul nostru suveran de atunci rege Carol I mi-a făcut înalta cinste de a-mi încredinţa conducerea Ministerului de război, pentru restabilirea ordinei în ţară, acordîndu-mi şi întreaga sa încredere. Mi-am întocmit numaidecît planul de acţiune şi în cursul unei singure săptămîni, după punerea lui în aplicaţiune, ordinea era restabilită.

La prima şedinţă a Consiliului de Miniştri, preşedintele de minister [D.A. Sturdza] m-a înştiinţat că Parlamentul m-a împuternicit să proclam starea de asediu. Am luat act de această comunicare, dar am declarat că nu am deloc intenţiunea să uzez de starea de asediu şi faptele au dovedit că în adevăr măsurile de rigoare [intransigente] înrăutăţeau în loc de a îmbunătăţi starea de lucruri.

Cînd am fost chemat la Bucureşti, mişcarea de răscoală ajunsese pînă la linia Tecuci-Galaţi, unde se găsea Brigada I roşiori comandată de mine, iar [pînă] cînd a început să se pună planul meu de acţiune în aplicare ea s-a întins pînă la Ploieşti-Giurgiu. În această ultimă localitate a fost împuşcat noaptea un ofiţer. Nu s-a putut şti de cine.

Cu cît înainta spre sud şi apoi spre vest, cu atît cîştiga mişcarea în violenţă, fără să degenereze în sălbăticie. S-a întîmplat însă un eveniment extraordinar demn de notat. Prinţul moştenitor de atunci, în urmă regretatul rege Ferdinand I, era comandantul Corpului 2 armată. Pentru ca familia regală să nu aibă nicicum amestec direct în acţiunea de potolire, am pus diviziile direct sub ordinele mele. Comunicam personal, prin poştă, telegraf şi telefon, cu comandanţii de divizie. Lucrurile mergeau, pot zice, bine. Au fost cazuri triste, în care a trebuit să se facă uz de arme, dar foarte rare şi cu puţine victime.

Din nenorocire, comandantul Corpului 1 de armată, [generalul Petre Năsturel], influenţat de teroarea care cuprinsese pe arendaşi şi proprietarii din Oltenia, a dat din a sa iniţiativă ordine foarte severe care aplicîndu-se au provocat o reac-

[1] Aprecierea a fost considerată ca nefondată de către istoricii perioadei; faptul că a izbucnit şi s-a desfăşurat şi pe moşiile unor arendaşi evrei a putut da naştere şi la unele manifestări antisemite, dar n-a putut schimba caracterul profund social al răscoalei, provocată în primul rînd de lipsa acută de pămînt — *n.r.*

țiune cu adevărat sălbatecă.

Au fost incendieri, omoruri, schingiuiri, violuri de femei și fete, în sfîrșit, orori. Cum am aflat de acest lucru, am dat ordin prin telegraf a se pune capăt oricărei acțiuni de reprimare fără aprobarea mea personală și tot prin telegraf am chemat pe cei doi comandanți de divizie pentru a le cere socoteala pentru derogarea de la ordinele și instrucțiunile mele. Generalul Gigurtu, comandantul Diviziei a 2-a, mi-a arătat ordinul ce primise de la comandantul corpului de armată. Din contră, comandantul Diviziei 1-a mi-a răspuns: așa am judecat eu situația și dacă am greșit, să fiu pus și eu la marginea șanțului și împușcat.

Am dispus cele ce era indicat a se face. Guvernul a obținut însă o amnistie generală.

Iată, Sanctitate, învățămintele ce am tras din acest eveniment real, după cum am spus, trăit de mine:

1. În fenomenele sociale, întocmai ca și în cele fizice, exploziunile sînt datorate comprimărilor.

2. Cu cît spiritele sînt mai încordate, cu atît autoritățile trebuie să fie mai îngăduitoare și în orice caz mai cu respect ele însăși pentru legi.

Am putut, găsindu-mă în mijlocul unei răzvrătiri de fapt și generale, să ordon și să restabilesc ordinea repede și fără vărsări de sînge, căci, cu toate ororile din Oltenia, au pierit în acele răscoale numai 2 500[1] în toată țara, cuprinzînd și militarii asasi-

---

[1] Cifra pare mult mai aproape de realitate decît cele vehiculate în epocă și utilizate în confruntările politice de adversarii liberalilor, în special socialiștii, care ridicau numărul morților la 10-11 000; aceste ultime cifre au fost, de altfel, negate și în studiile și articolele consacrate răscoalei din 1907 apărute în ultimii ani — *n. r.*

În p. 19: *una dintre ultimele fotografii ale mareșalului Alexandru Averescu*

Mareșalii Constantin Prezan (stînga) și Alexandru Averescu, împreună cu Mihai, mare voievod de Alba Iulia

1912: generalul Al. Averescu (X), pe colina Șerbănești de lîngă Bacău, înconjurat de ofițeri ai Marelui Stat Major, al cărui șef era pe atunci

nați.

Astăzi ne găsim amenințați de o primejdie pînă acum numai posibilă și țara este ținută de 4 ani sub presiunea stării de asediu și a cenzurii și aceasta din cauză că unii [aluzie la legionari] oprimați au asasinat pe primul ministru [I.G. Duca]. Fapt, evident, foarte regretabil, dar nu izolat în istorie. Nicăieri nu s-a întîmplat însă ca dintr-un personaj ridicul [aluzie la Corneliu Zelea Codreanu] să se facă simbolul unei mișcări generale, pentru că i s-a dat posibilitatea să se pue în hipostaza unei victime. Cu măsuri înțelepte s-ar fi putut îngropa de mult această epidemie trecătoare.

În martie 1920, bolșevismul era la zenit în Rusia și trecuse ca un pîrjol prin Ungaria. Țara noastră, ieșită din război, era demontată în toate articulațiunile ei oficiale, singură armata și-a păstrat organizațiunea neatinsă. Ar fi fost cea mai mare nenorocire dacă se contamina și ea.

În luna martie, regretatul rege Ferdinand m-a chemat la putere cu mandatul de la începe reorganizarea țării. Pe străzile Capitalei se plimbau procesiuni cu fanioane roșii, cîntînd imnuri comuniste. În cuprinsul țării, dar mai cu seamă în București, erau greve de lucrători, în total 72. În mai multe puncte, în special la Monitorul Oficial, erau cluburi masive comuniste. Guvernul, ca măsură de apărare, face ca străzile să fie cutreierate de patrule militare.

Aceasta era situațiunea cînd am venit în capul guvernului [la 13 martie 1920]. Am suprimat patrulele militare. Am suprimat măsurile de rigoare la punctele cu greve. Am pus lucrători militari la Monitor și am activat, pe cît posibil, circulația pe căile ferate. Aveam numai 200 de locomotive, nici una în bună stare. Vagoanele nu aveau nici uși nici ferestre. Nu se putea ști nici cînd sosește, dar nici măcar cînd pleacă trenul. În fine, haos general și descurajant.

Evident, ne-am pus pe muncă, dar cel dintîi lucru la care m-am gîndit a fost să polarizez spiritele în jurul unui punct care să exercite asupra lor acțiuni liniștitoare. Nu am luat nici o măsură represivă. Acest punct luminos era împroprietărirea. Am pus imediat a se improviza lucrările preliminare, concentrînd o echipă de ingineri la Președinție, iar în luna septembrie am putut sărbători primele împroprietăriri.

Țara a putut să treacă și acest hop greu, fără nici o măsură nici măcar de apărare în contra vreunei eventuale primejdii. Știam că nu se va produce și nici nu s-a produs. Comunismul s-a veștejit de la sine și cu cea mai mare ușurință au putut fi smulse unele rădăcini care apucaseră să prindă.

Acestea sînt învățămintele din viața mea proprie.

Sanctitate,

În ziua de 10 februarie, cînd am fost primit de M.S. în audiență și m-a întrebat dacă primesc să intru într-un guvern de uniune națională, compus din toți foștii președinți de Consiliu, evident care ar primi, spunîndu-mi că intram ca ministru fără portofoliu, și pe lîngă acest guvern va mai funcționa și un guvern compus de miniștri de resort, numiți de M.S., răspunsul meu a fost că primesc.

M.S. mi-a mulțumit foarte călduros și audiența mea s-a terminat. A durat 5 minute, din care jumătate aproape, cu autorizația Suveranului, le-am luat eu pentru a da M.S. unele explicațiuni asupra audienței mele precedente. Am depus la 11.30 jurămîntul și pe urmă a urmat Consiliul de Miniștri, care a durat pînă la 4 dimineața. Și cînd am ajuns acasă, mi s-a cerut un interview pe care l-am acordat. Am fost întrebat de ce am intrat în guvern. Am răspuns: cînd face apel Suveranul nu se poate răspunde altfel. Am adăugat apoi că guvernul ce am fost chemați să înlocuim [cabinetul condus de Octavian Goga între 28 decembrie 1937 și 10 februarie 1938] era o adevărată nenorocire, și am încheiat spunînd că țara are nevoie de pace!

Sanctitate!

Constituția este o lege iritantă. Așa a fost în toate părțile și în toate timpurile. După convingerea mea, cel mai nepotrivit moment pentru reforma constituțională [este atunci] cînd sunt simptome de agitațiuni în masa națiunii. Dacă voim în adevăr pace, și cred că acesta este rostul nostru, apoi aducem un foarte rău serviciu Suveranului și țării, dacă-l consiliem, căci aceia nu sunt sfetnici punînd la ordinea zilei, tocmai în epoca aceasta, o chestiune iritantă. Vorbesc aceasta [legat] de o reformă constituțională pentru care mi-am dat adeziunea în noaptea de 10-11 februarie. Dar a da pe de-a întregul o nouă constituție este un fapt grav, care nu s-ar justifica decît printr-o necesitate imperioasă. Not kennt kein Gesetz [Nevoia nu cunoaște lege].

Necesitate, să-mi fie iertată miopia, eu nu o văd. Chestiunea am avut cinstea să o examinez de aproape cu M.S. în mai 1934. Suveranul a convenit atunci că o astfel de procedare ar fi o lovitură de stat.

Este, Sanctitate, momentul să sfătuim pe Suveran la astfel de procedee? Nu știu ce gîndesc ceilalți colegi, mie unul conștiința nu-mi dă voie să fac un asemenea pact față cu ea. Dacă această hotărîre, pe care nu o pot schimba, este o piedică în activitatea Consiliului de Miniștri, cu foarte adîncă părere de rău sînt gata să trag urmările firești.

Cer Sanctității Voastre bisericească binecuvîntare și ertare.

Ml. Averescu

1930-1940: ÎNTÎMPLĂRI ŞI OAMENI

DIN SERVICIUL SECRET (IV)

N.D. STĂNESCU

În liniile sale fundamentale, Serviciul Secret a fost rezultatul nemijlocit al evoluţiei societăţii româneşti din perioada interbelică. Într-o epocă în care viaţa ţării a cunoscut momente de gravă tensiune, ca urmare a repetatelor acţiuni iniţiate de organizaţiile politice extremiste, necesitatea unei astfel de instituţii s-a impus factorilor de conducere ai statului ca o componentă importantă a sistemului de instituţii şi organisme menite să asigure stabilitatea vieţii social-politice a ţării, să menţină un climat corespunzător procesului de consolidare a statului unitar naţional român. Încurajarea şi subvenţionarea făţişe a extremismelor politice româneşti — atît a celor de dreapta, cît şi a celor de stînga — de către forţe externe ostile statului român au impus Serviciului Secret în mod predilect misiuni defensive, de interceptare şi anihilare a factorilor interni şi externi interesaţi în destabilizarea pe diferite căi a României.

Dacă acestea au fost elementele majore care au imprimat un anume caracter Serviciului Secret, cum am văzut şi în numărul trecut, în evoluţia instituţiei un rol important l-au jucat şi anumite elemente de ordin subiectiv, ca de pildă, inteligenţa şi capacitatea lui Moruzov de a face această instituţie utilă nu numai intereselor majore ale statului român, ci şi unor persoane din sferele înalte ale puterii, în primul rînd regelui Carol II. Misiunile în care a fost implicat Serviciul Secret au avut darul nu numai de a-i demonstra necesitatea, dar au ilustrat din plin nevoia dezvoltării şi perfecţionării lui permanente. Ca argumente în acest sens, N.D. Stănescu va prezenta în fragmentele de mai jos alte cîteva „cazuri" ce s-au aflat în atenţia lucrătorilor acestei instituţii în anii deceniului patru, cu detalii nu lipsite de interes şi în mare parte necunoscute.

Cazuri şi afaceri

Atît la lista cazurilor urmărite de Serviciul Secret şi încheiate prin deferirea lor către justiţie, cît şi la cea care — din motive diferite — nu s-au terminat printr-un proces judiciar, mai sînt de adăugat destul de multe. Astfel, la cele care s-au finalizat prin procese este de adăugat cazul Viorica Ionescu, petrecut în 1935.

Viorica Ionescu lucra ca agentă informatoare a serviciului sovietic şi avea legături cu funcţionari ai Legaţiei sovietice din Bucureşti. Fusese recrutată direct de Moruzov, care după cum am dedus o dirijase pentru a lua legătura cu sovieticii în scopul arătat şi care pentru legătura cu ea a început de la un timp a-l utiliza pe Puiu Grigoriu.

Viorica Ionescu — despre care se spunea că ar fi nepoata lui Averescu — era o fiinţă dotată cu un fizic destul de agreabil, chiar atrăgător, mai cu seamă în ce priveşte trăsăturile feţei, corpul ei avînd defectul unei stoatopigii evidente, adică a unei dezvoltări exagerate a şoldurilor, prin depunerea de grăsime, ceea ce însă corespundea unor preferinţe erotice masculine.

Puiu Grigoriu [angajat al Serviciului Secret] a căzut în laţ şi şi-a depăşit mandatul, avînd cu ea raporturi neîngăduit de apropiate şi — pe deasupra — comiţînd indiscreţii ca, la cererea ei şi fără să-i ceară încuviinţarea lui Moruzov, să-i încredinţeze unele numere de telefon unde putea să-l găsească pe şeful Serviciului Secret. Acesta a rămas foarte surprins cînd a fost chemat de ea la telefoanele ale căror numere nu i le dăduse şi — probabil — că pe vremea aceea secretul de stat nefiind suficient de apărat, cine poseda un număr de telefon nu-i era uneori prea greu să afle şi adresa la care acel telefon funcţiona şi, implicit, să se desconspire sedii ale Serviciului.

După cîte mi-a povestit Grigoriu, a avut loc chiar un fel de confruntare între el şi Viorica Ionescu, în prezenţa lui Moruzov, însă ea fusese în

prealabil pregătită de el și a răspuns astfel încît să-i ușureze situația. Nu știu și nici nu cred că în sinea sa Moruzov a fost complet convins de inocența lui Grigoriu, dar problema s-a lichidat atît prin faptul că între timp Grigoriu a plecat din Serviciul Secret, dînd examen de atașat de legație, reușind și trecînd la Ministerul de externe, cu ajutorul lui Titulescu, cît și prin faptul că Viorica Ionescu, după ce a fost un timp filată de Secția Contrainformații, dovedindu-se lipsa ei de sinceritate față de Serviciul Secret, a fost arestată și trimisă în judecată.

Încă de pe atunci am atribuit acceptarea disculpării lui Grigoriu de către Moruzov nu atît valorii argumentelor aduse, cît faptului că tatăl său, colonel activ, avusese relațiile și mijloacele ca pe linie militară să înduplece pe șeful Serviciului Secret.

Cît privește pe Viorica Ionescu, aceasta a fost trimisa în judecata instanțelor militare, procesul judecîndu-se la Consiliul de război din Constanța, neexistînd încă „tribunale militare". La proces a fost trimis din timp însuși Niky Ștefănescu, pentru ca, așa după cum se obișnuia, să ia contact cu președintele Consiliului de război și cu membrii acestuia, spre a le da eventuale amănunte suplimentare, ce nu putuseră să fie trecute în dosarul oficial al procesului, precum și pentru a-i determina la o hotărîre corespunzînd intereselor S.S., influențînd pe eventualii șovăielnici.

Președintele Consiliului de război de la Constanța, care a judecat procesul, a fost col. Ion Nicolaide. Persoana acestuia ne era cunoscută din dosarele francmasoneriei al cărei membru era și a cărui „inițiere" ne fusese semnalată atunci cînd ea s-a produs, cu cîțiva ani mai înainte, de informatorul „Craiu". Aderarea lui Nicolaide la francmasonerie nu era corespunzătoare unei identități a idealurilor sale morale cu cele ale marii confraternități mondiale. Nicolaide, din punct de vedere intelectual, conta ca un ofițer deosebit față de media intelectuală a ofițerilor de același grad cu el și fusese chiar profesor la Școala Superioară de Război. Din punct de vedere moral însă, lucrurile se prezentau astfel: îi plăceau într-un mod atît de deosebit băutura, femeile și jocurile de cărți, încît avea dese trebuințe de bani.

Cu toate acțiunile pregătitoare desfășurate de Niky Ștefănescu, spre surprinderea tuturora, căci niciodată un proces instrumentat de Serviciul Secret nu se soldase în acest mod, Viorica Ionescu a fost achitată de Consiliul de război prezidat de Nicolaide.

La înapoierea sa la București, Niky Ștefănescu a avut de înfruntat mîniile lui Moruzov. Cînd a ieșit de la acesta, bine „săpunit", ne-a povestit că prietenul intim al unei coacuzate, funcționară, mi se pare de la Reșița, venise la Constanța cu o importantă sumă — după expresia lui Ștefănescu, „cu un geamantan de bani!" — sumă care, după susținerile sale, fiind remisă lui Nicolaide, ar fi determinat achitarea. Asupra proveniență acestei sume, Ștefănescu lăsa a se înțelege că ea venea din exterior. Cert este că Nicolaide a fost trecut pe „lista neagră" a lui Moruzov și la foarte scurt timp a fost scos din armată, ceea ce l-a determinat nu numai să devină un înverșunat dușman al lui Moruzov, dar și să se apropie de generalul Ion Antonescu pe care-l cunoștea de mai mulți ani și către care se îndreptau nemulțumiții de regimul carlist sau de reprezentanții mai importanți ai regimului. Urmarea mai îndepărtată a procesului lui Viorica Ionescu a fost, după abdicarea lui Carol și arestarea lui Moruzov, numirea, în 1940, a lui Nicolaide ca șef al Serviciului Secret. Dacă Antonescu s-ar fi orientat mai circumspect nu l-ar fi ales tocmai pe Nicolaide pentru acest post important, în care, de altfel, nici nu a rezistat prea mult timp, circa două luni.

Alta afacere de spionaj deferită justiției de către Serviciul Secret a fost cea a locotenentului Ion Antonescu din Giurgiu, petrecută între 1934-1935. Acesta, altminteri ofițer răsărit, deși însurat, avînd și un copil — o fată —, s-a angajat într-o aventură amoroasă cu o elevă de liceu din Giurgiu, Paula Vasilescu, cu care a început a trăi, iubita lui — deși foarte tînără — rămînînd însărcinată.

Între timp, prin intermediul Argentinei-Gica Vasilescu, sora Paulei, cunoaște pe un ungur, Agh von Geza, tînăr funcționar la Agenția M.F.T.R. (Societatea maghiară de transporturi fluviale din Giurgiu) care află detaliile complicațiilor în care intrase lt. Antonescu.

Se produce un avort al Paulei Vasilescu, încă elevă, după unele susțineri natural, însă la un stadiu atît de avansat al sarcinii încît dacă nu ar fi fost natural ar fi putut fi calificat drept crimă. Agh von Geza este la curent cu toate acestea și chiar asistă la o parte din evenimente. Pe de altă parte, toate aceste încurcături, care se soldează pe plan financiar cu cheltuieli mari pentru Antonescu, cheltuieli ce depășesc cu mult veniturile sale normale, îl conduc pe acesta la o mare lipsă de bani, așa încît, la momentul potrivit, Agh von Geza, care, în realitate, era agent al serviciului maghiar de informații și care, conform unui calcul bine făcut, îl împrumutase pe locotenent cu bani, îi pune acestuia problema de a-furniza informații militare serviciului maghiar, ca soluție pentru a ieși din încurcăturile sale bănești. Antonescu acceptă, nu numai pentru că avea trebuință de bani, dar și pentru că agentul maghiar recrutor cunoștea detalii privind moartea copilului și astfel se produce recrutarea și — implicit — trădarea.

Între timp, Antonescu cunoaște pe o tînără funcționară C.F.R. din București, anume Rita (nu-mi amintesc numele său de familie) cu

care începe să o înșele pe Paula Vasilescu. Chestiunea legăturilor sale intime cu Paula Vasilescu ajunge publică într-un oraș de dimensiunea Giurgiului, iar Antonescu este mutat tocmai la Rădăuți.

Se vede cu Agh von Geza și la București, care-i remite dolari pentru plata informațiilor furnizate, valută pe care Antonescu o schimbă la localul de noapte de proastă reputație din str. Matei Millo, ținut de Bandy Bohm, care de altfel era informatorul Siguranței.

Antonescu pleacă la Rădăuți, unde o aduce și pe Paula Vasilescu, pe care o dă drept sora sa, chiar față de superiorii săi. Fiind la Rădăuți, Antonescu pregătește un material informativ pentru Agh von Geza, pe care îl transcrie la mașina de scris în fața Paulei Vasilescu. Precizez că Antonescu avea să primească bani și instrucțiuni de la o persoană domiciliind în localitatea Cholojow din Polonia răsăriteană, azi în U.R.S.S. Paula Vasilescu, care aflase de Rita, îl denunță comandantului său de regiment.

În loc să procedeze conform instrucțiunilor precise date de Marele Stat Major, ca în fața unui astfel de caz să păstreze cel mai strict secret și să anunțe imediat Marele Stat Major, care atunci apela la Serviciul Secret, care nu proceda la arestări decît după prealabile informări și filaje menite să descopere cît mai multe elemente ale rețelei de spionaj; contrariu deci acestor ordine, comandantul de regiment, cu revolverul în mînă, îl arestează pe Antonescu și abia după aceea anunță M.St.M.

Niky Ștefănescu a fost trimis urgent la Rădăuți, unde nu a mai putut face însă nimic, deoarece afacerea devenise aproape publică. Împreună cu un ofițer desemnat de comandantul regimentului, i-a adus la București pe Ion Antonescu și pe Paula Vasilescu, iar la Rădăuți a fost trimis în fosta locuință a lui Antonescu un agent al Serviciului, care a primit și ne-a trimis la București 2-3 scrisori cu dolari și avînd instrucțiuni scrise cu cerneală simpatică, primite din Polonia, de la Cholojow. De adăugat că pe drum scrisorile fuseseră violate și că sumele ce le cuprindeau erau inferioare celor despre care în scrisori se făcea mențiunea că au fost trimise.

La București, Antonescu a fost depus la sediul Secției Contrainformații, iar Paula Vasilescu, în stare de libertate, a început a ne da declarațiile necesare, eu fiind însărcinat să i le iau.

Între timp, din nefericire pentru Serviciul Secret, Agh von Geza nu mai era în țară, fiind plecat dinainte în Ungaria. Antonescu ne-a făcut propunerea ca să-l lăsăm liber, bineînțeles sub o libertate supravegheată, să meargă la Giurgiu, unde să apară în oraș cu Paula Vasilescu și, astfel, împrăștiind zvonurile ce începuseră să circule despre arestarea sa, să-l atragă pe Agh în țară, iar apoi, arestîndu-l pe acesta din urmă, să obțină date mai complete asupra rețelei de spionaj.

Am făcut în acest sens un lung și documentat referat, care a fost prezentat ministrului de război, mi se pare generalul Paul Angelescu, care însă nu a acceptat formula pe considerentul că un ofițer care a trădat nu mai poate îmbrăca haina militară, ca și cînd prin îmbrăcarea acestei haine l-am fi împins spre o avansare. Este adevărat că despre arestarea lui Antonescu la Rădăuți parveniseră oarecari zvonuri la Giurgiu și că reușita atragerii în țară a lui Agh von Geza nu prea ar fi fost sigură, dar nu acesta a fost motivul invocat de ministru. În schimb, pe baza sugestiilor date de Antonescu, pornite de la discuțiile ce le avusese cu Agh von Geza, au fost puși sub supraveghere Putnik, director la București al M.F.T.R. pentru România, Bossel, de origine elvețiană, avînd legături cu M.F.T.R., și Mann, de origine maghiară, cumnatul însuși al lui Antonescu, sora lui și soția acestuia din urmă fiind de origine ungaroaice.

Locotenentul Antonescu, aflat sub stare de arest, susținea cu tărie că prin materialul furnizat nu făcuse decît să păcălească serviciul maghiar, deoarece acest material se găsea expus în manualele militare franceze ce se găseau de vînzare, fără restricții de cumpărare, la Librăria „Cartea românească" din București. Totodată, își manifesta o dorință fermă de a ne fi cît mai folositor pentru descoperirea restului rețelei de spionaj și aveam cu el, la cererea sa și în acest scop, lungi convorbiri în cursul cărora formula presupuneri, bănuieli și încerca în fel și chip a ne fi folositor, în convingerea că va beneficia de articolul din legea contraspionajului și trădării care prevede exonerarea de pedeapsă, sau o reducere substanțială a acesteia pentru cei care, fiind chiar arestați, prin mărturisirile făcute și informațiile date provoacă arestarea altor membri ai rețelei. Pentru respectul adevărului, trebuie să precizez că acest articol era o momeală și că după știința mea nu prea a beneficiat cineva de el. Este adevărat că lui Antonescu i se aplica un tratament cît se poate mai bun, masa compunîndu-se din trei feluri, aduse de la restaurant, din apropierea sediului Secției C.I., și era tratat foarte bine, cu menajamente chiar. Adaug că Antonescu susținea că este copilul natural al actorului Petre Liciu[1] și că era un individ destul de vioi, relativ inteligent, oarecum citit, cu lecturi ce-i drept cam nesistematice și făcute în scop distractivist, precum și cu destule aspecte lacunare, atunci cînd îl analizai mai în adîncime, îndeosebi în ce privește gramatica și ortografia ce le poseda.

Supravegherea celor indicați de lt. Antonescu că ar fi făcut parte din rețeaua de

[1] Mare actor (1871–1912), a jucat cu aceeași măiestrie dramă și comedie pe scena Teatrului Național din București.

spionaj și pe care arăta că îi identificase din conversațiile avute cu Agh von Geza nu prea a dat rezultate, ceea ce este explicabil prin aceea că arestarea lui Antonescu devenise publică și cei care făceau parte din rețea erau avertizați. În afară de aceasta, mai tîrziu, după mulți ani, am aflat — pe de o parte — că supravegherea se desfășurase în astfel de condiții încît Putnik, cînd ieșea în oraș, saluta agenții noștri care îl supravegheau, ceea ce aceștia nu ne-au adus la cunoștință atunci — pe de altă parte, că unul din șefii echipei care-l supraveghease, Pascu-Vasiliu, fost plutonier major, fiind concediat din S.S. pentru alcoolism, s-a dus la Putnik, dezvăluindu-i că îl supraveghease și îi ceruse ceva bani. Putnik a fost mai prudent și, după ce l-a ascultat, l-a dat afară, fără să-i dea un sfanț.

În cadrul acestei afaceri am fost trimis într-o zi de Moruzov la atașatul militar polonez la București, lt. col. Kowalewski, pe care îl cunoșteam personal și căruia i-am făcut un raport verbal despre afacerea Antonescu, legat numai de faptul că acesta trebuia să primească banii de la un individ domiciliat la Cholojow, în Polonia. Lui Kowalewski nu i s-a părut curios acest fapt și mi-a făcut o teorie nu știu cît de oportună despre liniile informative de rezervă, care funcționează ca un motor la punctul mort, transmițînd material inofensiv, de pildă o gazetă obișnuită, pînă la momentul cînd împrejurările le pun în mișcare ca să funcționeze în plin. De asemenea și-a formulat unele presupuneri legate de faptul că Cholojow era în apropierea U.R.S.S., în sensul că să nu fie cazul unei rețele mixte maghiaro-sovietice, fără a-mi pomeni de posibilitatea la care eu mă gîndisem, a altei versiuni mixte, eventual maghiaro-polone, știute fiind atunci bunele raporturi dintre Ungaria și Polonia, care de altminteri, peste cîțiva ani, au participat în bună înțelegere la înfrupotarea din trupul Cehoslovaciei.

De altfel, Kowalewski, căruia i-am dat numele și adresa persoanei din Cholojow, nu știu să fi dat cîndva și cuiva din S.S. vreun rezultat al cercetărilor pe care ar fi fost normal să le întreprindă autoritățile poloneze, Polonia trecînd ca fiind în stare de caldă amiciție cu România.

În primăvara anului 1935, am fost trecut la secretariatul Serviciului Secret, așa încît am predat întregul dosar lt. Antonescu cui mi-a succedat la secția C.I. La secretariatul Serviciului depindeam direct de Moruzov, care, la un moment dat, m-a trimis pentru o scurtă misiune la Viena. La înapoiere, am aflat că se dăduseră ordine pentru arestarea celor supravegheați de noi în afacerea Antonescu, adică Putnik, Bossel, Mann. În vara lui 1935 a urmat procesul.

În timpul procesului, lt. Antonescu a avut ghinionul suplimentar de a se îmbolnăvi de scarlatină și de a fi fost spitalizat la contagioși, ceea ce i-a redus posibilitățile de apărare, însă nu cred că altfel sentința să fi putut fi totuși atenuată, deoarece în materie de trădare și spionaj ea era ca și aprioric dată: maximum de pedeapsă.

Îmi mai amintesc că ziarele au relevat faptul că mama inculpatului Bossel, de origine elvețiană, a apărut la proces într-o rochie națională românească și că a făcut o declarație puțin cam patetică, de dragoste pentru țara românească, care însă nu a fost lipsită de oarecari simțăminte. Totuși sentința, a fost dată pe baza unei scări, în care lt. Antonescu a căpătat maximum de pedeapsă, muncă silnică pe viață, iar ceilalți gradual, în jos. Fiind depus la Doftana, Antonescu a murit acolo cu ocazia cutremurului din 1940. ■

(Va urma)

Prezentarea și selecția textului:
M. ȘTEFAN, Gh. NEACȘU

CLIO ANUNȚĂ

TOT DESPRE KGB

Cine a fost cel de al cincilea membru al celebrului grup de spioni englezi „de la Cambridge", aflați în slujba sovieticilor și dintre care au fost identificați pînă acum, cu certitudine, doar patru (Burgess, Philby, McLean și Blunt — *Magazin istoric*, nr. 8/1990)? Un răspuns îl oferă Oleg Gordievsky, pînă în anul 1985 unul dintre personajele cheie ale KGB-ului (a alcătuit rapoartele pe baza cărora și-a pregătit președintele Mihail Gorbaciov prima sa vizită în Marea Britanie). Rechemat la Moscova și dîndu-și seama că autoritățile sovietice îl suspectează, a fugit la Londra, unde trăiește și azi.

Într-o carte scrisă împreună cu istoricul britanic Christopher Andrew, el afirmă că al cincilea personaj a fost John Cairncross, vechi funcționar la Ministerul de externe, la finanțe, apoi secretar particular al unui ministru din cabinetul W. Churchill, pentru ca să ajungă în final la biroul de codificare și decodificare al serviciului de informații al Maiestății Sale. Se știa că a fost agent sovietic, dar fusese considerat un „pește" mic. Gordievsky confirmă că John Cairncross a anunțat Moscova despre decizia britanică de a fabrica bomba atomică.

Astăzi, John Cairncross trăiește în Franța și este considerat cel mai bun specialist anglo-saxon al operelor lui Molière și Corneille.

AŞA NU NE PLACE ISTORIA!

CONVORBIRI TELEFONICE INTERCEPTATE

Dezvoltarea telecomunicaţiilor, în proporţii cu siguranţă nescontate de inventatori şi de promotorii lor iniţiali, a avut, printre multe altele, şi o consecinţă, nebănuită pentru studiul istoriei. Într-adevăr, fără s-o fi dorit, istoriografia a văzut brusc adăugîndu-i-se un nou tărîm de investigaţie, deschis de o sursă absolut surprinzătoare. Anume: cercetarea stenogramelor convorbirilor telefonice interceptate, **o practică cu totul abuzivă, de bună seamă, dar adoptată în multe ţări din jurul anului 1930 şi adusă la perfecţiune în anii celui de al doilea război mondial (de altfel şi în primul război mondial, cînd telefonia era abia la început, interceptarea — deşi rudimentară — avea loc). Iar expansiunea tehnicii electronice (terestră, aeriană, submarină şi cosmică) în curs de desfăşurare de cîteva decenii a creat în plus un arsenal ce ţine aproape de domeniul fanteziei, atunci cînd e vorba de posibilităţile de urmărire ale** oricărei **conversaţii la distanţă.**

Regimurile totalitare din Germania nazistă, Italia fascistă sau Uniunea Sovietică stalinistă au ridicat, cele dintîi, la rang de politică de stat urmărirea convorbirilor telefonice, indiferent de persoană, ca şi violarea corespondenţei, percheziţionarea locuinţelor şi nesocotirea oricăror drepturi şi libertăţi ale individului. Ulterior, această practică a fost continuată de regimurile totalitare postbelice, de extremă dreaptă sau extremă stîngă inclusiv de dictaturile militare de pe diferite continente. Anunţarea descoperirii şi anihilării publice, după Revoluţia din decembrie 1989, a instalaţiilor de interceptare a convorbirilor telefonice utilizate de regimul ceauşist au scos la iveală extensiunea pe care o poate căpăta o asemenea reţea de spionare a cetăţenilor propriei ţări şi cinismul cu care un regim despotic se poate insinua în existenţa lor privată. Şi deşi dezvăluirea publică a unor astfel de practici şi a urmelor lor materiale a fost o acţiune impusă de alţi factori decît dorinţa istoricului, nu ne putem totuşi reprima întrebarea: ce dimensiune poate lua un astfel de fenomen în ţări în care există tehnologii infinit mai perfecţionate decît cele pe care le posedă dictatura ceauşistă?

Acum ştim. Interceptarea convorbirilor telefonice în România dinainte de Revoluţia din decembrie 1989 era efectuată la scară naţională şi afecta sute de mii de oameni, de la simplii cetăţeni pînă la vîrfurile ierarhiei comuniste. Este firesc să aşteptăm descoperirea şi dezvăluirea acestor stenograme — dacă mai există — care, în afară de multe alte dovezi aberante asupra insanităţii dictaturii ceauşiste, vor demonstra, deopotrivă, proporţiile de coşmar ale spaimei ce-i stăpînea pe convorbitorii telefonici, toţi, sau aproape toţi, conştienţi că nu sînt singuri pe fir. Era încă unul din aspectele de coşmar ale unui regim ce descindea parcă din paginile ce amintesc de romanul Ministerul groazei **al lui Graham Green.**

În ţările cu tradiţii şi instituţii democratice, interceptarea convorbirilor telefonice este — se ştie — riguros interzisă în timp de pace, cu excepţia cazurilor precis determinate şi numai cu aprobarea expresă a instanţei prevăzută de lege. Şi totuşi, şi în astfel de ţări se pot produce, şi chiar se produc, încălcări flagrante ale acestor norme, cum s-a văzut, de pildă, în cazul faimosului scandal Watergate, soldat cu demisia fostului preşedinte american Richard Nixon. În general, în orice stat cu o structură democratică, ascultarea convorbirilor telefonice este efectuată de serviciile de apărare a siguranţei statului şi de cele de contraspionaj, civil şi militar, exclusiv în scopuri defensive, de protejare a ţării, inclusiv pentru dejucarea şi combaterea acţiunilor teroriste sau de către poliţie în lupta cu lumea răufăcătorilor, cu mafiile, cu reţelele de traficanţi de arme şi droguri.

Mai mult, o carte relativ recentă a unui distins diplomat francez, Jacques Baeyens (Au bout du Quai, **Paris, Fayard, 1985) — fost o vreme în post şi la Bucureşti — ne lasă să întrevedem că pînă şi ascultarea convorbirilor telefonice ale unor diplomaţi străini, veniţi chiar în vizite oficiale, nu ţine, uneori, doar de domeniul supoziţiilor hazardate sau al literaturii de aventuri. Ceea ce este însă esenţial e că, în statele democra-**

tice, transgresarea deontologiei politice este sever condamnată de opinia publică, ori de cîte ori aceasta la cunoştinţă de ea, iar cel ce o favorizează se descalifică în ochii ei. În momentul de faţă există o întreagă literatură istorică, întemeiată pe surse ale serviciilor speciale şi pe anchete ale unor mari publicaţii, din care aflăm că în multe ţări se practică curent interceptări ilegale ale convorbirilor telefonice (uneori de ordinul a zeci şi sute de mii pe zi) a căror relevare creează serioase dificultăţi organelor respective. Scandalul provocat de mijloacele de interceptare descoperite în noul local al Ambasadei S.U.A. la Moscova este doar unul din cele mai recente exemple din ultimii ani. Aproape amuzant este faptul că, în cazuri deosebit de interesante, în actuala etapă a revoluţiei telefonice, pot avea şi chiar au loc interceptări operate de serviciile speciale paralele (de stat sau private) din două ori chiar mai multe ţări (să ne amintim cu titlu de exemplu de filmul american Conversaţia). Cea mai mare parte a acestor ascultări care pot avea loc în diferite ţări este determinată de rivalităţile economice dintre giganţii industriei şi finanţei occidentale sau extrem orientale, precum şi de interese strategice, militare şi politice, acolo unde este cazul.

Aflăm abia acum, nu fără stupoare, că şi în România interbelică, în care regimul cenzurii şi al stării de asediu ţineau — în unele perioade — aproape de rutina jocului politic, interceptarea convorbirilor telefonice era intens practicată. Cine citeşte Însemnările politice ale lui Armand Călinescu (Bucureşti, Editura „Humanitas", 1990) se poate convinge foarte uşor de acest lucru. O notaţie datată 9 octombrie 1932, precizează, de pildă: „Mă întorc de la Piteşti. Făcîndu-mi raportul, Cristescu de la Siguranţă îmi comunică că astăzi a avut loc o convorbire telefonică între Mircea de la «Sud-Est», vorbind de la Londra, şi Stelian Popescu, comunicînd acestuia că Titulescu a primit să intre în guvern ca ministru de externe". Sau, la aceeaşi pagină: „Seara mă cheamă Titulescu la telefon de la St. Moritz... Am impresia că Titulescu, ştiind că conversaţiile sunt mereu ascultate, a spus miniştrilor că se solidarizează cu guvernul". Ori: „Duca, plecat în străinătate, a avut convorbiri telefonice cu Ştirbey. S-a comunicat la Palat" (p.170). Şi aşa mai departe, la paginile 206, 261, 272 etc. Şi să nu uităm că au existat şi la noi în anii aceia, ca şi după război, interceptări paralele. Pînă şi Elena Lupescu — amanta regelui Carol II — şi-a avut un timp propriul serviciu de interceptare a convorbirilor telefonice.

Nu de mult, cercetînd o seamă de aspecte ale vieţii parlamentare din ţara noastră, am avut surpriza să descoperim cîteva mii de file de note stenografice ale convorbirilor telefonice interceptate — 24 ore din 24, de un personal special afectat — şi să dobîndim astfel dovada palpabilă a celor relatate de Armand Călinescu. Ele sînt de un cert interes istoric, întrucît ne îngăduie să pătrundem în culisele vieţii politice şi să simţim parcă pulsul unei perioade extrem de agitate.

Spre exemplificare, am selectat pentru cititorii revistei Magazin istoric un număr de stenograme după convorbiri telefonice purtate între 28 ianuarie şi 1 februarie 1938, adică în timpul scurtei guvernări Goga-Cuza şi în febra pregătirii unor alegeri parlamentare. Scrutin pe care, în faţa evidentului faliment electoral ce se vestea pentru precarul guvern instaurat la 27 decembrie 1937, Carol II l-a anulat pur şi simplu, instaurînd, la 10 februarie 1938, propriu-i regim personal, el însuşi preludiul unui mare dezastru naţional petrecut în 1940, prin grava ciuntire a trupului ţării şi instalarea regimului dictatorial legionaro-antonescian.

După cum reiese şi din cuprinsul stenogramelor, se proceda la interceptarea convorbirilor cu provincia, cu străinătatea — şi invers —; indiferent dacă erau purtate de persoane ce aveau o mai mare sau mai mică contingenţă cu viaţa politică. Stenogramele considerate importante erau comunicate mai multor foruri: Palatului, primului ministru, Marelui Stat Major, Serviciului Secret etc.

În fine, pentru uşurarea lecturii, mai menţionăm că în partea superioară a fiecărei note erau specificate: ora interceptării, ziua, luna şi anul, localitatea, numărul de telefon, numele şi adresa celui care chema, iar dedesubt şi datele aferente celui chemat. Cum era şi firesc, am selectat aici doar un număr restrîns de stenograme, dar în care sînt evocate nume de persoane bine cunoscute în viaţa politică a vremii: Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, Virgil Madgearu, Nicolae Titulescu, Tiberiu Moşoiu, Corneliu Coposu, I. Mihalache, Gheorghe Brătianu, Gh. Tătărescu, Z. Boilă ş. a.

Dumitru HÎNCU

28. 1. 1938

Ora 13.43

Bucureşti, 5 20 72, ziarul *Popularul*, ziaristul [Ilie] Ciutescu cu Cluj, 20 84, Clubul Part[idului] Nat[ional]-Ţăr[ănesc], ziaristul [Corneliu] Coposu

Buc.: Vreau să vorbesc cu dl. Z. Boilă.

Cluj: Nu e aici.

Buc.: Cine vorbeşte?

Cluj: Ziaristul Coposu.

Buc: Voiam să-mi se dea ceva despre discursul d-lui Maniu de la Cluj, care l-a ţinut acolo.

Cluj: A fost şedinţa Comisiei regionale, la care dl. Maniu a făcut un expozeu... Presa n-a fost admisă, întrucît e vorba de un caz periculos de stat. Dl. Jinga a fost

numit președinte al tineretului, în locul lui Petrescu, care a demisionat din partid. Președintele tineretului pentru Ardeal și Banat, dl. Dragoș Gh. Dl. Maniu și-a reînființat gărzile. Comandant suprem al gărzilor este dl. Maniu — pentru întreaga țară, iar pentru Ardeal și Banat, G. Rujinsky și Ilie Lazăr. Ardealul s-a împărțit în 5 regiuni pentru organizația gărzilor țărănești. A fost o însuflețire nemaipomenită. Declarațiile d-lui Maniu sunt de o gravitate extraordinară: ele au fost de proveniență de la răsărit, este vorba de filo-germanism, asta e de o gravitate excepțională. Acest discurs este pentru inițierea și lămurirea comunelor în vederea campaniei electorale. Nu poți să comunici că dl. Maniu, de comun acord cu Garda de fier și cu dl. Vaida, va avea semnul 3 puncte la alegeri, întrucît, pă baza constelației campaniei electorale, s-a admis ca numai la Cameră și Senat să aibă semnul 3 puncte.

28. 1. 1938

Ora 22.20

București, 2 92 13, Popescu N., avocat, Oslo 12, cu Cluj, 36 94, Moșoiu Tiberiu

Buc.: Guță [Gh. Tătărescu] m-a întrebat dacă am primit fără nici o condiție sau fricțiune. Eu i-am spus, sigur fără condiții, căci altfel n-ar fi primit Tiberiu, adică tu.

Cluj: De asta putea să fie siguri.

Buc.: Celălalt Z, știi cine, a spus „jos Brătianu!"

Cluj: Și l-au lăsat?

Buc.: P...M... a spus: dă-l dracului și a propus pe Costel cap de listă la Tg. Mureș. Z a spus: n-are nici o importanță, căci totuși e pus cap de listă la Senat. Eu am spus că nu va candida deloc, că nu vrea să cheltuiască și nici nu vrea să activeze. Dinu a spus: pe noi nu ne interesează, noi nu vă dăm semnele de listă și să comunicați și lui Moșoiu și să comunice comitetelor județene, așa că a rămas chestia cam încurcată.

Cluj: Cu adunarea cum a rămas?

Buc.: Am fost la club și am rîs de el, de Petru și Bejan. Ceilalți ți-au dat toți ție dreptate. Pe Bejan l-au curățat. Eu cel puțin am fost cuzist și le-am spus cu 8 zile înainte că nu se poate. M. Răutu a fost foarte bine.

Cluj: Nu ți-am spus și eu că a semnat o declarație unde spune că n-a făcut parte din nici un partid.

Buc.: Ne-a băgat pe mai mulți odată. Toma a spus că nu primește să fie subordonatul nimănui, iar Brătianu a început să-i înjure și a spus că-i dă lui, că el este cap de listă, așa s-a terminat toate incidentele astea, ca să se ducă adeziunea la președintele tribunalului. Cu Grigorescu ai vorbit?

Cluj: Da! Acum am terminat.

29. 1. 1938

Ora 9.15

București, 3 17 87, casa Piperescu Marga, Uranus 39, dl. Radu Săveanu, cu Focșani 99, Clubul liberal

Buc.: Știi că s-a hotărît să fie cap de listă Dinu Brătianu. Se dă întîietate georgiștilor. Eu am să vin să dau seama de mandatul pe care mi l-au dat băieții.

Focșani: Ar fi bine să veniți mai înainte de delegație, să discutăm între noi. Sunt unele chestiuni cari în mod onorabil trebuiesc să le punem la punct.

Buc.: Eu am vorbit să mă duc la Tătărescu; vreau să stau cu el de vorbă. Dacă nu mă poate primi astăzi, atunci vin după-masă acolo. Ați găsit sală?

Focșani: Se găsise la școala evreiască, dar împrejurările... Înțelegi ce vreau să spun?

Buc.: Da, da, nu se poate. Eu zic să ia sala lui Soare.

Focșani: Vorbiți cu Șerbănescu.

Buc.: Știi că s-a dat cîștig de cauză georgiștilor și că pe aceeași linie se află și acest domn.

Focșani: Tocmai pentru asta e bine să veniți mai înainte de delegație să stăm de vorbă.

Buc.: Dacă Tătărescu nu mă poate primi acum, vin după-masă. Acolo ce este? Ce fac băieții noștri?

Focșani: Sunt bine.

Buc.: Ați primit vreun răspuns de la participanți?

Focșani: Au spus toți că vin.

Buc.: Indivizii ce fac?

Focșani: Indivizii stau liniștiți, nu fac prea mult caz.

Buc.: Asta e o tactică a lor.

29. 1. 1938

Ora 18.15

București, 5 55 63, ziarul *Cuvîntul*, cu Pitești, 42, Georgescu Mihail

Buc.: Am ajuns cu bine și n-am întîmpinat nimic, tot în perfectă ordine.

Pitești: Ei se dirijează rău, se împart în două. La noi ar trebui la fel, ce zici?

Buc.: Vom vedea la fața locului ce este de făcut. Mîine dimineață ne vedem.

Pitești: Vin eu mîine la d-ta și executăm tot în surdină. Trăiască căpitanul!

29.1.1938

Ora 18.30

București, 3 48 19, Soc[ietatea] Chibrituri, cu Pitești, 2 21, Theo Simionescu

Buc.: Aici [Nicolae] Penescu. Vreau pe dl. Simionescu.

Pitești: Nu e acasă, vorbiți cu mama.

Buc.: Uite ce rugăminte am: cînd vine, să-i telefonezi lui Berevoescu și să plece cu ei mîine dimineață la 7. Să facă Valea Arieșului și sectorul Jiblea. Eu vin mîine. Plec de aici cu automobilul, voi fi pe la 10 acolo.

Pitești: Dacă nu găsesc mașini, cu ce pleacă?

Buc.: Vreau să fie mai multe echipe, să facem tot. Dl. Mihalache vine acolo joi, aici e foarte ocupat. Am comunicat programul și lui Constantinescu.

Pitești: Theo este cam supărat de multe, vă va spune el.

Buc.: M-a speriat toată lumea cu supărarea de aceea

e dezbinare și nu facem treabă.

Pitești: Era să vină el la d-ta, să explice cazul.

Buc.: Noi vom fi la guvern în scurtă vreme. Acest guvern va fi curățat în curînd. Călinescu la fel, acum trebuie să muncim cu putere. Ei să plece la Jiblea, să pregătească adunarea pentru joi.

Pitești: Acela e negativ?

Buc.: Cum rămîne cu Călinescu.

Pitești: Da, sunt multe de spus.

Buc.: În fine, la 7 să-i comunice și lui Iordache.

29.1.1938

Ora 21

București, 3 52 43, casa Livezeanu cu R. Vîlcea, preotul Ioan Marina

Buc.: Dl. Mihalache și-a fixat vizita la noi joi. Avem două întruniri: la Măciuca și Mateești. El vine de la Mehedinți. La Mateești va dormi la Roșianu, va prezida acolo întrunirea, apoi la Măciuca, de acolo la Jiblea și joi în Rîmnic. Aici se așteaptă venirea celui mare din străinătate, însă s-au cam complicat lucrurile cu studenții. În fine, părinte, marți suntem la d-ta și-ți mai spun eu. Cu Radu să te întîlnești chiar astăzi, să-i spui să treacă pe la Godeanu, să ducă vorba mai departe prin sate, să avem întruniri frumoase. Mihalache vine cu mașina, se scoboară pe sub munte.

30.1.1938

Ora 19.10

București, 4 08 99, Athénée Palace, dl. I. Maniu, cu Arad, 15 62, Raicu Aurel

Buc.: Uite ce este, dragă Aurel, am vorbit nu de mult cu Boțu Sever, de la Lipova, în privința conducerii din jud. Caraș și Severin, unde situația e foarte grea din cauză că în aceste județene au fost cele mai multe omoruri și o mulțime de contestații de către șefii capilor de liste din trecut. De aceea te rog pe tine și pe Bocu să faceți posibilul ca lucrurile să meargă bine. Mîine vor veni la Timișoara toți oamenii cei mai de seamă din județe, iar Bocu va ține cuvîntare. Mîine după-amiază, vă duceți cu toții la Lugoj, unde trebuie să luați contact cu oamenii de acolo și să decideți în numele Comitetului tot ce am spus eu. Sever Bocu le știe în amănunțit, că nu pot vorbi la telefon amănunte... Vă rog, dar, pe toți să vă înțelegeți și să formați listele așa cum am cerut eu. Îl găsești pe Bocu la hotel Carlton din T[imi]șoara și poți lua contact cu el în astă seară, dacă o fi plecat de la Lipova.

Arad: Programul nostru de pînă acum este pus foarte frumos în aplicare și avem rezultate uimitoare.

Buc.: Lui Hațiegan să-i comunicați că e nevoie ca el să stea în județ 2-3 săptămîni.

Arad: Dacă vine și el aici, atunci va merge de minune. Noi vom activa pînă în ultimele zile ale alegerilor.

Buc.: Vin și eu la Arad, la adunare, dacă o țineți. Am toată nădejdea în tine și în Bocu. Fiți energici și impunători!

31.1.1938

Ora 11.10

București, dl. Dinu Brătianu, cu Pitești, dl. Purcăreanu

Pitești: Dl. Brătianu? Aici Purcăreanu!

Buc.: D-le Purcăreanu, trebuie să facem lista candidaților. Pune-te în legătură și cu Gh. Brătianu, că el este capul listei; noi făcusem așa: Gh. Brătianu, Zamfirescu, fostul prefect, Mihail Antonescu (al lui Gheorghe), Grigorescu și Arsenescu. Ar fi bun așa?

Pitești: D-le Dinu, vin eu la București, să vorbesc cu d-ta.

Buc.: Și la Senat ar fi Vălsăneșcu și Preotescu.

Pitești: Am vorbit cu dl. Antonescu. A spus că dl. Gheorghe este la Iași.

Buc.: Atunci regulăm noi.

Pitești: Cînd să vin la d-ta?

Buc.: Pe la 12 1/2 mîine, să fii la mine. La revedere!

31.1.1938

Ora 13.40

București, 4 08 99, Athénée Palace, dl. Maniu, cu Cluj, 13 86, casa Romulus Boilă.

Buc.: Ce este?

Cluj: Nu a rămas altă cale decît să vorbești personal cu Bejan (?), să-mi dea pentru ziar, iar dacă refuză să-mi dea, atunci să-i propui să-mi dea împrumut 30 mii. Te rog să-mi comunici imediat cum vei avea rezultatul, că dacă nu, mai am încă altă cale.

Buc.: Dar de unde să te chem? pînă acum am cheltuit azi 250 lei numai pentru telefon.

Cluj: Apoi cînd este vorba de existență trebuie făcut un sacrificiu. Eu sunt acasă pînă la ora 4, iar de la 4 sunt la Corso.

Buc.: Bine! Ionel întreabă ce este nou?

Cluj: Nu știu nimic încă.

31.1.1938

Ora 14.30

București, 2 16 04, casa Cosăcescu, cu Silistra, 26, casa Tașcu Pucerea, regina Elisabeta 7

Buc.: Ce gînduri ai cu mine? Ar strica să mă ai cap de listă?

Silistra: N-am aranjat nimic, nici la centru, nu s-a dat dispoziție.

Buc.: Am vorbit cu Gheorghe, mi-a spus că dacă d-ta l-ai stimula pe acolo, atunci eu voi rămîne. Mi-a spus Gheorghe că nu-mi mai pune contracandidat, nici pe Papacostea, nici pe nimeni.

Silistra: Să nu mai vorbești cu Gheorghe, că e mare scandal. Dinu s-a supărat că Gheorghe se amestecă, eu tranșez tot cu Dinu.

Buc.: Știu că Gheorghe e plecat la Iași și vine mîine.

Silistra: Nu te interesează, voi vorbi cu Dinu.

1.2.1938

Ora 8.50

București, 2 36 04, Goiceanu Alex., Armenească 17,

cu T. Severin, droguería Naum

Buc.: Azi și mîine se termină chestiile cu candidaturile. Sunt ocupat pînă peste cap! Mîine seară dă-mi un telefon și-ți spun tot ce te privește.

Severin: Aici chestiile s-au încurcat. Baciu s-a retras. Zaharia pleacă cu ei; Vulcănescu și ceilalți se plîng că nu le dai nici un răspuns.

Buc.: Ce să răspund, pînă nu pun totul la punct? Dar la voi?

Severin: Aici s-au certat țigănește; cînd a fost punctul culminant — banii —, atunci a fost ceva îngrozitor. Ducîndu-se la Baciu, el a spus: „să mai cheltuiască cine are".

Buc.: Atunci stăm tare bine. Spune-i inginerului Zaharia să-și fixeze atitudinea.

1.2.1938

Ora 8.55

București, 2 00 16, Cipăianu Gh., Romană 55, cu Jibău, 1, Pretura

Buc.: L-ai mai văzut pe el?

Jibău: Nu.

Buc.: El a fost un om care a defăimat partidul liberal în trecut. Caută să-i spui că nu mai sunt dispus să-i dau subvenția care i-am dat-o pînă acum pentru ziar, dacă i-aș da-o ar însemna că sunt de acord cu el. Dacă prietenul meu îi mai trimite subvenție, îl privește pe viitor. Sunt de părere că ar fi bine ca, în locul acestui ziar, să facem manifeste și ajungem la un rezultat mai bun decît cu ziarul.

Jibău: El denaturează.

Buc.: Este de rea credință. Să nu cauți să-i faci acum vreun proces pentru acest motiv, însă eu nu pot uita de articolul celălalt. Caută de vorbește cu Păduraru, apoi să-mi scrii. Eu plec la Abrud săptămîna viitoare în propagandă și ne întîlnim la Tîrnava-Mare, unde vom stabili lucruri importante. Nu uita să vorbești cu Păduraru, d-le Motu.

1.2.1938

Ora 10.15

București, casa Dimitriu, fost ministru, cu Găești, Ionescu, avocat

Găești: Am luat contact cu Cătănoiu și Stoenescu — cel mai greu de convins.

Buc.: Vă las vouă grija, eu nu pot avea atîta bătaie de cap; vezi, mi se par oamenii aceștia foarte șireți. Mîine am ordin să depun listele. Am să-ți spun ceva în secret — caută și ține gura: situația celor de aici, adică de sus, este așa de grea, că mi se pare că vor amîna alegerile. Dar nu împrăștia zvonul, să nu se alarmeze lumea și să nu creadă că am muncit degeaba.

Găești: Da, vorbește deseară cu dl. Gh. Brătianu, vine de la Iași. El vrea un loc la Senat, altul la Cameră și îmi dai răspunsul.

1.2.1938

Ora 12.30

București, cabina Oteteleșanu, cu Timișoara, d-ra Klein, avocat

București: Nu avem, decît trei minute. Ascultă ce-ți spun: să-ți faci bagajul imediat și să vii la București. Ai să tragi la hotel „Traian".

Timișoara: Ai mei toți vor să plece din țară. Nu mai este de trăit. Nu ne mai putem duce în oraș, nici în piață. Asta nu este o viață de cetățean într-o țară liberă. Ți-o repet: toți ai mei sunt gata de plecare.

București: Nu mai avem timp pentru asta, vorbim cînd vii la București.

Timișoara: Dar cu baroul ce fac, mă retrag?

București: Te vor șterge ei singuri. În ziua cînd pleci, îmi dai o telegramă: dosarul plecat. Și vezi, nu uita, hotel „Traian".

1.2.1938

Ora...

București, 2 05 40, Astra Vagoane, cu Brașov, 11 84, Astra Vagoane

Brașov: Dacă Maniu nu vrea, spune-i să ne dea autorizație deplină. Caută de vorbește joi cu Maniu și explică-i situația, că asta e singura soluție în împrejurările critice de azi. I-am spus că nu vreau să candidez, însă mă împinge de la spate Mihalache. Caută de-i explică, că nu este decît soluția asta. Dacă nu vrea, să se ducă dracului!

Buc.: Nu uita să te interesezi și de chestia cealaltă de acolo.

1.2.1938

Ora 20.20

București, 3 21 80, Condruș Mihail, Știrbei Voda 38 bis, cu Sighet, 88, Banca Maramureșană

Buc.: S-a completat numărul? Tu nu te pui?

Sighet: Acolo nu te-ai întîlnit cu nimeni?

Buc.: Nu, rămîne cum am vorbit acolo. Tu nu candidezi?

Sighet: Nu.

Buc.: Atunci ce are de gînd acela?

Sighet: Așteaptă.

Buc.: Așteaptă să facem noi? Foarte bine! Probabil că-l va chema. Aici chestiunea se prezintă foarte grav. Nu se știe dacă se va ajunge acolo.

Sighet: Nu s-au contestat alegerile?

Buc.: Se aude că Curtea de Casație nu admite separațiile. Tot ce se intenționează nu este constituțional.

Sighet: Asta nu va împiedica alegerile (Convorbire întreruptă).

Buc.: Știi că întreruperile astea la telefon nu înseamnă bune... Să lăsăm pe altă dată. Acum nu e nimic nou. Cînd va fi, te chem eu.

1.2.1938

Ora 22

București, 2 20 18, dl. Madgearu, cu St. Moritz, Sorrettahaus, Dl. Titulescu

St. Moritz: ...și eu nu mă pot duce personal, să fac una ca asta.

Buc.: Bine, Titulescu, lasă că dacă vii peste cîteva zile, mai discutăm noi chestia asta.

St. Moritz: Nu mai discut nimic. O să vedem noi la Senat. Personal, nu mă duc, să răcesc pe drum. Nu pot.

Buc.: Bine, văd că, cu glasul stai bine.

St. Moritz: Da, acum mă simt mai bine. Ce mai este pe acolo?

Buc.: O să vezi cînd vii. Nu-ţi spun acum, ştii pentru care motiv..,

La revedere, te aşteptăm cu nerăbdare.

1.2.1938

Ora 22.10

Bucureşti, 4 38 00, Ministerul aerului şi al marinei, Brătianu 31, cu Crasna, Industria silvică

Crasna: Din toate judeţele din nordul ţării, Cernăuţii stă cel mai rău, Storojineţul nu. Situaţia de aici este aproape de anarhie; v-am telegrafiat lucrul acesta. În toată regiunea chestiunea este foarte gravă! Aţi face bine să luaţi informaţii.

Buc.: Vedeţi dvs. chestiunea în ansamblu nu ne interesează pe noi. Principalul este să ne executaţi programul de lucru impus.

Crasna: Eu mi-am făcut datoria şi am telegrafiat în toate părţile competinte. Acum faceţi cum credeţi, dar vă repet: situaţia este foarte gravă!

2.2.1938

Ora 21.40

Bucureşti, 2 24 31, casa Ionescu, cu Piteşti, dl. Cohstantinescu (convorbire începută)

Buc.: Mircea, sectorul II sub-şef; Mihalache, sectorul I, sub-şef. Pe dr. Enescu îl convoci şi-i trimiţi scrisoare semnată de mine. Convocările se ţin duminică şi luni.

Piteşti: Piţigoi a spus băieţilor şi eu am discutat convocările.

Buc.: Să rămînă înţeles că eu cînd spun un lucru, nu dau voe să se treacă peste mine. D-le Constantinescu, să nu mai am nici un fel de modificări. Cine le-a discutat?

Piteşti: Chiriac!

Buc.: Eu nu vorbesc decît cel mult cu şefii de sectoare, Piţigoi, Chiriac, Ioniţă, învăţătorul. Dacă s-a discutat, s-a făcut o prostie, asta nu este luptă politică, este o ceartă de... şi cine bate cu pumnul în masă, eu îi dau cu pumnul în cap şi să comunicaţi d-lui Piţigoi că nota ce-am dat-o, aceea rămîne; cui nu-i place, să plece din partid! ■

COPERTELE

① Ieremia Movilă şi Elisabeta, doamna sa, prin intermediul fiicelor lor, au transmis sîngele românesc al familiei lor unui mare număr de dinaşti europeni. În imagine: Doamna Elisabeta şi copiii săi, aşa cum ni-i înfăţişează miniatura unui tetraevanghelier din 1607 **(Sîngele Movileştilor,** p. 36)

② „Secolul de aur" spaniol a adus ţării lui Filip II o inegalată prosperitate, dar şi germenii decăderii. Detaliu dintr-un privilegiu acordat de suveranul spaniol oraşului Sevilla

③ Secvenţe dintr-o friză a palatului marchizului de Santa Cruz, reprezentînd, într-o manieră fantastică, personaje care au asistat sau au participat la diferite bătălii din sec. XVI. Între alţii, Lope de Vega şi Miguel de Cervantes **(Filip II - Antonio Pérez: conflict sau intrigă obscură?,** p. 69)

④ Două împărătese şi o regină — figuri reprezentative din istoria monarhiilor europene: Maria Terezia (Austria), în reprezentarea unui pictor anonim, al cărui tablou este expus în Muzeul Risorgimento-ului din Torino **(stînga sus),** Ecaterina II (Rusia), într-o pictură de Friedrich der Grosse **(stînga jos)** şi Elisabeta I (Anglia), în viziunea pictorului Hans Eworth **(Înrudirea universală,** p. 39)

PLANSELE

① ② ③ ④ Monumentele laşilor — depozitare ale unei bogate istorii politice şi, deopotrivă, ale unei istorii culturale — ilustrează, prin bogăţia şi varietatea lor, o strălucită pagină de spiritualitate românească în strînsele ei contacte cu spiritualitatea universală: În imagini, cîteva dintre reprezentativele construcţii bisericeşti ale străvechii capitale a Moldovei: biserica Barnovschi (planşa 1); Trei ierarhi — biserica şi sala gotică (planşa 2); mănăstirea Golia şi Mitropolia veche (planşa 3); Catedrala mitropolitană (planşa 4), **(Mentalităţi şi monumente: laşii,** p. 41)

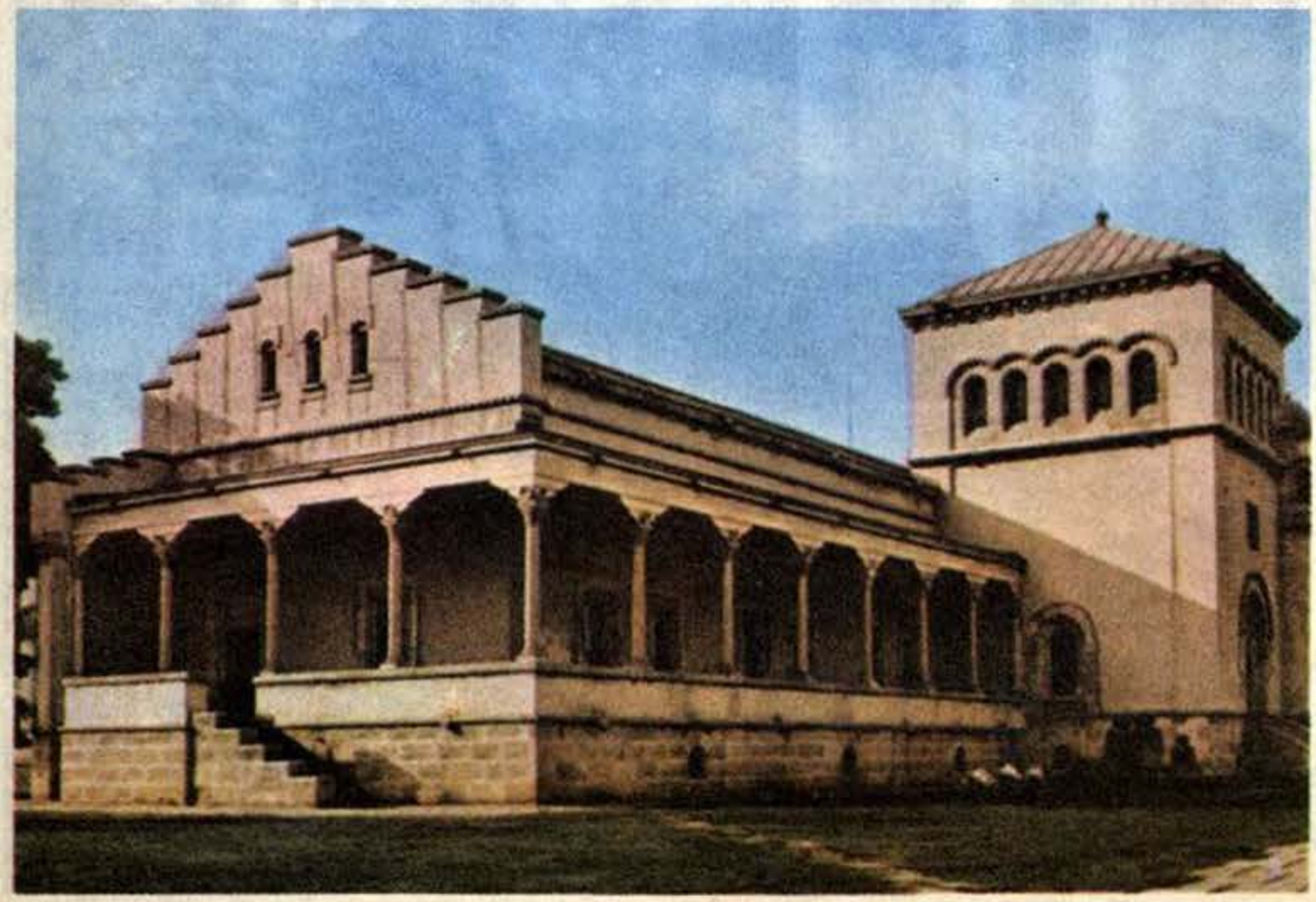

Prin hotărîrea celor două Camere ale Parlamentului — Senatul şi Adunarea Deputaţilor — s-a convocat o comisie de istorici şi specialişti în vederea stabilirii noii steme a României.

De-a lungul existenţei sale, ţara noastră (ca, de altfel, multe alte state ale lumii) a avut, cum se ştie, diferite steme. Revista noastră a publicat unele articole consacrate stemelor medievale ale Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei (Magazin istoric, **nr. 7-8/1969, 3/1972, 11/1977, 11/1986). Nu am putut însă niciodată consacra vreun articol stemei statului român modern, simpla ei reproducere fiind interzisă, socotită ca simbol monarhic. Or, în realitate, elementele proprii familiei regale constituiau numai o parte a stemei României, care cuprindea însemne şi simboluri cu majore semnificaţii istorice şi politice. Unui asemenea simbol îi este consacrat articolul din paginile ce urmează, datorat unui cunoscut specialist — secretar general al Comisiei de heraldică, genealogie şi sigilografie de pe lîngă Academia Română —, articol ce reconstituie evoluţia stemei României între 1859 şi 1921.**

ACVILA ROMÂNIEI:

simbol heraldic unitar

al statului român modern

JEAN N. MĂNESCU

Prin legea din 23 iulie 1921, stema României Mari, rezultată în urma unirii provinciilor-surori cu patria, avea ca element esenţial o acvilă de aur (cu zbor în jos), cu ciocul şi ghearele roşii, încoronată cu coroană regală, ţinînd în cioc o cruce latină şi în gheare o spadă şi un sceptru în cîmp albastru. Acvila poartă pe piept un scut cu stemele Munteniei, Moldovei, Banatului, Transilvaniei şi Dobrogei, avînd în centru ecusonul familiei domnitoare, de Hohenzollern. Textul legii definea această acvilă ca „acvila României, armele regalităţii române".

Dacă din punct de vedere strict juridic, introducerea în stema României a acestui simbol unitar al regatului era o inovaţie, în fapt legea din 1921 oficializa, în sfîrşit, un simbol heraldic care avea în urma sa o existenţă de mai bine de o jumătate de secol.

Dar, pentru a lămuri acest lucru, trebuie să ne întoarcem în timp, pînă la 1859, anul Unirii Principatelor Române.

Între acvila Romei...

Proiectul Constituţiei Principatelor Unite, elaborat de Comisia Centrală de la Focşani în iulie 1859, stipula că armele Principatelor Unite vor fi: vulturul Valahiei, cu coroană princiară, spadă şi sceptru, avînd pe piept un ecuson hexagonal cu capul de zimbru (stema Moldovei). Supus discuţiei Adunării în şedinţa din 1 octombrie 1859, acest articol a fost respins, urmare a opoziţiei

Stema României în feluritele ei ipostaze, de-a lungul anilor (de sus în jos): 1863, 1914, 1915, 1921

energice a lui Mihail Kogălniceanu, ca incompatibil cu stipulațiile Convenției de la Paris. Totuși se hotărise încă mai înainte ca o compoziție heraldică conformă acestui proiect să figureze pe aversul medaliei instituite la 30 iulie 1859, pentru a comemora lupta din 13 septembrie 1848, de la cazarma din Dealul Spirii.

Semnalez, de asemenea, o compoziție heraldică similară, dar cu o coroană antică pe capul acvilei, în partea de jos a portretului lui Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, litografiat la București, de către maiorul Dimitrie Pappazoglu, către 1860.

Cînd, în 1867, deputatul A. Holban a readus în discuție același proiect de stemă, Kogălniceanu s-a opus, încă o dată, declarînd: „Există considerente ca acelea că o parte a României ar vedea ca un fel de umiliațiune ca vechea marcă a Moldovei... să fie pusă astăzi în scut mic pe pieptul vulturului". Și avea dreptate: adoptarea proiectului Comisiei Centrale în 1859 ar fi fost o gafă politică de proporții, avînd în vedere considerabilele forțe antiunioniste, în acțiune încă în acel moment în Moldova.

Indirect însă, acest proiect de stemă al Comisiei Centrale se află, poate, la originea acvilei României. El va inspira pe de altă parte, în 1921, proiectul inițial al lui Pavel Gore. Dar să nu anticipăm.

La 12 martie 1863, Consiliul de Miniștri prezidat de dr. Nicolae Kretzulescu *(Magazin istoric,* nr. 2,3/1988) decidea că „acvila romană cu crucea în cioc să fie pusă ca emblemă a României, pe drapelul armatei, iar zimbrul și vulturul reuniți, constituind armele României, vor forma sigiliul și timbrul [sic!] statului". Formulă vagă, mai ales dacă ne gîndim că era vorba să se decidă, cu notabilă întîrziere, asupra noilor drapele ale armatei, ale cărei regimente aveau încă, la vremea aceea, vechile lor drapele muntene și moldovene, cu adaosul banderolei albastre, semn al Unirii introdus de Convenția de la Paris.

Prin urmare, la 18 martie 1863, raportul către Domn al generalului I. Em. Florescu, ministrul de război, și înaltul ordin de zi nr. 274, din 19 martie 1863, ambele redactate în aceiași termeni făceau două precizări ce ni se par cu deosebire interesante. Iată-le: „Considerînd că armele Principatelor Unite nu sînt încă fixate în conformitate cu noua stare de lucruri..." și „considerînd că adevărata emblemă a României nu poate fi decît acvila romană...".

Aceste documente au fost de mult incluse în literatura heraldică română. Ceea ce nu a fost sesizat, este importanța lor teoretică, căci ele constituie, fără îndoială, actul de naștere al simbolului heraldic unitar al statului român modern: acvila României.

Interpretînd în litera lui primul articol al Înaltului ordin de zi, Ministerul de război a pus pe lancea noilor drapele un vultur de metal galben, de factură napoleoneană, cu crucea în cioc. Dar a făcut încă mai mult: interpretînd cu o mare libertate pasajul din înaltul ordin de zi referitor la „adevărata emblemă a României", ministerul a făcut ca vulturul să figureze chiar pe pînza drapelelor (tricolor orizontal, roșu, galben și albastru), unde scutul Principatelor Unite, acoperit cu o coroană princiară închisă[1], era așezat pe pieptul unui mare vultur heraldic, avînd pe cap o coroană princiară, de asemenea, închisă, iar în gheare însemnele puterii domnești, topuzul (buzduganul) și sabia, pe care se înfășura o eșarfă de purpură, cu deviza HONOR ET PATRIA, deviza armatei după 1861, gravată, de asemenea, și pe soclul vulturului de pe lancea drapelelor.

Întrucît stemele istorice ale celor două principate figurau ambele în ecuson, acvila mare nu poate fi interpretată decît ca expresie heraldică modernă a acvilei romane „adevărata emblemă a României". Acvila României se născuse!

[1] Pentru terminologia heraldica specifica, vezi articolul lui Dan Cernovodeanu din *Magazin istoric*, nr. 11/1977, unde se prezintă și un desen cuprinzînd toate elementele constitutive ale unei steme.

...și lelii Daciei

Din nefericire, această compoziție heraldică, atît de inspirată și frumoasă, exprimînd de o manieră pregnantă unitatea României n-a fost folosită decît de armată și numai pînă la abdicarea principelui Alexandru Ioan Cuza. Chiar în timpul la care se confecționau noile drapele, în 1863, problema stemei definitive preocupa guvernul Principatelor Unite, iar orientarea sa mergea spre un nou tip de stemă: scut sfertuit de Țara Românească și Moldova „peste tot" *(Magazin istoric,* nr. 3/1970) a imprimat o direcție nouă de alcătuire a stemei României.

După detronarea lui Cuza Vodă, la 11 februarie 1866, drapelele model 1863 au fost imediat înlocuite cu altele, avînd pe flamură, în loc de stemă, denumirea corpului de trupă. În noua stemă a României, adoptată prin legea din 27 aprilie 1867, se păstra ultima împărțire a scutului de sub fosta domnie, cu stemele Munteniei și Moldovei repetate în cele patru cartiere (dar cu ecusonul Hohenzollern în centru) și se introduceau ca tenanți o femeie dacă și un leu. Era o idee mai veche a lui Ion Ghica președintele Consiliului de Miniștri, care încercase să introducă aceiași tenanți și în stema Principatelor Unite, în 1859.

Sursa de inspirație era un proiect de modificare a stemei Transilvaniei, supus Curții din Viena în 1849 de către Consiliul Național Român, proiect ce se inspira la rîndul său din monedele cu legenda DACIA FELIX, emise de împăratul roman Filip Arabul (244–249). În stema României din 1867, rolul de simbol unitar al statului revenea astfel tenanților, care exprimau ideea Daciei romane. În 1872, o nouă lege modifica radical stema României: în scut apăreau cartierele Valahiei, Moldovei, Olteniei și litoralului (moldav) al Mării Negre; avînd în centru ecusonul familiei domnitoare. Noii suporți erau doi lei naturali („veritabilul" simbol al Daciei – după cronica lui Nicolae Costin).

Dar a apela în 1867 la ideea Daciei romane pentru a exprima pe aceea de România, însemna să schimbi cursul evoluției istorice a stemei statului român. În fapt, adoptarea tenanților din 1867, urmată de aceea a suporților din 1872, a împiedicat aproape o jumătate de secol acvila României să-și recapete locul legitim în stema oficială a statului.

În virtutea Înaltului ordin de zi din 1863, text cu putere de lege, acvila romană cu crucea în cioc își păstra însă locul ca emblemă a României în vîrful noilor drapele. Iar lumea din acea vreme înțelegea că însemnul din vîrful hampei *(signum)* întruchipează Patria, în aceeași măsură ca și culorile flamurei *(vexillum)*. Evoluția ulterioară a acvilei României va fi, așadar, solidară cu Cultul Drapelului. Pe de altă parte, compoziția heraldică de pe pînza drapelelor din anii 1863–1866 nu a dispărut fără a exercita o anumită înrîurire asupra zonelor profunde ale conștiinței sociale românești. Ea a fost primită, asimilată și reținută în acele zone, de unde a revenit apoi luînd forme vizibile în compoziții heraldice noi, oficioase sau numai decorative.

Prima categorie e reprezentată de însemnul din vîrful drapelelor Gărzii Civice, instituție democratică și revoluționară creată în martie 1866. Era un vultur din lemn aurit, mai mare decît cel de pe drapelele militare, cu coroană închisă și fără cruce în cioc, purtînd pe piept ecusonul Principatelor Unite – reproducere liberă, dar fidelă a compoziției heraldice din 1863, fără însemnele puterii.

A doua categorie este reprezentată de decorația amvonului din Catedrala din Tîrgu Jiu. Pe parapet, apare în trei locuri un scut cu armele României, așa cum erau folosite în primii ani ai domniei lui Carol I. Deasupra fiecăruia, o mare acvilă aurită cu trăsnete în gheare. Nu poate fi vorba de simbolul Sf. Ioan Evanghelistul, trăsnetele din gheare arătînd limpede că este vorba de zeul păgîn Jupiter; acvila este deci evident cea romană – „adevărata emblemă a României", cum fusese definită.

În avangarda artei heraldice europene

După proclamarea regatului, la 14 martie 1881, Carol I a adoptat în armele sale acvila (cu coroană regală, cruce în cioc, spadă și sceptru în gheare) ca emblemă unitară a României și a pus să fie gravată pe marele sigiliu personal, cu scutul stemei din 1872 pe piept. Acest mare sigiliu este reprodus în tabloul votiv al Bisericii episcopale din Curtea de Argeș. Destinat să valideze numai documentele solemne de cea mai înaltă importanță, precum tratatele de alianță etc., sigiliul a rămas practic necunoscut marelui public și n-a făcut niciodată obiectul unui studiu heraldic sau sigilografic. Matricea nu se află nici la Arhivele Statului, nici la Muzeul Național de Istorie.

Ceea ce publicul putea vedea cu ochii, mai ales după 1881, era acvila de pe medalionul central al ordinului național „Steaua României", aceea de pe mărcile poștale din 1885, precum și de pe biletele de bancă (începînd cu biletele ipotecare de 100 lei din 1877), pe tablouri alegorice și chiar pe monumente și edificii publice.

În 1906, anul jubileului de 40 de ani de domnie a regelui Carol I, acvila României apare și pe monedele jubiliare de aur de 12 1/2 și 25 lei. Ea e înfățișată ca acvilă heraldică, cu coroană regală, cruce, spadă, sceptru și cu deviza PRIN STATORNICIE LA IZBÎNDĂ. Aceasta era deviza noului ordin.

„Regele Carol I", instituit cu aceeași ocazie a jubileului și a cărui decorație are ca element principal tot acvila României. O compoziție liberă, în stil oarecum american, decorează, în 1909, biletele de bancă de 20 lei: imaginea înfățișează o acvilă naturală, zburînd, cu crucea în cioc, ținînd în gheare scutul armelor oficiale, cu coroana regală și cu deviza NIHIL SINE DEO. În 1913, acvila României apare pe aversul medaliei „Avîntul Țării", în 1914–1915 pe coperta *Buletinului Comisiunii Istorice*, cu scutul stemei oficiale pe piept (două variante). Era evident că după 1906 se punea problema unei modificări majore a stemei României.

În toate construcțiile heraldice unde acvila României își încorporase scutul oficial, sinteza între emblemă și armorii era încă imperfectă. În 1921, după desăvîrșirea statului național român, una din problemele heraldice care se puneau cu acuitate era aceea a integrării în emblemă a stemelor noilor teritorii, în acord cu realitățile politice rezultate din actul Unirii de la 1 Decembrie 1918. A doua, era integrarea la locul cuvenit a acvilei României.

Literatura heraldică referitoare la stema României adoptată în 1921 este uimitor de săracă. Propriu-zis, ea se rezumă la un scurt articol de popularizare apărut în 1921, în revista *Ilustrația*, sub semnătura lui Joszef Sebastyén de Köpecz (realizatorul formei definitive) și, în principal, la studiul *Stema României*, al lui Constantin Moisil, apărut zece ani mai tîrziu. Din acest studiu reiese că proiectul care a servit ca bază de discuții în 1921 fusese elaborat de Pavel Gore, renumit cărturar și heraldist basarabean.

În realitate, proiectul lui Gore conținea acvila de aur în cîmp albastru, cu coroană antică, ținînd în cioc o cruce și în gheare o spadă și un sceptru – simbol al Țării Românești – purtînd pe piept un scut cu stemele Moldovei, Transilvaniei, Olteniei și Dobrogei.

Făcînd abstracție de întreaga evoluție istorică tradițională, proiectul lui Gore se lega direct de acela al Comisiei Centrale de la 1859. Coroana antică dezvăluia sursa: litografia lui Pappazoglu, pe care am menționat-o! Proiectul din 1859 risca atunci să fie interpretat ca o încorporare a Moldovei la Țara Românească și acest fapt – ne amintim – a constituit motivul respingerii lui de către Kogălniceanu. Cel al lui Pavel Gore prezenta, la rîndul său, în

(Continuare în p. 50)

La 17 iunie 1909, Dimitrie Onciul, profesor universitar, membru al Academiei Române, director general al Arhivelor Statului, se adresa din Bucureşti prietenului său Sever Zotta, şi el istoric, director al Arhivelor Statului din Iaşi, cunoscut pentru pasiunea cu care cerceta documentele medievale necesare studiilor sale de genealogie moldovenească: „Studiile D-tale genealogice sunt pe cale de a repurta un nou mare triumf: nici mai mult, nici mai puţin decît dovada de înrudire a unor familii româneşti cu ilustra casă domnitoare a Austriei. E vorba de Ieremia Moghilă, constatat între străbunii arhiducelui Francisc Ferdinand, viitorul împărat al Austriei. Genealogistul însărcinat a face pennonul arhiducelui îmi cere date din Arhivele Statului asupra familiei Moghilă, şi anume cei 16 străbuni ai lui Ieremia şi ai soţiei sale, după tată şi mamă".

SÎNGELE MOVILEŞTILOR

ŞTEFAN S. GOROVEI

Tabla de strămoşi — *pennon* în franceză, *Ahnentafel* în germană conţine expunerea, în diferite modalităţi de reprezentare grafică, a tuturor înaintaşilor *cunoscuţi* ai unei persoane. Numărul lor creşte în fiecare generaţie în progresie geometrică, prin puterile succesive ale lui 2 (*doi* părinţi, *patru* bunici, *opt* străbunici, *16* răstrăbunici, *32, 64, 128* etc.). Obiceiul alcătuirii acestor table s-a statornicit în evul mediu ca o consecinţă practică (după explicaţia dată de acelaşi genealogist Sever Zotta) a *„noţiunii egalităţii de naştere*, care nu depindea numai de filiaţiunea în partea bărbătească, ci şi de proba unui anumit număr de ascendenţi de pe amîndoi părinţii". Cu timpul, s-au statornicit adevărate bariere, foarte severe, şi nu numai acordarea titlurilor de noblеţe şi a funcţiilor importante erau condiţionate de probarea unui anumit număr de strămoşi născuţi nobili, dar chiar şi primirea la curtea imperială a Habsburgilor era precedată de o asemenea cercetare.

Dincolo, însă, de aceste necesităţi ale aristocraţiei, alcătuirea şi studierea tablelor de ascendenţi prezintă un mare interes nu numai pentru genealogie — ştiinţă care are ca domeniu de cercetare naşterea şi evoluţia familiilor (pe parcursul mai multor generaţii), ascendenţa sau descendenţa unei persoane, înrudirile stabilite între persoanele unei epoci date, precum şi rolul pe care aceste înrudiri l-au putut avea în desfăşurarea unor evenimente istorice; din asemenea table, se desprind concluzii preţioase şi pentru studierea altor probleme, legate de ereditate, dinamică socială etc. Ele arată, deopotrivă, falsitatea teoriei raselor pure, căci, cu cît se merge mai înapoi, în timp, în cercetarea ascendenţei cuiva, cu atîta cresc şansele de a se găsi, printre strămoşii persoanei respective, reprezentanţi ai altor popoare. Datorită unor condiţii obiective (în primul rînd, o informaţie mai bogată, mai precisă şi mult mai lesne de procurat), aceste studii sînt considerabil uşurate atunci cînd se folosesc genealogiile familiilor nobiliare sau ale dinastiilor.

Alcătuind, înainte de primul război mondial, o asemenea tablă de strămoşi pentru arhiducele Franz Ferdinand — moştenitorul tronului Austro-Ungariei, care avea să fie asasinat în 1914 la Sarajevo — genealogistul Otto Forst a ajuns pînă la Ieremia Movilă, domnul Moldovei (1595-1606); pentru a afla amănunte despre el şi soţia sa, Forst s-a adresat lui D. Onciul, care, la rîndu-i, a apelat la Sever Zotta, stîrnind interesul acestui erudit genealogist român pentru problema în cauză. Cîţiva ani mai tîrziu, Zotta a publicat, în revista sa *Arhiva Genealogică*, rezultatele unei cercetări mai întinse asupra *descendenţei europene* a lui Ieremia vodă Movilă. Acest principe a avut — pe lîngă cei trei băieţi, Constantin, Alexandru şi Bogdan, morţi fără urmaşi — patru fiice, toate măritate cu mari nobili poloni. *Irina* (Reghina), căsătorită cu cneazul Mihail Wiśniowiecki, a fost mama lui Ieremia Wiśniowiecki — erou al romanului *Prin foc şi sabie*, de H. Sienkiewicz — şi bunica lui Mihail *Wiśniowiecki*, rege al Poloniei (1669-1673). Alte două fiice — *Ecaterina* şi *Ana* — nu au avut urmaşi în generaţiile mai îndepărtate. A patra fiică, însă, *Maria*, căsătorită cu Ştefan Potocki, a transmis sîngele românesc al Movileştilor unei foarte mari părţi din nobilimea polonă (prin fiii Pavel şi Ioan Potocki) şi din cea europeană în general — prin fiicele Ana şi Ecaterina.

Prin cea dintîi, Ana, Ieremia vodă Movilă a devenit străbunul altui rege polon, *Stanislas Leszczynski* (1704-1709, 1733-1735). Fiica acestuia, Maria, a fost soţia regelui Franţei Ludovic XV, astfel încît, prin ea, ultimii Bourboni care au purtat co-

Ieremia Movilă şi familia lui, aşa cum ni-i înfăţişează tabloul votiv din biserica mănăstirii Sucevița

roana regală franceză — *Ludovic XVI, Ludovic XVIII* şi *Carol X* — fac şi ei parte dintre strănepoţii acelui domn moldovean. Printr-o fiică a lui Ludovic XV, cercul acestor strănepoţi se lărgeşte: Luiza, căsătorită cu vărul ei primar, ducele Filip de Bourbon-Parma, a transmis picături de sînge românesc casei regale spaniole *(Ferdinand VII, Isabela II, Alfons XII, Alfons XIII, Juan-Carlos)* şi ramurei ei carliste; casei regale a Portugaliei *(Petru IV, Maria II de Gloria*[1], *Ludovic, Carol I, Manuel)* şi ramurei ei, casa imperială a Braziliei *(Petru I* şi *Petru II);* ducilor de Parma şi Plezanţa (din casa de Bourbon-Spania), pînă la ultimul, Robert, silit să abdice în 1859; dintre copiii acestuia (20 la număr!), Maria-Luiza a fost soţia ţarului Ferdinand I al Bulgariei şi mama ţarului *Boris III,* descendent ca şi fiul său, *Simeon II,* din Movileşti; Zitá a fost soţia lui Carol I de Habsburg, ultimul împărat al Austro-Ungariei (părinţii arhiducelui Otto de Habsburg, şeful actual al fostei case imperiale); Sixt şi Xavier de Bourbon-Parma[2] au îndeplinit anumite roluri în timpul primului război mondial, iar Felix, căsătorit cu Charlotte de Nassau, mare ducesă de Luxemburg, este tatăl actualului *mare duce Jean.*

Din cealaltă fiică a Mariei Movilă-Potocki, Ecaterina, căsătorită Radziwill, descinde alt grup de strănepoţi ai Movileştilor, anume toţi urmaşii lui *Maximilian I,* primul rege (1806-1825) al Bavariei. Întîi sînt, firește, toţi ceilalţi regi bavarezi *(Ludovic I, Maximilian II, Ludovic II, Otto* şi *Ludovic III),* plus *Otto,* cel dintîi rege al Greciei. Fiicele regelui Maximilian I au transmis sîngele lor multor altor capete încoronate. Cea mai mare, *Augusta,* a fost căsătorită cu Eugène de Beauharnais (fiul Josephinei, soţia lui Napoleon I); prin una din fiicele sale (Josephine, căsătorită cu Oscar I, regele Suediei, fiu al celebrului mareşal francez Bernadotte, devenit în 1818 regele Carol XIV), sîngele Movileştilor a trecut şi în familia regală a Suediei *(Carol XV, Oscar II, Gustav V Adolf, Gustav VI Adolf, Carol XVI Gustav),* în cea a Danemarcei *(Cristian X, Frederic IX, Margrethe II)* şi a Norvegiei *(Haakon VII* — frate cu Cristian X al Danemarcei — şi *Olaf).*

Altă fiică a lui Maximilian I al Bavariei, *Amalia,* a fost căsătorită cu regele Johann al Saxoniei şi din ea au descins ultimii regi saxoni *(Albert, Georg* şi *Frederic-August).* Altă fiică, *Sofia,* a fost mama împăratului *Franz Josef,* bunica arhiducelui Franz Ferdinand (a cărui mamă, infantă de Portugalia, îi aducea acelaşi grup de strămoşi) şi străbunica împăratului *Carol I*

[1] Fiica ei, Antonia, căsătorită cu prinţul Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen, a fost mama regelui *Ferdinand I* al României; astfel, sîngele Movileştilor s-a transmis şi urmaşilor acestuia, *Carol II* şi *Mihai I.*

[2] Alt frate, *René,* este tatăl principesei Anne de Bourbon-Parma, căsătorită (1948) cu Mihai I, fostul suveran al României; între strămoşii acestei principese, Ieremia vodă Movilă figurează de *patru ori.*

(căsătorit cu Zita de Bourbon-Parma, care aparţinea precedentului cerc de urmaşi ai lui Ieremia vodă Movilă, cum s-a văzut mai sus). O ultimă fiică a lui Maximilian, *Luiza,* căsătorită cu un văr îndepărtat tot din casa de Bavaria, a avut mai mulţi copii; Elisabeta a fost soţia împăratului Franz Josef, vărul ei primar; Maria a fost căsătorită cu ultimul suveran al Regatului Celor Două Sicilii, Francisc II (din casa Bourbonilor spanioli), iar ducele Karl-Theodor de Bavaria a fost tatăl reginei Elisabeta a Belgiei, mama regelui *Leopold III* (şi a ultimei regine a Italiei, Marie-José, soţia lui Umberto III) şi bunica actualului suveran al belgienilor, regele *Baudouin I* şi a surorii sale, Josephine-Charlotte, mare ducesă de Luxemburg (soţia lui Jean de Luxemburg, menţionat şi el între urmaşii lui Ieremia vodă Movilă).

Multe din personajele enumerate în rîndurile precedente (sau descendenţii lor) au contractat căsătorii tot cu urmaşi din sîngele Movileştilor. Astfel, împăratul Franz Josef s-a căsătorit cu vara sa primară, Elisabeta de Bavaria, iar fiica lor Gisela — cu vărul ei în gradul doi, prinţul Leopold de Bavaria; dacă am încerca să refacem tabla de strămoşi a copiilor rezultaţi din acest ultim mariaj, am constata, nu fără surprindere, că, în generaţii mai îndepărtate, numele lui Ieremia Movilă şi al doamnei Elisabeta se repetă de cîteva ori (de exemplu, între cei 32 de ascendenţi ai arhiducelui Otto de Habsburg, *opt* sînt descendenţi din Ieremia Movilă — deci exact un sfert!). Aceasta face ca, în generaţia corespunzătoare lui Ieremia vodă, numărul *real* de strămoşi să fie mai mic decît acela calculat matematic, prin puterile lui 2. Acest fenomen — puţin paradoxal la prima vedere — se numeşte în genealogie *pierderea strămoşilor* (Ahnenverlust, l'implêxe des ancêtres). Datorită lui se explică de ce, cu cît ne întoarcem în timp, populaţia unui ţinut determinat scade, şi nu creşte — aşa cum ne-am aştepta dacă am lua în considerare suma strict matematică a strămoşilor locuitorilor de azi ai acelui ţinut. Reluăm, pentru a înţelege această ciudăţenie, exemplul dat în 1913 de Sever Zotta: „Pe timpul lui Alexandru cel Bun, în 1413, *fiecare din noi* avea 131 072 ascendenţi" trăitori în aceeaşi vreme; strict matematic, totalul locuitorilor Moldovei lui Alexandru cel Bun ar trebui aflat prin înmulţirea celor 131 072 strămoşi cu numărul locuitorilor de azi (respectiv, din 1913). Cifra ar depăşi multe milioane! „E clar că nu e aşa — adăuga Sever Zotta — ci, intervenind mereu încuscriri între rude, numărul *real* al ascendenţilor noştri era incomparabil mai mic". Pe acest temei, genealogiştii francezi vorbesc despre *înrudirea universală* care uneşte toate popoarele şi toate clasele sociale (se citează, de obicei, cazul ţarinei Ecaterina I, soţia lui Petru cel Mare, de obîrşie foarte umilă, dar devenită strămoaşa a nenumăraţi împăraţi şi regi din Europa). Această *înrudire universală* face ca între ascendenţii atîtor capete încoronate din Europa să se afle şi un domnitor al Moldovei de la cumpăna veacurilor XVI-XVII.

Cît priveşte cele 16 cartiere de strămoşi ai lui Ieremia vodă Movilă şi ai soţiei sale, pe care Otto Forst le cerea în 1909 lui D. Onciul, trebuie spus că, în lipsa documentelor, nici astăzi ele nu pot fi completate. Despre doamna Elisabeta, ştim doar că era fiica lui *Gheorghe,* pîrcălab de Hotin, grec de origine (se numea *Kataratos),* înnobilat în Polonia, şi a *Cristinei,* dintr-o familie necunoscută. Despre strămoşii pe care Ieremia vodă i-a adus auguştilor săi urmaşi se pot spune ceva mai multe lucruri; întîi, că mama sa, *Maria,* a fost, foarte probabil, o fiică a lui Petru vodă Rareş (există indicii demne de crezare, dar încă nici un document direct probatoriu); bunicii lui paterni se numeau *Dragotă Movilă* şi *Salomia,* iar străbunicii — *Cozma Movilă* (Moghilă), paharnic, şi *Marena,* fiica lui *Iaţco Hudici,* boier din sfatul lui Ştefan cel Mare.

Dar, dacă printr-un joc al soartei, Ieremia vodă Movilă a lăsat urmaşi exclusiv în afara spaţiului românesc, în schimb, fratele său, Simion vodă, a avut, prin acelaşi ciudat joc, o posteritate exclusiv românească[1]. Singurul dintre fiii acestuia care a avut urmaşi a fost cel mai mic, Ioan Movilă; fiica sa, Ileana, a fost soţia cronicarului Miron Costin (1633-1691). Una din nepoatele de fiu ale acestuia, Ilinca, a fost căsătorită cu Miron Cuza, din care descinde, în a patra generaţie, *Alexandru Ioan Cuza,* văr în gradul opt cu regii Franţei Ludovic XVI, Ludovic XVIII şi Carol X şi „unchi" de văr în acelaşi grad al împăratului Franz Josef! Constatările par lipsite de orice semnificaţie — alta decît cea genealogică —, dar nu este mai puţin adevărat că asemenea cercetări pot duce la concluzii de un anumit interes. Astfel, vedem pe cel dintîi domnitor al Principatelor Unite coborînd din cel dintîi principe moldovean care a ocupat şi tronul muntean: scena alegerii unui moldovean ca domn al Ţării Româneşti, în persoana lui Simion Movilă, în 1600, se repeta, cu un urmaş al *acestuia,* peste 259 ani.

Iar dacă într-o zi se va dovedi în chip definitiv că mama fraţilor Ieremia şi Simion Movilă a fost, în adevăr, fiica lui Petru vodă Rareş, atunci ne vom putea mîndri cu faptul că dinastia voievozilor moldoveni, întemeiată la mijlocul veacului XIV de Bogdan I, stă şi ea la temelia caselor domnitoare europene, numărînd, între urmaşii ei mai îndepărtaţi, atît pe domnitorul Unirii, Alexandru Ioan Cuza, cît şi trei dintre regii României. ■

[1] Există, totuşi, şi un „punct de contact" între aceste două posterităţi „exclusiviste", prin căsătoria prinţului Carol de România (viitorul rege Carol II) cu Ioana Lambrino, descendentă din Simion Movilă prin filiera Cuza-Costin!

ÎNRUDIREA UNIVERSALĂ

MIHAI SORIN RĂDULESCU

Știință auxiliară a istoriei, genealogia își propune să studieze, printre altele, ascedențele capetelor încoronate, ale personalităților politice și culturale, dar ea se poate apleca, în aceeași măsură, asupra zestrei de strămoși a oricărui individ. Urmărirea firului ascendențelor de-a lungul veacurilor permite tragerea unor concluzii de istorie politică și culturală, dar și demografice și sociologice. Rezultatele unei atari investigații sînt adesea surprinzătoare și pun în evidență legături peste veacuri între diferite personaje ale istoriei universale. Acestea au fost studiate de genealogiști erudiți, precum Stephan Kékulé von Stradonitz, Wilhelm Karl von Isenburg sau Otto Forst de Battaglia, a cărui lucrare, *Das Geheimnis des Blutes* — Taina sîngelui (1932) —, se referă la multe dintre aceste filiații.

Aparent, marile dinastii ale evului mediu — carolingienii, împărații saxoni, dinastiile de Hohenstaufen și de Luxemburg, Piaștii, Arpadienii, Premyslizii, Rurikizii, Comnenii și Paleologii, Lascarizii, Anghelii — s-au stins, dar în realitate sîngele lor s-a perpetuat la diferiți urmași pe linie feminină, monarhi și principi, nobili mici și mijlocii, dar și numeroși orășeni și țărani. Să nu ne închipuim, de asemenea, că sîngele regilor englezi ai evului mediu, de la Alfred cel Mare pînă la Stuarți, al Folkungerilor suedezi, al dinaștilor norvegieni din neamul Sfîntului Olaf, al suveranilor spanioli și al patricienilor Italiei medievale și renascentiste a dispărut fără urmă; el există și astăzi, formînd o punte genealogică, uneori surprinzătoare, între trecut și prezent.

Genealogistul Otto Forst de Battaglia a descoperit, de pildă, o filiație neîntreruptă ce leagă familiile domnitoare ale Europei moderne și contemporane de Orientul antic. Este vorba de un fir genealogic ce pleacă de la Sasanizi, Arsacizi *(Magazin istoric,* nr. 6-12/1985, 1-4 și 6-12/1986), trece prin dinastia georgiană a Bagratizilor, al cărei sînge s-a transmis Comnenilor de Trapezunt și, prin ei, despoților sîrbi din familia Brankovici, pentru ca, apoi, prin căsătorii succesive, să pătrundă în familia Paleologilor de Montferrat și apoi în aceea a ducilor Gonzaga de Mantua, să se transmită casei de Lorena și, de aici, Habsburgilor. Prin strămoșii săi Habsburgi, Mihai I intra și el în această lungă filiație genealogică. Legătura cu Orientul există și în genealogiile unor familii boierești din țara noastră, prin urmașii generalului conte Pavel Kiseleff *(Magazin istoric,* nr. 3/1991), între aceștia soția scriitorului Alexandru Odobescu. Luxandra Bagration — iubita generalului și mama a șase copii pe care i-au avut împreună — descindea direct din regii Ba-

Spre surprinderea noastră, în timp ce revista se tipărea, autorul acestui articol (colaborator mai vechi al *Magazinului istoric)* a găsit cu cale să publice o serie din datele lui principale (în colaborare) într-o revistă săptămînală. Regretăm procedeul și atragem atenția asupra respectării deontologiei nu numai a istoricului ci și a publicistului — *n.r.*

În imagine: *Praga, 1612: miniatură înfățișînd curtea imperială a lui Rudolf II*

gratizi ai Georgiei și, astfel, din aceeași îndepărtată tulpină sasanidă...

Praskovia Urusova, mama contelui Kiseleff, aparținea unei mari familii princiare ruse, care cobora dintr-un urmaș creștinat al lui Gingis Han. Din același faimos personaj istoric descindea direct și regina Maria a României, prin mama sa, marea ducesă Maria Alexandrovna.

Pentru a rămîne în acest domeniu — aproape al senzaționalului — se cuvine subliniată afirmația genealogiștilor potrivit căreia la baza descendenței mai multor case princiare europene s-ar afla însuși profetul Mahomed. Legătura dintre urmașii islamici ai acestuia și dinastiile europene s-a realizat prin căsătoria fiicei lui Al Motamid (mort în 1069), coborîtor în linie directă din seminția profetului, cu Alfons VI, regele Castiliei (1072-1109). Din ei descind, tot în linie dreaptă, Habsburgii spanioli. Astfel, se poate spune că sîngele lui Mahomed s-a răspîndit în toată marea aristocrație europeană.

Casele domnitoare ale Europei posedă în patrimoniul lor genealogic membri ai unor familii ai căror reprezentanți au urcat pe scaunul papal: Aldobrandini, Barberini, Colonna, Fieschi, Grimaldi, Ludovisi, Medici, Pamfili, della Rovere, Orsini, Tomacelli, Visconti ș.a., precum și trei papi care au avut urmași: Inocențiu VIII Cybó, Alexandru VI Borgia, Paul III Farnese.

În galeria de strămoși ai suveranilor europeni, între care se numără și familia regală a României, se află, de asemenea, celebri comandanți de oști, precum Cidul Campeador, mareșalul Trivulzio, amiralul Coligny și adversarul său, ducele de Guise, dar și personalități sanctificate ulterior de Biserică: sfinții Grigore Luminătorul, patronul Armeniei, Olaf al Norvegiei, Stefan al Ungariei, Leopold de Babenberg, Brigitta a Suediei, Elisabeta a Turingiei, Hedwiga a Sileziei. Alături de aceștia, între strămoșii dinastiilor europene se numără și revoluționarul din sec. XIV Etienne Marcel, „prévôt des marchands" din Paris, precum și artiști ai cîntului sau versului: minnesängerii (trubadurii) Walther von Klingen, Gottfried von Hohenlohe, Oskar von Wolkenstein, Ulrich von Liechtenstein, cronicarii francezi Joinville, Philippe de Commynes, Thibaud de Champagne, poeții Guillaume de Aquitania, regina Margareta de Navarra, Charles d'Orleans. Însuși celebrul scriitor Geoffrey Chaucer, unul dintre clasicii literaturii engleze, este strămoș al unor familii princiare europene: strănepoata sa în linie dreaptă, Anne de Candalle, contesă de Foix, s-a căsătorit cu regele Vladislav Jagiello al Ungariei (1490-1516) și Boemiei (1471-1516), din care descind toți suveranii europeni actuali.

Această galerie a strămoșilor, pe care o pun în lumină tabelele de ascendenți, realizate de cei mai eruditi genealogiști europeni conține, de asemenea, figuri de femei celebre în istoria medievală și modernă, dintre care am putea cita pe Maria Terezia, dar și pe Maria Stuart, Sfînta Olga, poeta Catherine de Parthenay, metrese celebre, ca Agnes Sorel, Diane de Poitiers, Gabrielle d'Estrées, Madame de Montaspan, Eléonore Desmiers d'Olbreuse. Alături de aceste personaje găsim între strămoșii monarhilor europeni — la generații îndepărtate — și oameni de condiție modestă, ca de pildă hangiul Crateros. Fiica acestuia, urcată prin căsătorie pe tronul imperial bizantin, a fost mama lui Theofano, soția împăratului romano-german Otto II, de la care, prin diferite filiații, coboară mai toate neamurile domnitoare ale Europei.

Examinarea ascendenței monarhilor europeni ne duce la concluzia că între strămoșii îndepărtați ai acestora se află și români. Astfel, între cei 4 096 strămoși ai celei de-a 12-a generații de ascendenți ai arhiducelui Franz-Ferdinand d'Este, principe moștenitor al Imperiului austro-ungar, asasinat la Sarajevo în vara anului 1914, se află, pe lîngă 2 676 germani, 396 francezi, 249 plonezi, 248 italieni, 205 spanioli, 139 danezi, 68 portughezi, 44 olandezi, 26 englezi, 15 lituanieni, 6 suedezi, 6 cehi, 5 ruși, 5 ruteni, 3 unguri, 1 sîrb și *4 români*. Între cei 1 024 strămoși ai lui Rupprecht de Bavaria, fost șef al casei de Wittelsbach, se numără, după cercetările lui Otto Forst de Battaglia, și *un român*.

Studiile genealogistului englez Sir Iain Moncreiffe *(Magazin istoric*, nr. 1/1985) au dus la concluzia că între ascendenții direcți ai reginei Elisabeta II a Marii Britanii se află *primii Basarabi* și *primii Mușatini*, precum și — adăugăm noi — *cnezii Cândești* ai Țării Hațegului. Soția regelui George V, Mary de Teck — bunica reginei Elisabeta II — descindea direct din domnița Stanca, fiica lui Mircea Ciobanul și a Doamnei Chiajna, fiica lui Petru Rareș. Iată-l, așadar, pe ctitorul curții voievodale din București, al celei mai vechi biserici din Capitală, în ipostaza de strămoș direct al reginei Marii Britanii!

Problema ascendenței românești a dinastiilor europene a preocupat pe cîțiva genealogiști români, ale căror lucrări au rămas însă prea puțin cunoscute publicului românesc: Sever Zotta, Emanoil Hagi Moscu și Ferdinand Bartsch. Aceștia au subliniat faptul că toate casele domnitoare europene au între strămoșii lor direcți, prin două filiații diferite, pe Tihomir și Basarab I Întemeietorul, pe de-o parte, iar pe de altă parte, pe Ștefan cel Mare și pe Movilești. Îndepărtată ascendență băsărăbească și mușatină au avut atît regele Carol I, cît și soția sa, regina Elisabeta, atît regina Maria, soția regelui Ferdinand I, cît și regina Elena, soția repudiată a regelui Carol II și

(Continuare în p. 50)

Mentalităţi şi monumente: IAŞII

RĂZVAN THEODORESCU

„Iaşul este singurul oraş din ţară în care trecutul cel mai îndepărtat al istoriei noastre este legat printr-un lanţ continuu cu ziua de astăzi. La Iaşi, mai bine decît oriunde, înţelegi adîncimea dorului nostru, vechimea rîvnelor noastre cele mai sfinte şi continuitatea cugetului românesc".

Rîndurile acestea, vechi de mai bine de o jumătate de veac, au fost scrise de un mare senior al culturii româneşti a timpului nostru, de un arhitect ce a fost şi un intelectual de orizont european care în ultimii ani ai vieţii – printr-o potrivire a destinului – şi-a înălţat proiectele din urmă la Iaşi chiar, sub oblăduirea Mitropoliei Moldovei. L-am numit pe George Matei Cantacuzino.

Cuvintele sale despre străvechea metropolă politică şi spirituală a pămînturilor româneşti de la răsărit de Carpaţi sînt printre cele mai adevărate şi mai frumoase scrise în legătură cu un ţinut de nespusă armonie şi largă, generoasă deschidere culturală, al cărui loc rămîne eminent în istoria civilizaţiei mai vechi şi mai noi a românilor. Ele au o valoare cu atît mai mare cu cît trecutul, la care se referea ilustrul profesor-arhitect ce odihneşte în pămîntul Iaşilor, poate fi desluşit în primul rînd prin arta întrupată în lăcaşurile pe care voievozi, boieri şi mitropoliţi le-au înălţat aici la finele evului mediu şi în zorii epocii moderne.

Ca niciunde, poate, pe întinsul ţării, Iaşul a fost, pentru întregul ţinut ce-l înconjoară, dătător de măsură şi de izvod, prin bisericile sale, prin curtea sa domnească, îndată după 1600 mai ales. Aşezarea definitivă a reşedinţei voievodale pe malul Bahluiului – într-un paralelism plin de semnificaţii cu coborîrea capitalei muntene spre Dîmboviţa –, într-o epocă istorică nouă ce a coincis cu o sporire a hegemoniei Porţii în spaţiul carpato-dunărean o dată cu a doua jumătate a veacului XVI, cu ridicarea în scaunul domnesc a unor „dinastii" noi în locul celei legiuite şi medievale a Muşatinilor, în fine, cu afirmarea unei noi boierimi puternice, bogate, orgolioase, constituie momentul în care această parte a Moldovei intră efectiv în istoria majoră a artei şi a culturii noastre vechi. Dacă de la întemeierea ei încă, „poarta creştinătăţii" – cum îşi desemna propria ţară, în 1475, Ştefan cel Mare – fusese împodobită aproape pretutindeni cu o salbă de biserici mănăstireşti, de capele princiare şi boiereşti, în chip firesc mai numeroase în Ţara de Sus, în preajma Sucevei, cea de a doua parte a secolului XVI, impunînd treptat Iaşul pe primul loc al politicii şi al culturii moldoveneşti, a făcut ca în acest vechi tîrg medieval pe care nu îl ocolise nici ambiţia ctitoricească a lui Alexandru cel Bun, nici aceea a marelui Ştefan, să se ivească monumente pe cît de ilustrative pentru spiritul epocii, pe atît de reprezentative pentru gustul ei în materie de artă.

Tradiţionala deschidere moldavă spre arii culturale dintre cele mai diverse, deopotrivă spre Occidentul italo-polon şi spre Orientul turco-persan – acea deschidere care, pentru alte sfere ale spiritului, fusese remarcată de un Ibrăileanu ce găsea aici geneza „criticismului cultural" şi a puterii de selecţie de care a dat mereu dovadă provincia unde s-a născut Eminescu şi unde a luat fiinţă Junimea – a făcut ca aceste monumente ale artei şi istoriei să se rînduiască într-un capitol de civilizaţie plin de noutate. El mărturisea, prin arhitectură şi pictură în primul rînd, o relativitate de gust ce nu mai poate fi socotită de-acum o scădere faţă de momentul „clasicităţii" muşatine, ci semnul unei nevoi de înfrigurate, neostoite căutări specifice timpurilor moderne ce se deschideau pretutindeni, în Europa Renaşterii tîrzii şi a barocului. Mai mult încă, monumentele din părţile Iaşului fac dovada, din deceniu în deceniu, aproape, pentru cursul întregii vieţi spirituale şi politice moldoveneşti din veacurile XVI, XVII, XVIII, pentru strînsele legături ale voievozilor, cărturarilor şi neguţătorilor de la miazăzi şi miazănoapte de Milcov, pentru cristalizarea unei autorităţi, a unei ideologii monarhice româneşti cu puţine analogii în restul Europei ortodoxe, pentru receptivitatea acută şi pentru spiritul de sinteză culturală din epoca zisă a „Luminilor".

Un întreg capitol al spiritualităţii româneşti din vremea lui Mihai Viteazul – voievodul care, la Iaşi, desăvîrşea efemera unitate politică, aici intitulîndu-se, la 27 mai 1600, „domn al Ţării Româneşti şi Ardealului şi Moldovei" – ne este înfăţişat prin ctitorii ce hotărnicesc oraşul şi care ilustrează o trăsătură notabilă a timpului. Este vorba de prezenţa unor elemente stilistice din Ţara Românească, pătrunse mai ales odată cu voievodul din stirpea basarabească a Mihneştilor munteni, Petru Şchiopul *(Magazin istoric*, nr. 7, 8/1982), mai apoi cu principii urcaţi alternativ în scaunele de la Bucureşti şi Iaşi în primele decenii ale secolului XVII *(Magazin istoric*, nr. 4/1979).

„Muntenismele" prezente în conceperea spaţiului interior şi pe faţadele cu arcaturi de la Galata, ceramica decorativă de la exteriorul bisericii mănăsti-

rii „din ţarina laşului" a lui Aron vodă – regăsită după cîţiva zeci de ani la biserici din Moldova apuseană –, pridvorul deschis al ctitoriei de la Hlincea a fiicei lui Petru vodă Şchiopul – cea însoţită, pe rînd, cu un mare dregător de neam epirot şi cu un nobil venetian – indică toate, cu limpezime, acele apropieri şi afinităţi culturale între ţinuturile româneşti pe care şi cărţile tipărite de Coresi le vădiseră nu demult.

Pe de altă parte, într-o epocă în care, dincolo de fruntariile spaţiului nostru, se manifesta tot mai evident un generos patronaj voievodal românesc asupra Orientului creştin, asupra ortodoxiei prigonite adesea în regimul Turcocraţiei, în legăturile cu biserica ecumenică, cu patriarhatele răsăritene, în acea „Byzance d'Eglise" despre care cu atîta dreptate vorbise Nicolae Iorga, afierosirile (consacrările, sfinţirile) de biserici ieşene – şi moldoveneşti în general – către Athos sau Ierusalim, călătoriile tot mai frecvente ale unor ierarhi şi călugări răsăriteni spre ţările române, spre acei cîrmuitori cu „mîna mereu deschisă" despre care se rostea patriarhul Athanasie al III-lea Patelaros, spre curţile levantinizate din anii '20–'30 ai veacului XVII ale unor Radu Mihnea şi Alexandru Iliaş, continuaţi de strălucitorul monarh de obscură origine balcanică Vasile Lupu, lăcaşurile ieşene sînt cele ce vor indica, semnificativ, prin structură şi decoraţie, o receptare plină de interes a lecţiei Orientului.

Aşa, de pildă, s-au petrecut lucrurile în 1625 la biserica Sf. Sava ridicată – pe locul unei mai vechi biserici cu planul de tradiţie bizantină al crucii greceşti înscrise din timpul lui Petru Şchiopul – de un „protomaistru" creştin din Stambulul otoman pentru un ctitor grec din neamul Caragea şi pentru o comunitate grecofonă condusă de un egumen cipriot; era o biserică pe care, nu întîmplător, călători veniţi din Răsăritul islamic o găseau foarte asemănătoare lăcaşurilor turceşti, dar pe care meşteri locali aveau să o transpună, simplificată, în ctitorii ale marilor boieri moldoveni din anii '30–'60 ai aceluiaşi veac. La fel, vestita biserică a mănăstirii Trei Ierarhi – paradigmă a gustului vasilian în materie de artă – întruchipa către 1639 un moment încă orientalizat, prelungit pînă către mijlocul deceniului următor, al domniei „Lupului bei", fabulosul decor în piatră, fastul abanosului, al fildeşului, al catifelei, al aurului, al pietrelor preţioase înconjurînd cu un nimb de strălucire o structură arhitectonică tradiţională. Această ctitorie somptuoasă ridicată sub semnul culturii aulice – curînd după înălţarea ei franciscanul bosniac Marco Bandini remarca faptul că banda mediană de marmură cenuşie a bisericii, purtînd incizate măşti şi vrejuri, amintea de ornamentica tiparului de carte! – avea să fie copiată, în mult mai sobru dar cu interesante inovaţii în alcătuirea paramentului, la o altă biserică ieşeană, cea a mănăstirii Cetăţuia, ctitorită de un alt levantin, domn al Moldovei şi hatman al Ucrainei, Gheorghe Duca. După cum biserica Trei Ierarhilor fusese modelul bisericii de la Cetăţuia, tot aşa ctitorul celei dintîi fusese modelul iniţiatorului celei de-a doua, acesta făcînd figură de „nou Alexandru" înaintea ilustrului său înaintaş ce fusese un „nou Filip" într-o hiperbolică şi encomiastică paralelă dintre regii cei vechi ai Macedoniei şi principii Moldovei datorată arhiereului ierosolimitan Dositei Notaras, în paginile unei cărţi greceşti tipărite tot la Cetăţuia, în 1682, anume *Întîmpinare contra primatului papei* a lui Nectarie al Ierusalimului.

La mijlocul veacului XVII gustul moldovenesc pentru bogăţia materialelor puse în operă la ridicarea unor biserici de excepţie – unice, la timpul lor, pe meridianul românesc –, aplecarea spre somptuozitatea marmurei şi a pietrei cioplite, a lemnului sculptat, a icoanelor iarăşi daurite, situa

Fragment de frescă din tabloul votiv de la Trei Ierarhi, înfăţişîndu-l pe Ioan, fiul lui Vasile Lupu

această lume sub semnul văzului, al acelui văz, care - scria, tot atunci, Miron Costin - „den toate așadză într-adevăr gîndul nostru". La Trei ierarhi, în chipul cel mai evident, fuziunea mai multor meșteșuguri și profuziunea materialelor nobile dau dreptul să se vorbească despre conturarea aici - ca și în Kievul mitropolitului de sînge princiar moldovenesc Petru Movilă (*Magazin istoric*, nr. 9/1990) - a ceea ce am numit cu ani în urmă „barocul ortodox postbizantin". Același stil de care nu este străină, spre 1650, nici cea mai vestită biserică a vechii Moldove, cea a mănăstirii Golia, ilustrînd, în ultima parte a domniei Lupului vodă, noua orientare politico-culturală spre Occident, pe filiera Poloniei. Aceeași Polonie unde modenatura[1] atît de clasică a fațadelor Goliei, cu ove, arhitrave, cornișe cu denticuli își găsesc analogii pe care mi s-a părut a le fi recunoscut în ctitorii de la Cracovia, de la Bielany, de la Liov - aici, la biserica „frăției ortodoxe" cu atîtea danii de la voievozii Moldovei -, datorate toate unor arhitecți de origine sau de școală italiană, în prima parte a veacului XVII tocmai. Dacă voi mai aminti că în corespondența sa cu magistrații Bistriței ardelene Vasile Lupu cerea expres - fără să poată primi - un meșter italian („oloszmester") pentru alte zidiri ale sale, ideea că în puritatea atît de clasică a Goliei am putea recunoaște, alături de un sigur duh al pămîntului, și ecoul unei atmosfere clasicizante din Italia primului baroc, nu îmi apare deloc lipsită de temei. Cîțiva ani mai tîrziu Cașinul lui Gheorghe vodă Ștefan, uzurpatorul și urmașul lui Vasile Lupu, avea să fie, în cheie moldavă, plină de savoare și pitoresc, replica locală dată de ctitoria unui mare boier de țară, devenit domn, elegantei biserici de la Golia, cea ctitorită de un personaj iubitor de sonorități ale luxului princiar cum a fost fiul agăi Nicolae Coci. Dacă pasul către veacul XVIII îl făceau monumente boierești mai curînd modeste, ale Cantacuzinilor moldoveni, ale Costăcheștilor, ale Țifeștilor - la Budești-Roman, la Deleni-Hîrlău, la Pașcani (unde se păstrează și admirabilul foișor cu frîză sculptată datorat lui Iordache Cantacuzino, prefațînd parcă reședințele „postelnicești" din Muntenia!), la Florești-Bîrlad, la Răchitoasa-Tecuci - sau restaurări ale unor lăcașuri medievale ale lui Ștefan cel Mare, demers deja încărcat cu sensuri „istoriste" ce nu lipsesc nici din opera literară a mitropolitului Dosoftei - așa cum e cazul bisericii Sf. Gheorghe din Hîrlău de care s-a îngrijit Antioh vodă Cantemir, ctitorul Merei vrîncene, sau cel al bisericii ieșene a Sf. Nicolae unde Antonie vodă Ruset „au zugrăvit pristolul" -, monumentele epocii iluministe devin, în întreaga Moldovă și în primul rînd la Iași, semnele unui specific cultural inconfundabil în peisajul românesc.

Acum, mai mult că niciodată, dau tonul în materie de artă și arhitectură ecleziastică pentru întreaga Moldovă bisericile Iașului, ctitorite de boieri și mari ierarhi în primul rînd (ctitorii voievodale sînt foarte puține în acest veac aristocratic prin excelență, cea mai știută fiind aceea - din nou cu multe elemente muntenești - de la Fistici, a lui Mihai Racoviță, din 1721, apoi cîteva schituri zidite de membri ai familiilor domnești Ghica și Calimachi).

Viața spirituală cu nețerse accente europene, cu mult mai vădite decît în alte zone românești, încă dintr-a doua parte a veacului XVII - aici s-au format, să nu uităm, un Nicolae Milescu și un Dimitrie Cantemir -, înregistrînd tălmăciri și lecturi din aria literară a Occidentului baroc și preiluminist, din Voiture[2] și Fénelon[3], cunoscînd episcopi și mitropoliți cărturari ca Amfilohie al Hotinului, Gherasim Clipa, Leon Gheuca, Iacov Stamati și Veniamin Costachi sau boieri cultivați din neamurile Sturza, Beldiman, Vîrnav și Dărmănescu, își are un capitol distinct prin zidirile acum apărute în părțile Iașului. Toate, aproape, ducînd la consecințe decorative extreme barocul atît de sobru de la Golia, vor prezenta - mai ales într-a doua jumătate a secolului XVIII - fațade „mișcate" cu panouri decorative amintind și de Constantinopol, acolade, frontoane, pilaștri etajați, cornișe în relief, console sculptate. După 1760 sînt ridicate două monumente ce vor crea la rîndu-le tradiție, biserica Sf. Teodori și biserica metropolitană a Sf. Gheorghe - ctitorită de arhipăstorul de neam domnesc Gavril Calimachi și menită a fi necropolă a unor ierarhi ai Moldovei - clădită foarte „modern", după cum remarca în 1804 Andreas Wolff („eine nach der neusten Bauart schön gebaute Kirche"). Urmează, pe rînd, biserici neoclasice, cu reminiscențe baroce încă, cum ar fi rotonda lui Constantin Balș, din 1795, de la Letcani, sau elegant-unduioasa biserică a Sf. Haralambie zidită pe la 1800 de un tragic ctitor din Ianina. Și tot pe atunci, în prag de veac nou, gustul pe de-a-ntregul european în materie de arhitectură era înfățișat de bisericile Sf. Spiridon și Banu - aceasta din urmă a mitropolitului Iacov, operă a unui „Herr Leopold" ce aducea la Iași, ca și alți „arhitectoni", Freywald sau Kubelka, moda neoclasicului din Europa de mijloc austriacă. O modă recunoscută, dealtminteri, și în arhitectura palatială ieșană, descrisă de toți apusenii ce treceau prin capitala Moldovei, orașul românesc cel mai avansat, în acel timp, în ordinea gustului, a imaginii, a lecturilor, a mentalităților.

Receptacole de istorie, cultură și frumusețe, monumentele ținuturilor ieșene rămîn astfel, în posteritate, o lume deschisă în care poți deslușì pulsul atîtor veacuri și al atîtor oameni - ctitori, artiști, călători și mii de credincioși anonimi - care le-au ridicat, le-au admirat, le-au descris, dîndu-le astfel faima binemeritată. ■

---

[1] Denumire dată diferitelor muluri profilate care decorează un element de arhitectură.

[2] Vincent Voiture (1597-1648), scriitor francez, autor al unor *Scrisori* celebre prin spiritul lor.

[3] François de Salignac de la Mothe, zis Fénelon (1651-1715), prelat și scriitor moralist, cartea sa de căpetenie, *Télémaque*, cunoscînd o largă răspîndire.

N-am scris această notă cu intenţia de a reface istoricul relaţiilor dintre Ion I.C. Brătianu şi Take Ionescu la sfirşitul primului război mondial, asupra cărora s-au purtat discuţii pasionante[1], ci pentru a comunica un fapt descoperit printr-o lectură întîmplătoare. După cite se ştie, în luna iulie 1918 Take Ionescu ajunge la Paris după o călătorie nu lipsită de peripeţii cu faimosul „tren Take Ionescu". Aşa cum nota şi biograful său C. Xeni (lucrarea citată p. 368 şi urm.) şi Gheorghe I. Brătianu (vol. citat p. 34) Take Ionescu este ales preşedintele Comitetului Naţional Român care se constituie în prima săptămînă a lunii septembrie 1918 la Paris, comitet recunoscut de Aliaţi la cirma ţării fiind în acel moment guvernul condus de Al. Marghiloman.

Ionel Brătianu şi Take Ionescu la Paris:

ŞI TOTUŞI S-AU ÎNTÎLNIT!

VALERIU RÂPEANU

•

După formarea guvernului Ion I.C. Brătianu, din care au refuzat să facă parte atît N. Iorga (propunere adresată prin George G. Mârzescu) cît şi Take Ionescu (al cărui acord fusese solicitat telegrafic), Ion. I. C. Brătianu, va pleca la Paris în ziua de 11 ianuarie (stil nou) 1919 pentru a participa în calitate de prim delegat la Conferinţa Păcii. După cum ne încredinţează I.G. Duca: „El pleca la conferinţă avînd în geantă decretul iscălit de rege pentru eventuala numire [a lui Take Ionescu] ca al doilea delegat al României" *(Amintiri politice,* III, 158). Dar după mărturiile intimilor şi ale biografilor, Ionel Brătianu şi Take Ionescu au schimbat doar cărţile de vizită şi — eventual — s-au întîlnit în uşa unui hotel. Iată cum ne înfăţişează C. Xeni (lucrarea citată, p. 389) acest episod: „Tocmai la 15 ianuarie, sosind în fine Brătianu apare în *Le Matin* declaraţia sa că România va fi reprezentată prin el şi N. Mişu, ministrul nostru la Londra. Surpriza e generală [...] Oricît de obişnuit a fost în cursul vieţii sale politice cu ingratitudinea, el [Take Ionescu] nu se putea aştepta ca Brătianu să-l înlăture de la Conferinţa Păcii [...] Venit în Paris, Brătianu şi-a depus cartea de vizită la Hôtel Meurice, iar Take Ionescu i-a întors-o pe a lui, a doua zi. La atît s-a redus, la o cotitură atît de mare a Istoriei româneşti, colaborarea între aceşti doi bărbaţi. Aşa s-a produs izolarea completă între ei".

Aceeaşi imagine ne-o dă şi unul din cei mai devotaţi prieteni politici ai lui Ionel Brătianu, I.G. Duca, reproşîndu-i şefului său această atitudine: „Cred că Brătianu a comis în acea epocă două greşeli inutile. Prima, raporturile sale cu Take Ionescu şi, a doua, vizita la Paris şi Londra a reginei Maria. Este evident că după angajamentele pe care Take Ionescu le luase înainte de armistiţiu cu Pasici[2] şi Venizelos[3], angajamente prin care consimţea la împărţirea Banatului, şi pe care, nici nu era în drept să le ia, căci, oricare ar fi fost personalitatea sa, nu era atunci decît un simplu particular, o colaborare la conferinţa [de pace] între Brătianu şi dînsul era imposibilă. Nu puteau conlucra doi oameni care aveau două concepţii ce reprezentau două politice deosebite.

Dar, orice ar fi făcut Take Ionescu, oricît de mare ar fi fost vina lui, Brătianu avea datoria, îndată ce a sosit la Paris, să meargă la el, să se explice cu dînsul, să caute a-l convinge de greşeala lui, să se străduiască a-l readuce pe calea cea dreaptă. Că nu ar fi reuşit, că sforţările lui ar

[1] Vezi C. Xeni *Take Ionescu* — Ed. Universul, ediţia III, 1933; Gheorghe I. Brătianu, *Acţiunea politică şi militară a României în 1919 în lumina corespondenţei diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu, ed. II,* p. 35 şi urm. Editura Cartea Românească, I.G. Duca *Amintiri politice* Ion Dumitru Verlag 1982, vol. III, pp. 150, 151, şi Iorga *Memorii,* II, Editura Naţională I. Ciornei, p. 130 etc.

[2] Nikola Pasici (1845-1926), om politic sîrb, unul dintre fondatorii Iugoslaviei; prim-ministru în repetate rînduri.

[3] Eleutherios Venizelos (1864-1936), om politic liberal grec; de mai multe ori prim-ministru al ţării sale.

fi fost zadarnice, nu importa. Încercarea trebuie neapărat făcută, căci era inadmisibil ca aceşti oameni care colaboraseră în timpul războiului, care erau exponenţii unor partide politice din ţara lor, să fi schimbat în momente hotărîtoare numai cărţi de vizită. Este inadmisibil ca singurul lor contact în tot timpul cît se hotărau la conferinţă destinele României, să se fi mărginit la a se întîlni numai odată, întîmplător, pe pragul unei uşi şi că toată convorbirea lor să se fi mărginit la un salut rece şi la un bună ziua banal. Nici azi nu pot pricepe cum a putut face Brătianu această neiertată eroare" (*Amintiri politice*, III, pp. 183-184).

Şi totuşi... Dintr-o carte de memorii a unui cunoscut snob parizian, Boni de Castellane *L'art d'être pauvre* (Paris, des Editions G. Crès et. C., 1925, 277 p.), aflăm că cei doi... s-au întîlnit. Dar mai întîi cine a fost Boni de Castellane? Aşa cum ni-l prezintă autorul unei noi ediţii a scrierilor sale memorialistice *Mémoires de Boni de Castellane, 1867-1932*, introduction et notes d'Emmanuel de Waresquiel, Libraire Académique Perrin, 1986, Boni de Castellane (1867-1932) a fost, împreună cu Robert de Montesquieu, binecunoscutul prieten al lui Marcel Proust, una dintre figurile dominante ale perioadei numită „la Belle Époque". Dandy celebru „cu un şic nebun", purtînd unul din cele mai mari nume ale aristocraţiei franceze, era „regele eleganţei, prinţul modei şi al bunului gust". În urma unei călătorii în America se căsătorise cu Anne Gould, fiica „regelui căilor ferate" din această ţară. A fost deputat între 1898-1910. Titlul acestei cărţi de amintiri se explică prin faptul că în anul 1906 soţia sa a cerut divorţul pe care l-a obţinut şi în consecinţă Boni de Castellane a devenit sărac. Dar în timpul Conferinţei de la Paris din anul 1919 mijloacele sale materiale se ameliorasera sau i se puneau la dispoziţie anumite sume de bani pentru a facilita, prin intermediul unor dineuri, întîlniri neoficiale la locuinţa sa, cu intenţia — nemărturisită — de a concilia anumite poziţii ireductibile în sala Conferinţei, de a facilita anumite apropieri, de a uşura unele contacte. Evocînd atmosfera Conferinţei, care i se părea că avea „mai degrabă aerul reuniunii unui Consiliu de Administraţie a unei bănci pe pragul falimentului decît a unei întîlniri a oamenilor care trebuiau să salveze Europa", Boni de Castellane spune: „am încercat să fac un contrast cu această atmosferă, să atrag înalte personalităţi care erau fericite să se întîlnească pe un teren neutru". Mai afirmă că după dineuri oferea oaspeţilor săi „distracţii artistice", muzică şi literatură, „ceea ce nu-i împiedica să se retragă ca să vorbească într-o cameră îndepărtată". Şi după ce înşiruie numele celebrităţilor care au trecut, cu acel prilej, prin casa lui (lordul Balfour, Maurice Barres, Paul Deschanel, Paul Claudel, Venizelos etc. etc.) Boni de Castellane spune următoarele[1]: „A venit apoi rîndul d-lui Brătianu. Reprezentantul român n-avea darul de a plăcea englezilor. Era totuşi un spirit superior, şi-am făcut eforturi ca să-l împac cu dl. Balfour. I-am invitat împreună la cină şi am procedat în aşa fel încît [I.I.C. Brătianu — *n.n.*] să întîlnească tot la mine pe compatriotul său, dl. Take Ionescu, ale cărui idei nu le împărtăşea pe de-a-ntregul. A fost sedus în mod deosebit de conversaţia cu contesa de Montabello care mi-a spus: «Este cel mai mare om de stat pe care l-am întîlnit la Paris»" (ediţia 1925, p. 235; ediţia 1986, p. 376).

Deci Ionel Brătianu şi Take Ionescu s-au întîlnit la Paris şi au stat la aceeaşi masă!

Cele cîteva rînduri ale lui Boni de Castellane care atestă şi ele că inimiciţia dintre cei doi era de notorietate publică nu ne spun cine a avut ideea acestei întîlniri, pe care nici unul nici altul nu a refuzat-o şi — mai ales — ce anume s-a discutat. Cert este faptul că oricare a fost durata discuţiei şi caracterul ei, tentativa de împăcare a eşuat. Un fapt rămîne iarăşi sigur: taina pe care cei doi au păstrat-o în legătură cu această întîlnire, încît nici intimii fiecăruia, C. Xeni şi I.G. Duca, şi nici fiul lui Ionel Brătianu, Gheorghe I. Brătianu n-au ştiut nimic despre faptul că cei doi s-au văzut în circumstanţa amintită.

Paragraful ne mai dezvăluie şi faptul că Ionel Brătianu s-a întîlnit cu James Arthur Balfour. Nu putem şti ce rezultate a avut această întîlnire şi dacă ne-a adus un sprijin din partea ministrului afacerilor externe al Marii Britanii. Cartea lui Boni de Castellane a apărut în 1925 deci cu şapte ani înainte de cea dintîi ediţie a biografiei lui C. Xeni despre Take Ionescu şi cu trei ani înainte ca I.G. Duca să înceapă redactarea *Amintirilor sale politice*. E, totuşi curios că această carte, care a circulat destul de mult în epocă nu a căzut în mîna nimănui din ţara noastră.

Ceea ce atestă un fapt: circulaţia cărţilor e necesară dar nu şi suficientă. Ele mai trebuiesc şi citite. ■

[1] Ediţia din 1986 a *Memoriilor* lui Boni de Castellane conţine în afara introducerii şi comentarii semnate, reamintim de Emmanuel de Waresquiel. Reproducem pe cea privitoare la acest pasaj, notă elocventă pentru... aproximaţiile de care dau dovadă străinii în ceea ce ne priveşte: „Ion Brătianu (1864-1927) et Take Ionesco (1858-1923), miniştri în mai multe rînduri, *făcînd amîndoi parte din delegaţia română la Conferinţa de Pace* [sic! — *s.n.*), dar opunîndu-se pe plan politic. Primul conducea partidul liberal român, *în timp ce al doilea a contribuit la întemeierea partidului conservator de tendinţă germanofilă [sic! — s.n.]*".

TEZAURUL INCENDIAT

În flăcările care au mistuit clădirea Bibliotecii Centrale Universitare din București, în zilele Revoluției din decembrie 1989, au pierit cca. 500 000 volume, între care valori de mare preț ale artei tiparului românesc și universal, manuscrise ale scriitorilor români, un bogat fond de fotografii-document, corespondență, stampe etc. Unele dintre aceste comori au intrat din nou în fondurile bibliotecii, în urma amplelor acțiuni de solidaritate inițiate chiar din primele zile de după dezastru, în cadrul cărora oameni de cultură și de știință, instituții din țară și din străinătate, cetățeni de toate vîrstele și profesiile, și-au adus contribuția, prin donații, la refacerea colecțiilor B.C.U.

Iată, în continuare, cîteva dintre cărțile și manuscrisele prefăcute în scrum.

Manuscrise: Eminescu, corespondență cu diferite personalități; T. Arghezi, Manual de morală practică; **Lucian Blaga,** Renaștere sau creație?; **Alexandru Busuioceanu,** Zamolxis sau Mitul dacic; **Mircea Eliade,** Domnișoara Cristina, Isabel și apele diavolului, Nuntă în cer, Yoga; **Mircea Florian,** Noțiunea de timp la H. Bergson; **Ion Marin Sadoveanu,** Sfîrșit de veac în București.

Carte veche românească: Pravilă, **Govora, 1640;** Carte românească de învățătură, **Iași, 1643;** Noul Testament, **Bălgrad, 1648;** Îndreptarea legii, **Tîrgoviște, 1652;** Biblia, **București, 1688; D. Cantemir,** Divanul sau Gîlceava înțeleptului cu lumea, **Iași, 1698. Acestora li se adaugă numeroase tipărituri din sec. XVIII-XIX, între care ediții princeps, rarități bibliofile, volume cu autografele autorilor etc.**

În fondul de carte veche străină, s-au pierdut, între altele, 6 incunabule, exemplare rarisime pe plan mondial: Sanctus Vicentius-Ferarius, De fine mundi, **1475; Astesamus de Ast,** Canones poenitentiales, **1485; Nicolaus de Ausmo,** Supplementum Summae Pisanellae, **1485; Hartmann Schedel,** Das Buch der Chroniken, **1493; Guillermus Parisiensis,** Postilla Guillermi..., **1497; Petrus Lombardus,** Textus Sententiarum..., **1498.**

Au fost, de asemenea, distruse importante scrieri din sec. XVI, multe dintre ele cuprinzînd și prețioase știri referitoare la români. Amintim dintre acestea: Ioannes Aubanus Boemus, Mores, leges et ritus omnium gentium, **1541; Justuni Justiniani,** Leonis novellae constitutiones, **1558 (volum cu ex-libris autograf al lui Nicolae Mavrocordat);** Dictionarium medicum, **1564; Antonio Bonfini,** Rerum Ungaricarum, **1568; Martin Cromer,** De origine et rebus gestis Polonorum, **1568; Martin Cromer,** Polonia, **1578; Giovani Botero,** La relationi universale, **1595; Ioannes Leunclavius,** Annales sultanorum othomanidarum, **1596.**

Alte și alte titluri de cărți din sec. XVII, XVIII, XIX și pînă în anii noștri sporesc șirul comorilor distruse în incendiul Bibliotecii Centrale Universitare — una dintre crimele împotriva culturii naționale, prin care dictatura și-a pavat ieșirea de pe scena istoriei.

22 Decembrie 1989: un monument al culturii românești salvat

PSALTIREA LUI DOSOFTEI:

ediția necunoscută de la B.C.U.

DORU BĂDĂRĂ

Între comorile de inestimabilă valoare căzute pradă flăcărilor devastatoare în zilele Revoluției din decembrie 1989, cînd a fost incendiată Biblioteca Centrală Universitară din Capitală (Magazin istoric, **nr. 3/1990) s-au aflat și multe lucrări unicat, a căror pierdere este cu atît mai grea cu cît ele aduceau importante informații despre vechea noastră cultură, despre strădaniile cărturarilor noștri de a îmbogăți limba și scrisul românesc cu opere de seamă.**

Citeva dintre aceste prețioase comori ale vechiului tipar românesc au reușit totuși a fi salvate. Printre ele, și unicul exemplar intact care a mai ajuns pînă la noi dintr-o ediție necunoscută pînă acum a Psaltirii în versuri **a lui Dosoftei. Întîmplarea a făcut ca acest exemplar să fie reținut de noi pentru a fi studiat doar cu citeva zile înaintea dezastrului, însemnările de mai jos avînd, așadar, menirea de a-l face cunoscut, acum, cercurilor largi de cititori.**

„După izvodul cel asemenea"

A doua jumătate a sec. XVII a fost marcată, după cum se știe, de biruința limbii române în toate planurile vieții spirituale. Limba slavonă, haina culturii românești scrise din veacurile anterioare, ca formă „de expresie hieratică a statului voievodal cu aspectul său de tradiție sacră", după cum scria P.P. Panaitescu, a cedat locul limbii române, devenită „formă de expresie națională a statului boieresc". Acest fenomen nu poate fi disociat de înflorirea umanismului în țările române în sec. XVII. În ansamblul contactelor spirituale, cultura românească a evoluat în contextul mai larg creat în sud-estul Europei de renașterea ortodoxiei prin cultură.

În acest cadru de răspîndire a luminii cărții în limba română, un rol deosebit a revenit tipografilor și artei tiparului. Producția centrelor tipografice românești, ca și scrierile în limba română apărute în tiparnițe din afara hotarelor, au fost înregistrate, printr-o migăloasă cercetare inițiată de I. Bianu și Nerva Hodoș, în *Bibliografia românească veche*, pentru perioada 1508-1830. Dar, așa cum observa prof. Dan Simonescu, în prefața tomului IV (București, 1944), al acestei prestigioase lucrări, „viitoarele descoperiri de alte cărți vechi românești vor îndreptăți și de acum înainte actualitatea mereu vie a așa-ziselor contribuții la *Bibliografia românească...*" Previziunea s-a adeverit și, astfel, de la încheierea tomului IV al *Bibliografiei...* și pînă în prezent noi și noi identificări de vechi cărți românești s-au făcut și continuă să se facă în toate colțurile țării.

O astfel de tipăritură, necunoscută, a fost și ediția — păstrată într-un singur exemplar — a celebrei *Psaltiri în versuri*, tradusă de Dosoftei și tipărită la Uniev în 1673. Lucrarea, identificată de noi în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din București, provine dintr-o generoasă donație făcută Bibliotecii Fundației Universitare „Carol I" de Ioan I. Movilă, jurist, colecționar de artă și bibliofil.

Comparînd exemplarul aflat în posesia noastră cu alte exemplare din ediția înregistrată în *Bibliografia...* am ajuns la concluzia că el aparține unei ediții diferite față de cea cunoscută. Ambele ediții au fost tipărite în același an, 1673, la Uniev, dar au deosebiri marcante, privind atît conținutul, cît și forma de

prezentare. Dintre diferențierile mai semnificative semnalăm: stihurile la stema domniei sînt ale mitropolitului Varlaam și nu ale lui Dosoftei, cum apar în ediția cunoscută pînă acum; frontispiciile sînt total diferite; existența unor grafii felurite și, ceea ce este mai important, diferențieri în text.

Exemplarul descoperit la Biblioteca Centrală Universitară din București nu este singura dovadă a existenței acestei ediții din lucrare, necunoscută pînă în prezent cercetătorilor vechii noastre culturi. O altă dovadă este furnizată de un exemplar al scrierii aflat în colecțiile Bibliotecii Naționale, căruia, incomplet fiind, i s-au înlocuit fila de titlu și filele cuprinzînd prefața-dedicație cu copii manuscrise. Aceste copii au fost realizate după un exemplar identic cu cel descoperit de noi. Aflăm aceasta dintr-o însemnare de pe ultima pagină manuscrisă: „S-au scris cu mîna după izvodul cel asemenea în tipari găsit la altă de acest feali de Psaltire de Ioan Popescu paroh la Bretcu și Protopop Haro... 16 iunie 1831", oferind astfel o prețioasă informație despre existența și circulația acestei ediții.

Și totuși, cum au apărut cele două ediții ale *Psaltirii* într-un singur an? Diverse mărturii de epocă ne ajută să reconstituim traseul scrierii lui Dosoftei, de la manuscris la textul tipărit.

Se pare că drumul ei spre tipar a început încă din anul 1671, atunci cînd Gheorghe Duca se interesa, printr-o scrisoare din 26 ianuarie, de prețul la care tipografia Stavropighii din Liov ar fi dispusă să îi imprime 400 de psaltiri și 200 de cazanii în limba română, cu caractere chirilice, destinate „poporului care nu știa slavonește", anunțînd, cu această ocazie, și trimiterea textului psaltirii ce urma să fie imprimată. Textul trimis este considerat de N. Iorga a fi cel al *Psaltirii în versuri* tradusă de Dosoftei.

Pentru prima dată în spiritualitatea ortodoxă

Deși este cunoscut faptul că manuscrisul scrierii a fost dedicat de traducătorul său lui Gheorghe Duca, s-a insistat mai puțin asupra dedicației, moment ce ni se pare deosebit de semnificativ. Dedicația a fost făcută, probabil, spre finele anului 1670, fiind semnată încă „Dosothei smeritul episcop al Romanului". Supoziția se poate susține și pe baza interpretării unor informații pe care însuși Dosoftei le dă despre procesul de elaborare al acestei opere, el afirmînd pe fila de titlu a ediției cunoscute pînă în prezent, că *Psaltirea* a fost „pre versuri tocmită în cinci a[n]i cu osîrdie mare", după ce, în prealabil, a fost „cu lungă osteneală în mulți a[n]i socotită și cercată prin sfintele cărți".

Dacă admitem anul 1670 ca punct final al muncii de versificație, putem considera, după afirmația mai sus-citată, că Dosoftei și-a început lucrarea prin 1665-1666. Traducerea s-a făcut cu „lungă osteneală" avînd în vedere dificultățile întîmpinate de traducător în găsirea și redarea în limba română a sensurilor originalului. Greutățile din timpul traducerii i-au sugerat ideea să pregătească pentru cititori unele deslușiri necesare, pe care, așa cum declară în *Cuvînt către cititori*, le-a solicitat viitorului patriarh al Ierusalimului, Dositei, în timpul vizitei sale la Iași în 1664, pe cînd era arhidiacon al patriarhului Nectarie. Admiterea anului 1670 ca moment al dedicării manuscrisului *Psaltirii în versuri* lui Gheorghe Duca face posibil ca la 26 ianuarie 1671 acesta să se fi aflat în posesia unui text în limba română pe care să-l poată trimite la Liov spre tipărire. Cert este că, la scurtă perioadă după aceasta, în iulie 1671, învățatul episcop de Roman va fi ridicat de Gheorghe Duca în scaunul mitropolitan. Astfel, Dosoftei, care avea pe atunci 47 de ani, devenit deținătorul puterii spirituale supreme în țară și dispunînd de importantele resurse economice ale mitropoliei, va avea posibilitatea să își creeze o extrem de favorabilă poziție pentru abordarea vastului său program de traduceri, program cu fundamentale implicații în devenirea spiritualității românești.

După cum este știut, în sec. XVII, biserica ortodoxă se vedea confruntată cu o puternică acțiune de penetrație a diferitelor culte reformate și a catolicismului contrareformei, penetrație, care, dacă nu ar fi fost contracarată prompt și eficient, nu s-ar fi mărginit și nu ar fi putut să se mărginească, în condițiile politice din sud-estul Europei, numai la o chestiune dogmatică sau alta, ci ar fi avut implicații mult mai profunde în sfera structurilor politice sau chiar naționale din această parte a Europei.

Semnificativă apare opțiunea lui Dosoftei pentru realizarea unei versiuni verificate a *Psaltirei*, știut fiind faptul că în practica liturgică se folosește textul ei în proză, cea în versuri nefiind admisă în cult, considerîndu-se a nu fi conformă tradiției. Cunoscînd însă consecvența cu care mitropolitul urmărea consacrarea limbii poporului în serviciul liturgic, înțeleasă de el în perspectiva mai largă a unui dorit progres cultural, menit să facă accesibilă cartea adresată tuturor românilor ca important mijloc de edificare a conștiinței naționale, considerăm că alegerea formei versificate a scrierii face parte dintr-o adevărată strategie culturală. Traducînd dintre cărțile de bază ale cultului, *Liturghierul* și *Molitvelnicul*, Dosoftei a făcut astfel ca pentru prima dată, în spiritualitatea ortodoxă, limba poporului să capete consacrarea liturgică, fenomen de importanță fundamentală pentru evoluția civilizației românești. Alegerea s-a oprit asupra *Psaltirei*, carte de mare audiență în cultura noastră feudală (între 1508 și

1830 ea a cunoscut 96 de ediții) a cărei răspîndire în rîndurile poporului corespundea intențiilor sale culturale.

De altfel, în prefața-dedicație a acestei cărți, Dosoftei declara că „precum am putut mai frumos, am tîlcuit ș-am scris... să poată trage hirea omului către cetitul ei", dezvăluind limpede intenția sa de a face cît mai accesibilă scrierea unor categorii largi de cititori sau auditori.

Între Liov și Uniev

Opțiunea sa pentru forma versificată a psaltirii își găsește sprijin și în replica ce se impunea dată propagandei religioase ce o desfășurau în Transilvania diferite culte, prin intermediul rugăciunilor în versuri ce se răspîndeau aici și cărora psalmii versificați cu măiestrie poetică și acuratețe dogmatică de Dosoftei li se puteau opune cu succes.

Tratativele cu Stavropighia din Liov nu s-au finalizat cu tipărirea *Psaltirei* și, în condițiile crizei interne provocate de răscoala lui Hîncu și Durac și a campaniei turcești împotriva Cameniței — care avea să-i aducă și mazilirea —, Gheorghe Duca nu a mai avut posibilitatea să se ocupe de inițiativa sa editorială.

La 20 august 1672, Ștefan Petriceicu a fost ales domn al Moldovei, în locul lui Gheorghe Duca. Sub noul domn, Dosoftei și-a continuat programul său cultural, editînd pe speze proprii *Psaltirea în versuri*. Publicarea s-a realizat la Uniev, în tipografia mănăstirii ortodoxe de aici. Imprimarea făcîndu-se pe cheltuiala mitropolitului, numele fostului domnitor nu a mai fost menționat pe fila de titlu a acestei ediții din care face parte și exemplarul descoperit la Biblioteca Centrală Universitară: în schimb, este menționat numele lui Ștefan Petriceicu, în dedicația cărții, așa cum cerea tradiția.

Relațiile dintre Dosoftei și noul domn au fost favorizate în primul rînd de orientarea ferm antiotomană a lui Ștefan Petriceicu. Animat, la rîndul său, de un patriotism fierbinte, mitropolitul-poet se afla și el, cu toată convingerea, în tabăra celor ce luptau împotriva apăsării otomane. Această orientare politică și-a găsit o posibilitate de reflectare chiar în traducerea și versificarea psalmilor, acolo unde textul davidic cîntă victoriile asupra vrăjmașilor sau deplînge umilințele vechilor evrei, traducătorul aflînd un prilej admirabil ca printr-o licență poetică, ce îi permite să vorbească de creștini înainte de Hristos, să dea glas simțămintelor sale și astfel apare identificarea păgîn-turc și evreu-creștin (moldovean).

Dar opțiunea lui Dosoftei nu este numai una de ordin intelectual, ci este și una directă, angajantă, mitropolitul aflîndu-se alături de Ștefan Petriceicu în politica sa de colaborare cu Polonia împotriva Porții. Iar atunci cînd domnitorul, părăsit de boierii care refuzaseră să-l sprijine, este nevoit să ia calea exilului, Dosoftei îl va urma în Polonia. Apropierea dintre cei doi era atît de strînsă, încît în pofida sprijinului pe care Gheorghe Duca l-a acordat lui Dosoftei, atît prin ridicarea lui în scaunul mitropolitan, cît și prin sprijinirea întregii sale activități editoriale, atunci cînd, după asediul Vienei, Ștefan Petriceicu a revenit în Moldova pentru a reocupa tronul, Dosoftei se afla alături de el. Astfel, la 1 ianuarie 1684, deci înaintea capturării lui Gheorghe Duca de către potgheazul căpitanului Bainski la 4 ianuarie 1684, mitropolitul se afla în fruntea semna-

Foaia de titlu a Psaltirii în versuri, *exemplarul unicat de la B.C.U.*

tarilor unei petiții adresate țarilor Rusiei în numele lui Ștefan Petriceicu, a clerului și a boierilor prin care se solicita ajutor împotriva turcilor. Dosoftei a plecat, de altfel, în fruntea unei delegații pentru a susține această cerere, încît îl găsim la 3 martie 1684 la Kiev, oprit în drumul său spre Moscova de carantina declarată, el răspunzînd acolo la întrebările puse în legătură cu scopul călătoriei sale.

În condițiile acestei apropieri politice și flatat de dedicația de pe ediția întîia a *Psaltirii în versuri*, Ștefan Petriceicu a hotărît probabil să susțină financiar reeditarea acestei lucrări, pe care Dosoftei nu a putut, presupunem, să o editeze într-un tiraj convenabil.

Din datele prezentate putem trage concluzia că exemplarul descoperit de noi face parte din prima ediție a *Psaltirii în versuri*, iar exemplarele cunoscute *Bibliografiei românești vechi* aparțin celei de a doua ediții. În privința datării fiecăreia din cele două ediții, trebuie să pornim de la observația că ambele sînt datate în sistemul erei bizantine la 7181 și, avînd în vedere că, în acest sistem cronologic, anul începe la 1 septembrie, cele două ediții trebuiesc plasate în timp în intervalul 1 septembrie 1672-31 august 1673.

Prima ediție din *Psaltirea în versuri* a apărut probabil fie la sfîrșitul anului 1672, lunile noiembrie-decembrie, nu mai devreme, avînd în vedere că inițiativa editării a fost luată după mazilirea lui Gheorghe Duca, și luînd în calcul timpul necesar pentru tratative, trimiterea textului manuscris la Uniev și tipărirea lui, fie, mai degrabă, la începutul anului 1673. Pornind de la aceleași elemente cronologice, precum și de la evenimentele politice interne și externe ale momentului, putem presupune că a doua ediție a apărut în vara anului 1673, probabil în lunile iulie-august, intervalul dintre cele două ediții fiind marcat de apropierea politică dintre Dosoftei și Ștefan Petriceicu. ■

ACVILA ROMÂNIEI: SIMBOL HERALDIC UNITAR AL STATULUI ROMÂN MODERN

(Urmare din p. 35)

1921, realizarea statului național român ca o încorporare succesivă de provincii la aceeași Țară Românească. Era nu numai contrar realității istorice, dar reprezenta un punct de vedere politic antiromânesc atît de bine cunoscut, încît e de mirare ca Pavel Gore să-l fi ignorat.

Iată, așadar, motivul pentru care proiectul lui Gore nu putea fi admis. Comisia a reținut acvila cu coroană antică, dar a așezat emblema Munteniei în scutul principal, ce conținea și stemele Moldovei, Banatului, Dobrogei și Transilvaniei.

În ședința din 1 iulie 1921 s-a hotărît ca acvila României să fie încoronată cu coroana regală, textul de lege precizîndu-i identitatea de „acvilă a României". Astfel, ultimele inovații, puțin oportune, ale lui Pavel Gore în materie de heraldică a statului român au dispărut. A dispărut, de asemenea, pavilionul, înlocuit (în desen, dar nu și în textul de lege) de o simplă mantie, ca în armele princiare din 1872. Dar trebuie să ținem cont de faptul că noua stemă a României cu stilul ei „bizantin", se situa atunci, la începutul deceniului trei, la avangarda artei heraldice europene.

Paternitatea acvilei României nu poate fi atribuită lui Pavel Gore și nici altcuiva dintre cei care au participat, în 1921, la stabilirea stemei României Mari. Carol I o adoptase *proprio motu*, după 1881, în sigiliul său, ca emblemă unitară a României. Și el avusese însă precursori pe cîrmuitorii din 1863, doctorul Kretzulescu, generalul Florescu și principele Cuza, creatorii cadrului juridic aproximativ care justifica apariția acvilei României pe drapelele oștirii. În fine, societatea românească, în ansamblul ei, a asigurat, între 1866 și 1881, continuitatea simbolului heraldic unitar al statului român. ■

ÎNRUDIREA UNIVERSALĂ

(Urmare din p. 40)

mama lui Mihai I. Dacă, de pildă, regele Ludovic cel Sfînt al Franței îl avea în ascendența sa pe Carol cel Mare de aproximativ 500 ori, putem estima că Mihai I îi are ca ascendenți pe Basarab I și pe Ștefan cel Mare de cîteva zeci de ori. Iată, spre exemplificare, numai una dintre aceste ascendențe.

Una dintre fiicele domnitorului Nicolae Alexandru (1352-1364), fiu al lui Basarab I Întemeietorul, s-a căsătorit cu Ioan Sracimir, țarul de Vidin. Fiica lor, căsătorită cu Stefan Tvrtko, regele Bosniei, a fost mama Ecaterinei, măritată cu Hermann I, conte de Cilli. Prin căsătoria nepoatei acesteia, Barbara de Cilli, cu împăratul Sigismund de Luxemburg, sîngele bărbătesc s-a transmis fiicei acestora, Elisabeta, soția împăratului Albrecht II de Habsburg. Fiica lor, Elisabeta, s-a căsătorit cu Cazimir IV Jagiello, regele Poloniei. Fiul acestora, Vladislav, regele Boemiei și Ungariei, a devenit socrul împăratului Ferdinand de Habsburg, fiind strămoșul tuturor monarhilor europeni din sec. XIX-XX, cu excepția regilor Serbiei și apoi ai Iugoslaviei. Sora lui Vladislav, Sofia (†1512), căsătorită cu marchizul Frederic de Brandenburg-Ansbach, a avut doi copii: Elisabeta (†1518), căsătorită cu Ernst, marchiz de Baden, și Albrecht, duce de Prusia (†1568). Fiica primilor doi, Anna (†1579), s-a căsătorit cu Carol, conte de Hohenzollern (†1576), fiind ascendenta directă a regelui Carol I al României și, implicit, și a regelui Ferdinand I. Din Albrecht, duce de Prusia, coboară în linie directă regina Elisabeta, soția lui Carol I, născută principesă de Wied, precum și regina Maria și rudele sale, țarul Nicolae II, împăratul Wilhelm II, precum și regina Elena, mama lui Mihai I. ■

Reluăm cu aceste două articole, o mai veche rubrică a revistei noastre, aceea de Opinii, controverse, **prin care am dorit să aducem în fața cititorilor subiecte mai puțin elucidate din istoria românească, prezentînd felurite argumente și ipoteze asupra unui eveniment sau altul (vezi, în acest sens,** Magazin istoric, **nr. 1 și 10/1971, 9/1974, 10/1983). Din păcate, deși a avut un larg ecou în rîndul cititorilor, dovadă numeroasele opinii exprimate la primul dintre aceste articole, acela al acad. Constantin C. Giurescu,** Căutînd pe hartă Posada, Vicina, Rovine, **în ultimul deceniu, ca urmare a dispoziției fostului regim care stabilise că în istoria românească nu există subiecte controversate, a trebuit să renunțăm și la această rubrică.**

Ne propunem deci să reluăm firul unor asemenea subiecte cu unul dintre cele mai disputate: acela al localizării celebrei bătălii din 1330, în urma căreia Țara Românească și-a confirmat statutul independent: unul datorat unui tînăr cercetător de pe meleaguri prahovene — Florin Nicu Smărăndescu — care, firește, opinează pentru Valea Prahovei; celălalt solicitat dr. Constantin Rezachevici, autor a două ample studii consacrate localizării luptei din 1330 (publicate în Anuarul **Institutului din Iași, — 1984 și 1985, respectiv, în** Studii și comunicări, **apărut la Curtea de Argeș în 1987), care propune o soluție în acord cu mărturiile documentare ale vremii. Deci...**

LUPTA LUI BASARAB I CU CAROL ROBERT ÎN BANATUL DE SEVERIN...

Dr. CONSTANTIN REZACHEVICI

Interesul deosebit față de bătălia dintre 9-12 noiembrie 1330 *(Magazin istoric,* nr. 12/1980), prin care Țara Românească și-a statornicit neatîrnarea, lipsa oricărei numiri geografice legate de locul desfășurării ei în izvoarele din sec. XIV, ca și introducerea, de către N. Iorga, a topicului Posada (existent în multe locuri în Carpați) a făcut ca locali-

zarea luptei dintre oştile lui Basarab I şi Carol Robert să devină una din cele mai dezbătute probleme de geografie istorică medievală românească, zeci de ipoteze propunînd localizarea ei în lungul aproape întregului lanţ al Carpaţilor Meridionali, între Bran şi Dunăre.

Care sînt principalele trăsături comune ipotezelor formulate pînă în prezent? În primul rînd, *toate* porneau de la acceptarea necondiţionată a retragerii oştirii lui Carol Robert de la Curtea de Argeş spre Transilvania, pe drumul cel mai scurt, spre Braşov sau spre Sibiu. Excepţie făcea ipoteza formulată de P. Dragalina. Într-o lucrare din 1899, autorul amintit afirma că bătălia s-ar fi dat în „cheile Crainei, în strîmtorile dintre Orşova şi Meedia [Mehadia]". Opinia — s-a spus — era determinată de interesul autorului pentru istoria banatului de Severin, mai ales că P. Dragalina nu aducea nici o dovadă în sprijinul ipotezei sale. Se uita însă că şi retragerea spre Transilvania pe calea cea mai scurtă era, de asemenea, doar o deducţie logică, nesprijinită de nici un izvor!

În al doilea rînd, autorii diferitelor ipoteze acordau credit total descrierilor şi miniaturilor din *Cronica pictată* maghiară, căutînd locuri pe teren cît mai asemănătoare celor imaginate în respectiva scrlere. Se cuvine reamintit că textul acesteia este cu totul imprecis în ceea ce priveşte locul luptei, afirmîndu-se doar că bătălia ar fi avut loc pe „o cale oarecare" *(quondam viam)*. De subliniat, de asemenea, că lucrarea amintită a fost alcătuită cu puţin înainte de 1370, descrierea terenului unde s-a desfăşurat bătălia fiind influenţată de înfrîngerea suferită de regalitatea ungară în anul 1368, în confruntarea cu Vlaicu (Vladislav I), victoria acestuia fiind obţinută tot între „locuri strîmte" *(passus strictissimos)* şi întărituri, ca şi aceea din 1330. Iar cele două cunoscute miniaturi reprezentînd bătălia din 1330 din *Cronica pictată* reproduceau modele bologneze, fără legătură cu realitatea geografică românească.

În acelaşi timp, s-a trecut prea uşor peste relatările privind locul luptei, din documentele regale maghiare emise în deceniile 4-5 ale veacului XIV şi din cronica atribuită cavalerului teuton Petru de Duisburg. Aceste izvoare menţionează că bătălia ar fi avut loc într-o regiune păduroasă, presupunînd un defileu montan împădurit, şi nu amintesc nicăieri de o vale stîncoasă neîmpădurită (element de teren principal în *Cronica pictată*). Izvoarele narative polone, maghiare şi germane din sec. XV-XVI care se referă la el, nu fac decît să reproducă, aproape aidoma, textul respectiv al *Cronicii pictate*.

Ca atare, ţinînd seama de imprecizia izvoarelor din veacul XIV în privinta detaliilor de teren, ca şi de faptul că ele nu amintesc un anume toponim, ceea ce putem stabili, în stadiul actual al documentării, este nu indicarea exactă a unei anume văi sau vîlcele, ca loc de desfăşurare a luptei, ci a *colţului de ţară* în care aceasta s-a desfăsurat.

O replică din anul 1395

Mai întîi, de unde provine toponimul „Posada" şi, în fapt, la ce luptă din sec. XIV s-ar putea referi? Deşi nu apare în nici un izvor referitor la bătălia din 1330, N. Iorga, în primii ani ai veacului XX, a socotit că lupta din 1330 s-ar fi desfăşurat „în cazanul de la Posada, pe drumul Cîmpulungului", spre Bran, în acelaşi loc „din Munţii Muscelului", unde s-ar fi dat şi bătălia din anul 1395, dintre Vlad Uzurpatorul şi regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg. Într-adevăr, în legătură cu această din urmă bătălie, în documentele vremii apare menţionată „posada", dar nu ca topic, ci ca un nume comun. Într-un document din 1397, Sigismund arată că bătălia a avut loc „pe cînd urcam culmile munţilor zise în vorbirea obişnuită [în limba română] posada, prin nişte strîmtori şi poteci înguste, strînse între tufişuri mari".

Reluînd afirmaţia, alte documente maghiare din 1408 şi 1438 transformă românescul „posada" într-un nume propriu, bătălia din 1395 avînd loc „în munţii zişi ai Posadei", care în realitate nu există. Cum N. Iorga a asociat locul bătăliilor din 1330 şi 1395 şi a înlocuit „munţii Posadei" prin „Posada", topic foarte răspîndit în Carpaţii sudici, bătălia din 1330 e numită şi astăzi eronat „de la Posada"!

Ce este, de fapt, o „posadă"? În graiul românesc din veacul XIV şi de la începutul celui următor, *posada* — termen de origine latină, păstrat cu aceleaşi sensuri şi în alte limbi neolatine — avea înţelesul de loc greu accesibil, apărat fie pe cale naturală (cum erau culmile munţilor, dificil de străbătut de către oşti), înţeles care ulterior s-a pierdut, fie pe cale artificială (prin fortificaţii sau cetăţui anume construite), pentru ridicarea şi întreţinerea cărora se presta muncă, cunoscută în documente cu termenul de „posadă" (*Magazin istoric*, nr. 7/1977). Astfel de cetăţui sînt menţionate şi în documente. În 1419, acelaşi Sigismund de Luxemburg emitea un act „în posada de lîngă Dunăre", în apropierea „cetăţii noastre Orşova", fortificaţia amintită fiind desigur, una din cetăţuile ridicate de Filippo Scolari (Pipo Spano) de Ozora *(Magazin istoric*, nr. 2/1977) împotriva otomanilor, într-un străvechi ţinut românesc, dovadă denumirea autohtonă sub care era cunoscută această cetăţuie. După dezafectarea fortificaţiilor de acest fel, numele lor

s-a transformat în toponim, întîlnit astăzi pe la mai toate trecătorile și văile Carpaților Meridionali.

Așadar, asocierea termenului „Posada" cu bătălia din 1330 nu are temei documentar; așa cum nu are temei nici identificarea locului bătăliei din 1330 cu acela din 1395; altfel, documentele vremii ar fi făcut, neîndoielnic, legătura între cele două bătălii desfășurate la interval de numai 65 ani una de alta. Este deci cazul ca bătălia din 1330, dintre oștile lui Basarab I și cele ale lui Carol Robert să nu mai fie numită „de la Posada"!

Sibienii alături de Basarab

Bătălia a avut loc, cum precizează izvoarele, undeva „la ieșirea regelui din țară", deci pe drumul de întoarcere de la Curtea de Argeș, pînă unde a înaintat Carol Robert. Să ne oprim, așadar, asupra posibilului traseu urmat de oastea ungară la această întoarcere. În afara localizării bătăliei propuse de N. Iorga (pe drumul spre Bran), sau chiar lîngă Curtea de Argeș (E. Hurmuzaki, D. Onciul, I. Lupaș etc.), cele mai multe opțiuni le-a întrunit punctul de vedere, care plasa bătălia în Țara Loviștei. Cel dintîi care a formulat această ipoteză a fost Aurelian Sacerdoțeanu (octombrie 1934), dar, studiul său nu a fost citat decît recent de autorul acestor rînduri. În anul următor, geograful I. Conea a exprimat același punct de vedere, impunîndu-l ulterior în istoriografia problemei. Argumentele lui I. Conea erau strict de natură logică, izvorînd din privirea hărții și parcurgerea terenului, ignorînd cu totul izvoarele istorice, în afara unui mic fragment din *Cronica pictată*. Ca atare, localizarea propusă de Conea în mica strîmtoare Perișani-Pripoare, unde, evident, nu putea încăpea o „oaste generală" (oastea cea mare) cum era aceea a lui Carol Robert, se baza pe trei premise false (expuse și de A. Sacerdoțeanu), acceptate ca adevăruri neîndoielnice și anume: 1) regele Ungariei se retrăgea ca fugar, pe ascuns; 2) așadar, pe drumul cel mai scurt spre hotar; 3) deci, spre Transilvania, prin Loviște. În realitate, Carol Robert nu avea de ce să fugă pe ascuns, cînd dimpotrivă, el urmărea să dea bătălia pe care Basarab I o amîna din motive strategice, urmărind epuizarea fizică și morală a inamicului.

S-a mai spus ulterior că retragerea s-ar fi datorat foametei care cuprinsese oastea maghiară. În legătură cu această presupunere, trebuie însă remarcat că foametea s-a ivit — cum precizează *Cronica pictată* — de la începutul campaniei, fiind o constantă a ei, rezultat al tacticii adoptate de Basarab, care a pustiit totul în calea inamicului.

Nu este exclus ca lipsa de hrană, înfățișată în *Cronica pictată* ca principală justificare pentru retragerea lui Carol Robert, să fie o plăsmuire a autorului, pentru a ascunde adevăratele cauze, de ordin militar, ale înfrîngerii. Cu atît mai mult cu cît oastea maghiară purta provizii în campanii și niciodată cotropitorii nu s-au retras de pe pămîntul românesc din pricina foametei. Dincolo însă de acest motiv, ce traseu ar fi putut urma oastea regală?

Se știe că, în 1330, venind de la Timișoara, Carol Robert a intrat în Țara Românească prin banatul de Severin, pe străvechiul drum roman, sau „drumul sării", prin culoarul Timiș-Cerna, acesta fiind drumul obișnuit care lega Ungaria de Țara Românească. De altfel, distanța dintre Curtea de Argeș și Timișoara este doar cu puțin mai lungă pe acest drum obișnuit, prin banatul de Severin, atît cît să nu conteze pentru o oaste de călăreți, față de ruta neobișnuită, prin Loviște-Sibiu, propusă de I. Conea, rută care, în plus, era mult mai dificil de străbătut.

Dar mai există un motiv care l-ar fi împiedicat pe Carol Robert să aleagă retragerea prin Transilvania, un motiv ignorat, în chip ciudat, de toți cei care s-au ocupat de rezolvarea acestei probleme. Este vorba de evenimentele din Transilvania și, îndeosebi, de relațiile lui Carol Robert cu sibienii, prin ținutul cărora ar fi trebuit să treacă. Aceste relații erau încordate, chiar ostile, sibienii fiind ultimii care s-au supus autorității lui Carol Robert în Transilvania, după ce acesta înăbușise în sînge, în anul 1324, răscoala ce izbucnise în sudul țării, în frunte cu greavii (conducători ai sașilor) Ioan de Tălmaciu și Henning din Petrești. Cu toate încercările ulterioare ale lui Carol Robert de a-i atrage pe sibieni, relațiile nu s-au îmbunătățit, iar greavii Ioan de Tălmaciu și Pavel de Loamneș nu s-au supus. Nu numai că sibienii nu au luat parte în 1330 la campania din Țara Românească, dar un izvor necunoscut pînă de curînd, anume cea mai veche cronică săsească *(Chronica antiqua)*, aduce interesanta știre că în timpul conflictului, sibienii sași s-ar fi ridicat împotriva lui Carol Robert, în colaborare cu Basarab I. Or, în condițiile unei colaborări militare româno-sibiene e greu de crezut că regele Ungariei s-ar fi retras prin Loviște spre Sibiu. Semnificativ este și faptul că nici un izvor săsesc nu amintește despre vreo retragere prin acest ținut, care, dacă s-ar fi produs, nu ar fi scăpat cronicarilor ardeleni, îndeosebi sași, *(Magazin istoric*, nr. 12/1977), atît de atenți la evenimentele din ținutul lor.

De altminteri, cercetarea războaielor de apărare purtate de români în evul mediu

arată că inamicul extern pătrundea spre reşedinţa domnească şi se înapoia numai pe drumul obişnuit de legătură cu ţara sa. În cazul de faţă, acest drum era, cum am precizat, prin banatul de Severin. Acest mod de retragere, impus de necunoaşterea ţării de către inamic, explică pe de altă parte, siguranţa cu care domnii români (şi Basarab I nu a făcut excepţie) alegeau şi pregăteau din vreme locul bătăliei hotărîtoare. De asemenea, e de precizat că atunci cînd se hotăra apărarea reşedinţei domneşti, bătălia se dădea *înainte* de sosirea inamicului în preajma acesteia. Or, din desfăşurarea bătăliei din anul 1330 rezultă că Basarab a dat lupta după arderea Curţii de Argeş. Dacă Basarab a îngăduit arderea curţii sale domneşti aceasta s-a datorat unei alte concepţii strategice, folosită şi de Ştefan cel Mare cu prilejul bătăliei din Codrul Cosminului în anul 1497; în asemenea cazuri se urmărea susţinerea luptei după epuizarea inamicului într-o lungă campanie sterilă; bătălia decisivă dîndu-se cît mai aproape de hotare, unde consecinţele, în caz de înfrîngere, erau mai puţin dramatice pentru voievod. Aceasta pare, după toate informaţiile de care dispunem, şi tactica adoptată de Basarab I.

Un document revelator

Există totuşi, şi un izvor contemporan, care, interpretat corect ne conduce spre concluzia că bătălia s-a dat undeva pe drumul obişnuit ce lega cele două ţări. Cum spuneam, izvoarele de epocă nu cuprind nici o precizare de natură topică privind localizarea luptei. În lumina lor se pot reconstitui doar detaliile „decorului" în care ea s-a desfăşurat: o trecătoare de munte, destul de largă pentru a permite lupta corp la corp a celor două mari oşti, mărginită de păduri, întărită de ambele părţi de fortificaţii temporare şi zăvorîtă de acestea spre capătul mai larg, în direcţia de înaintare a oştii inamice. Nu ne rămîne, aşadar, decît să căutăm regiunea geografică în care aceste elemente s-au aflat.

Răspunsul e cuprins în detaliile pe care le putem reţine din documentele ungare referitoare la bătălie. La 7 aprilie 1331 se arată că aceasta s-a dat în vreme ce oastea lui Carol Robert străbătea dincolo de „muntele românilor", iar la 2 şi 22 noiembrie 1332 regele amintea că lupta a avut loc „la ieşirea noastră de acolo", deci lîngă hotarul de atunci al Ţării Româneşti. În sfîrşit, *un document din 26 noiembrie 1332 aduce preţioasa mărturie privind localizarea cu certitudine a luptei, precizare trecută cu vederea de toţi cei ce s-au ocupat de această problemă.* Actul prin care, după numai doi ani de la evenimente, Carol Robert întărea o danie unor partizanţi de vază la bătălie, comitelui Pavel, judele curţii, şi fratelui său, Laurenţiu, comitele de Zarand, care au „întîmpinat primejdia morţii", cel din urmă fiind greu rănit şi capturat de români, în timp ce-l apăra pe rege, recunoaşte că în lupta nenorocoasă cu Basarab I au pierit capetele multor nobili şi „s-au tras nu puţine robii, cazne şi primejdii pentru neamul unguresc". Recunoscînd înfrîngerea, Carol Robert precizează, de astă dată, nu doar „decorul", ci chiar spaţiul geografic în care s-a dat lupta, *„cînd am ajuns în nişte ţinuturi de margine ale regatului nostru, ce erau ţinute pe nedrept în Ţara Românească de către Basarab schismaticul, fiul lui Tihomir, spre marea noastră nesocotire şi a sfintei coroane".* Referirea priveşte clar banatul de Severin („marcă" ungară de graniţă), care în 1330 constituia *singurul* teritoriu de margine al regatului, cuprins atunci între hotarele Ţării Româneşti, pentru stăpînirea căruia Basarab I depusese în 1324 legămînt de credinţă, legămînt nesocotit de rege odată cu izbucnirea războiului.

La el se referă şi Ludovic I de Anjou la 23 aprilie 1341, arătînd că predecesorul său a pornit războiul din 1330: „pentru a redobîndi unele părţi ale sus-zisului regat al Ungariei, cotropite de voievodul Basarab, necredincios faţă de tatăl nostru". Nici Făgăraşul şi nici viitorul district al Amlaşului nu pot fi luate în considerare ca loc de desfăşurare a luptei, deoarece ele se aflau pe atunci dincolo de hotar, nefiind stăpînite de Basarab I, iar Loviştea, evident, nu putea fi socotită teritoriu de margine al regatului ungar.

Ţinînd seama şi de faptul că atît la venire, cît şi la întoarcere oastea regală a trecut pe la Timişoara, că bătălia s-a dat dincolo de „muntele românilor" *(trans alpem Olachorum),* adică la apus de Vlaşcu (Mic, 1739 m), care, după obiceiul medieval, dădea numele munţilor denumiţi azi ai Cernei, considerăm că aceasta poate fi localizată în banatul de Severin, undeva în culoarul montan Timiş-Cerna, mai probabil între Orşova şi o porţiune la nord de Mehadia.

Aici, la hotarul muntos, de unde şi topicul de „muntele românilor" dat de unguri, dintre banatul răsăritean, stăpînit aproape tot veacul XIV de domnii români, şi cel apusean, rămas mai mult sub ascultarea regatului ungar, pe drumul obişnuit care lega Ungaria de Ţara Românească şi-a putut organiza Basarab I, din vreme şi cu chibzuinţă, marea biruinţă care avea să închidă pentru totdeauna calea oştilor maghiare spre stăpînirea Ţării Româneşti.

În lumina izvoarelor documentare înfăţişate, în stadiul actual al cunoştinţelor, ipoteza ştiinţifică care plasează bătălia din 1330 în banatul de Severin poate fi considerată, aşadar, ca reflectare a realităţii. ■

... SAU PE VALEA PRAHOVEI?

FLORIAN-NICU SMĂRĂNDESCU

Un document din anul 1351, mai puţin luat în consideraţie de către istorici, precizează că în lupta sa împotriva regelui Ungariei Carol Robert de Anjou, Basarab I ar fi avut şi sprijinul „păgînilor vecini" — prin care trebuie să subînţelegem pe tătari, aşa cum, de altfel, conchidea şi Gheorghe I. Brătianu *(Originile stemelor Moldovei şi Ţării Româneşti,* Bucureşti, 1931).

De altfel, Ţara Românească a întreţinut relaţii bune cu tătarii şi în perioada următoare, pînă spre anul 1343, cînd, după decesul lui Carol Robert de Anjou, sub noul rege, Ludovic I, au fost restabilite relaţiile cu regatul Ungariei.

Participarea tătarilor la conflict impune o firească întrebare: în ce condiţii ar fi acceptat Basarab I intervenţia acestora? Socotim că în nici un chip el nu putea admite pătrunderea tătarilor pînă în preajma capitalei Ţării Româneşti, sau chiar dincolo de aceasta; în Ţara Loviştei sau — după alte ipoteze — pînă în Severin, pentru considerentul că i-ar fi venit greu, apoi, să-i îndepărteze.

În chip firesc, deci, Basarab I ar fi căutat să dea lupta, cît mai aproape de hotarele răsăritene ale Ţării Româneşti, adică în Pasul Prahovei, acolo unde expunea mai puţin teritoriul Ţării Româneşti primejdiilor tătare.

Retragerea oştilor lui Carol Robert pe drumul, mai lung, dar — măcar aparent — mai lipsit de primejdii al văii Prahovei este sugerat şi de amănuntul că drumul pe care venise Carol Robert fusese pustiit chiar de oştile ungare, deci nu ar fi asigurat aprovizionarea unei armate despre care ştim că era „înfometată", şi nici prin Ţara Loviştei, ale cărei căi de acces erau controlate de Basarab I. Ştim asta dintr-o diplomă pe care Carol Robert o acordă la 11 noiembrie 1336 vicecancelarului voievodului Transilvaniei, Thatamer şi fratelui acestuia, Bako: „Cînd noi [Carol Robert] — se spune în diplomă — împreună cu întreaga putere a armatei noastre am cercetat Ţara Românească, acesta [Bako — *n.n.*], din porunca măritului bărbat Toma, voievodul Transilvaniei, stăpînul său, s-a grăbit în urma noastră şi a stăpînului său cu puţini oameni, în nişte solii şi treburi tainice, apărîndu-se de duşmani şi de primejdia morţii prin iscusinţa sa isteaţă şi mîntuindu-se printr-un noroc şi o întîmplare vrednică de mirare, ne-a ajuns chiar sub cetatea Argeş, unde ne-am minunat, împreună cu toată oastea, de venirea sa neaşteptată". Aşadar, Thatamer şi Bako au răzbătut numai cu greu prin barajul pe care oş-

9-12 noiembrie 1330: confruntarea dintre oştile lui Basarab I şi Carol Robert, decisivă pentru independenţa Ţării Româneşti, se menţine şi azi în atenţia cercetătorilor. Imagine din Cronica pictată...

În p. 51:... *si din* Cronica *lui Thuroczi*

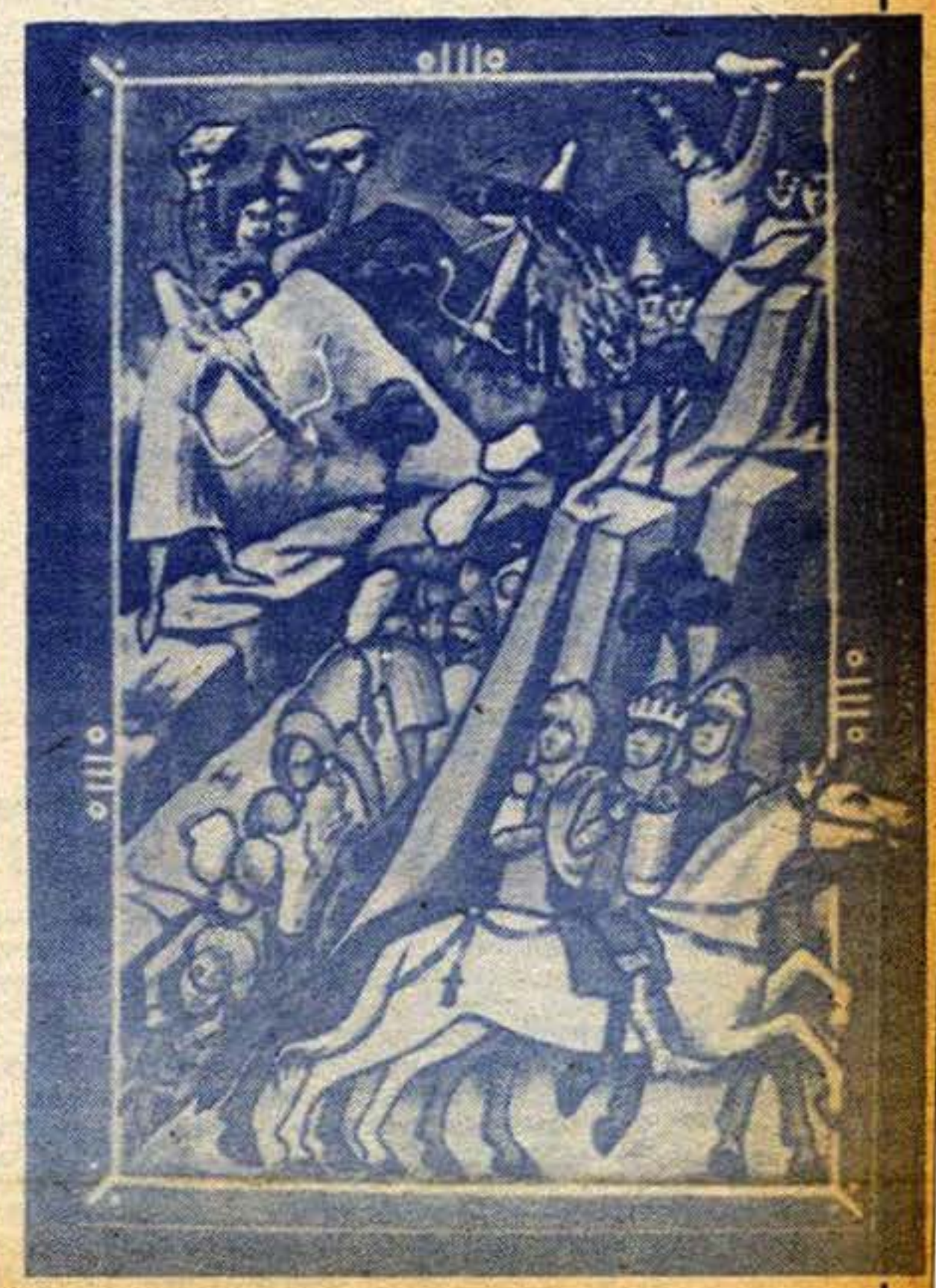

tile lui Basarab îl puseseră de-a lungul căii de acces dintre Sibiu și Argeș, deci Carol Robert nu avea motive să se încumete să pornească pe același drum.

În sfîrșit, comentatul pasaj al călătorului polon Maciej Stryjkowski (1547-1582) privind depărtarea la care s-ar afla locul luptei de Gherghița, precum și lăcașurile de pomenire ce ar fi fost înălțate pe locul luptei de către Basarab, par a indica tot Valea Prahovei: „Cînd Carolus [Robert—*n.n.*], regele Ungariei a pornit fără pricină război împotriva lui Basarab, domnul Munteniei, el a fost biruit prin șiretenie, de munteni și moldoveni, așa încît cu o mică suită abia a scăpat regele de măcel, în Ungaria. Pe acel loc, unde a fost bătălia, muntenii au clădit o mănăstire și au ridicat trei stîlpi de piatră, pe care eu însumi i-am văzut în anul 1575, venind din Turcia, dincolo de orașul Gherghița, la două zile de drum de Sibiu, oraș în Transilvania, dincolo de munți".

Stryjkowski, care venea de la Constantinopol pentru a merge în Polonia, a trecut Dunărea pe la Silistra-Călărași, îndreptîndu-se spre țara sa, prin Moldova. Ar fi fost, așadar, nefiresc ca el să urmeze din Gherghița, un traseu ocolit, pe la Curtea de Argeș și apoi prin Loviștea pe la Sibiu! Mult mai logic era să urmeze firul văii Prahovei, apoi, prin Țara Bîrsei să treacă în Moldova prin locul obișnuit de traversare, pasul Oituz.

Care puteau fi, în acest caz, monumentele pe care el le-a văzut? Socotim că e vorba de schitul Lespezi din Posada Prahovei, reconstruit de Cantacuzini în 1661 (pictura datorîndu-i-se lui Pîrvu Mutu Zugravu), cei trei stîlpi fiind probabil încorporați în zidul noii clădiri, numită de localnici și „Trei Lespezi".

Cît privește faptul că Posada se află la două zile de drum de Sibiu, consider, de asemenea, că Stryjkowski are dreptate, întrucît de aici pînă la Sibiu sînt cam 220 km — pe care un călăreț îi poate străbate în două zile —, în vreme ce — cum s-a mai arătat (*Magazin istoric*, nr. 10/1971) — din Loviște pînă la Sibiu, drumul poate fi străbătut cu ușurință într-o zi de mers pe jos sau o jumătate de zi, călare.

Mai există un document care sugerează ca loc de bătălie Posada Prahovei. Astfel, în diploma regelui Carol Robert către Nicolae Radoslav, din 13 decembrie 1335, se spune: „Și astfel, cu ajutorul lui Dumnezeu, se potoli ardoarea dușmanilor și *se putu sparge latura dreaptă* [s.n.] a zidului de dușmani și luînd-o la picior prin spărtura făcută din bătălia venită fără veste... aflarăm prilejul mîntuirii și o luarăm spre casă". Dacă bătălia ar fi avut loc în Țara Loviștei, regele ar fi trebuit să fugă spre stînga, sau spre nord-vest, spre Sibiu, nu spre dreapta, adică spre est, unde se afla — către Curtea de Argeș — oastea lui Basarab! În sfîrșit, încă un fragment dintr-un document artistic — de astă dată din *Cronica pictată de la Viena* — ne îndreaptă atenția spre Valea Prahovei. În cronică se spune că oștenii regelui au fost prinși „ca peștii în vîrșă". Nu poate fi vorba de o figură de stil; mai ales că în aceeași cronică locul unde a fost surprinsă oastea era asemuit cu „o corabie strîmtă", în fundul unei văi adînci, unde ostașii se izbeau unii de alții „cum se clatină trestiile în vînt". Evident, o asemenea descriere nu și-ar fi avut nici un rost, dacă drumul de întoarcere nu ar fi urmat firul unei ape — așa cum e Prahova, de-a lungul căreia și azi există mici petice de teren mlăștinos, unde crește trestia.

Aici, Basarab a putut da cele două atacuri de care vorbesc documentele: unul în susul apei, oprind coloanele inamice, altul de pe platoul din dreptul Posadei, după ce, mai întîi făcuse un baraj de-a latul Prahovei, la Breaza, astfel încît în zona îngustă din munți, apa rîului crescuse mult, sugerînd acea prindere a „peștilor" (respectiv a oștenilor lui Carol Robert) în vîrșă.

Acestea ar fi, succint, argumentele plasării luptei din 1330 în Posada Prahovei, acolo unde o seamă de toponime: Rîpa Orădiei, Cheile Cornului, Podu Cornului, Valea Șarului, Malul, Podul și Drumul Tătarului sugerează evenimente istorice care își așteaptă o amănunțită cercetare. ■

CELE MAI VECHI STATUI DIN LUME

Cu opt ani în urmă, arheologii au descoperit la Ain Ghazal, lîngă Amman, capitala Iordaniei, 28 statui, transformate, în cei aproape 9 000 ani cît au zăcut îngropate, într-un bloc compact. Monolitul a fost expediat la Londra, unde Kathryn Tubb, conservatoare la University College's Institute of Archaeology, a început dificila muncă de a le separa. „Este foarte pasionant să admiri chipurile, pe măsură ce ele pot fi identificate" — declara ea revistei Observer.

Resturile carbonizate descoperite în același loc au fost datate ca fiind din jurul anului 6700 î.e.n., dar statuile pot fi și mai vechi. Se descoperiseră anterior, în Europa, figurine de cîțiva centimetri, mai vechi, dar cele de la Ain Ghazal sînt primele sculpturi păstrate, care pot fi catalogate drept statui. Jumătate dintre ele au în jur de un metru înălțime, iar celelalte aproximativ o jumătate de metru. De asemenea, trăsăturile fiecărui chip sînt foarte individualizate.

Opera de restaurare merge greu. Sînt foarte vechi și au fost afectate de buldozerele care le-au adus la suprafață, în timp ce lucrau la amenajarea unei șosele. Kathryn Tubb este obligată să folosească instrumentar stomatologic. Ea a apreciat că restaurarea deplină va dura aproximativ 10 ani.

De ce au sculptat artiștii epocii de piatră statuile? Reprezintă ele într-adevăr indivizi care au trăit atunci? Sînt simboluri ale fertilității? Specialiștii speră că atunci cînd vor fi restaurate, vor putea afla răspunsurile.

Doctrinarii noii credinţe (IV)

Conf. univ. dr. REMUS RUS

În momentul în care Constantin cel Mare, prin Edictul din Milan (313), acorda creştinismului statutul de religio licita, **dînd astfel libertate de expresie noii credinţe, acesta se afla în plină expansiune. Credinţa creştină se răspîndise în întreg imperiul roman, făcîndu-şi simţită prezenţa în mai toate păturile sociale. Actul de la Milan nu a făcut altceva decît să pecetluiască ceea ce fusese cîştigat cu mari şi nebănuite jertfe şi să deschidă noi perspective pentru extinderea Bisericii în lume, în concordanţă cu misiunea şi vocaţia ei universalistă.**

Activitatea de propovăduire a credinţei creştine nu fusese însă deloc uşoară. Este suficient să ne gîndim la greutăţile cu care misionarii şi credincioşii creştini s-au confruntat, la persecuţiile dezlănţuite împotriva marei mase a adepţilor acestei religii. Şi totuşi, în pofida presiunilor de tot felul la care a fost supusă, credinţa creştină s-a răspîndit în imperiul roman şi a trecut în unele părţi peste graniţele lui. Cum a fost posibil acest lucru?

Căutînd „adevărata fericire“

Referindu-se la miracolul răspîndirii creştinismului în primele veacuri, reputatul istoric britanic Henry Chadwick spunea: „El apare ca o istorie lungă a unei coincidenţe stranii în care intenţiile umane au jucat un rol subordonat şi unde ochiul credinţei are dreptul să discearnă lucrarea liniştită a unei providenţe înţelepte“ *(The Early Church,* p. 54). Că lucrurile au stat aşa, nu avem de ce să ne îndoim. Creştinismul nu aducea cu sine făgăduinţa unor bogăţii materiale, a puterii şi cîştigului material, ci propovăduia sărăcia, renunţarea la ambiţii pămînteşti şi la bunurile lumii acesteia. Mesajul său era, am putea spune, în totală opoziţie cu tot ceea ce contextul social al vremii susţinea ca valoare.

Unul dintre cei mai înverşunaţi critici ai creştinismului din sec. II istoricul şi filosoful păgîn Celsus, încerca să explice răspîndirea şi popularitatea credinţei creştine în perspectiva dizidenţei şi nemulţumirilor sociale din Imperiul roman, iar tăria şi coeziunea comunităţilor creştine le vedea ca o consecinţă a persecuţiilor. Fără îndoială, dizidenţa, nemulţumirea şi persecuţiile au făcut parte integrantă din experienţa creştinilor, însă tăria şi coeziunea lor a venit din cu totul altă parte.

Evanghelia creştină vorbea despre harul divin în Hristos, despre iertarea păcatelor şi cucerirea puterilor Răului; ea se adresa sufletului bolnav, obosit de viaţă şi înfricoşat de moarte, care căuta certitudinea nemuririi, a siguranţei şi libertăţii, într-o lume în care nu putea face altceva decît să se supună destinului. Chintesenţa învăţăturii ei era exprimată în principiile la care se adera prin botez: renunţarea la păcat şi la orice aso-

ciere cu puterile demonice, idoli, astrologie și magie; declararea credinței în Dumnezeu Tatăl, în opera de mîntuire a lui Hristos, prin viața, jertfa și învierea Sa și în lucrarea sfințitoare a Duhului Sfînt în Biserică. Deși este puțin probabil că toți convertiții erau conștienți de boala lor sufletească totuși botezul și admiterea la Sfînta Impărtășanie reprezenta o rupere radicală cu trecutul, iar darul harului divin le dădea tăria să trăiască potrivit imperativelor morale recunoscute de conștiința creștină. Cu alte cuvinte, creștinismul răspundea direct căutării umane după adevărata fericire, prin care se înțelegea ceva mai mult decît vagul sentiment al fericirii de moment. Filosofia stoică avea și ea ca temă fericirea, înțelegînd-o însă ca o suprimare a dorinței.

Reținînd această dimensiune a filosofiei stoice, creștinismul va accentua asupra harului lui Dumnezeu care face posibilă viața creștină, asupra dragostei lui Dumnezeu ca țintă supremă a omului și asupra „milostivirii" față de aproapele. Mai ales această iubire față de aproapele — ca reflectare a credinței — a fost liantul și cheia succesului.

„Priviți cum se iubesc creștinii între ei!" — a afirmat un filosof păgîn, preluat de Tertulian. Într-adevăr, milostivirea se făcea simțită în cazul celor săraci, al văduvelor și orfanilor; în vizite la frații închiși și condamnați la munci silnice; în acțiuni sociale în timpul foametei, cutremurelor, ciumei sau războaielor. Comunitatea creștină a ajutat, urmînd exemplul sinagogal, la înmormîntarea celor săraci, procurîndu-și propriile cimitire încă din sec. II. La fel, grija față de călători, față de misionarii și slujitorii Bisericii erau acțiuni bine concertate. Acțiunea de într-ajutorare s-a intensificat după primirea libertății, cînd Biserica a putut avea proprietăți și venituri pe care le folosea în acest scop.

„Nu v-am lăsat decît templele"

În planul vieții sociale, creștinismul nu a oferit emanciparea politică a femeilor și sclavilor, dar propovăduind egalitatea tuturor prin creație și în Hristos, a contribuit la stimularea unor noi relații inter-umane. Proprietarii creștini de sclavi erau îndemnați să-și elibereze sclavii în virtutea acestei egalități. În sec. IV, Biserica a început să protesteze împotriva sclaviei. Chiar dacă aceste proteste nu au fost revoluționare și nu au schimbat economia lumii antice, ele au avut o importanță istorică și morală deosebită, contribuind — măcar indirect — la afirmarea noilor relații feudale.

Dincolo de toate aceste activități de ordin social și ca o motivație a acestora, se regăsea permanent viața sacramentală a Bisericii, în centrul căreia se afla Sf. Euharistie (Sf. Liturghie) sau Cina Domnului. Participarea la Sf. Euharistie și împărtășirea cu adevăratul „Trup" și „Sînge" al Mîntuitorului sub chipul pîinii și al vinului a menținut vie credința în jertfa mîntuitoare a lui Iisus Hristos dînd creștinilor tărie în chinurile persecuțiilor și capacitatea de a iubi dezinteresat pe semenii lor și de a-i ajuta în necazuri și nevoi.

În scrisoarea către împăratul Traian, scrisă pe la anul 111-112 *(Magazin istoric,* nr. 2/1991), proconsulul din Bitinia, Pliniu cel Tînăr, observa că „superstiția cea mare (adică creștinismul) s-a răspîndit pretutindeni", iar Sf. Iustin Martirul și Filosoful (+ 165) preciza că: nu există popor, la care să nu fi fost predicat Hristos. Mai tîrziu, Sf. Irineu din Lugdunum (+ 202) afirma: „creștinismul s-a răspîndit și în provinciile Iberia (Spania), Alemania, la celții din Galia și Britania, în Egipt, Libia, Grecia, Siria și Asia Mică și în Orient". Pe la anul 200, Tertulian (+ a. 225) arăta că religia creștină a cuprins toate țările, lăsînd „păgînilor" doar templele goale, fiind cunoscută parților, mezilor, elamiților, mesopotamienilor, frigilor, capadocienilor, în regiunile Asiei și Pamfiliei, în Egipt și în Ierusalim, apoi getulilor, maurilor, sarmaților, *dacilor,* și germanilor, și *sciților* (prin care trebuie să înțelegem și pe locuitorii din Dobrogea — *Scythia Minor)* și multor altora. *Faptele lui Toma,* scriere apocrifă din sec. III, menționează activitatea Sf. Apostol Toma în Persia și India. Prezența în India a Sf. Toma, considerată a fi legendă, a fost indirect confirmată prin descoperirile arheologice din Taxila (Takshashila) din sec. XIX, care au scos la lumină mărturii privind existența împăratului Gondofornes, în timpul căruia Sf. Toma ar fi debarcat în India.

Cît privește numărul creștinilor în Imperiul roman la începutul sec. IV, Karl Biehlmeyer admite cifra de 3-4 milioane de credincioși. De altfel, încă la sfîrșitul sec. II, creștinii aveau conștiința numărului ridicat al membrilor Bisericii. Tertulian scria: „Sîntem de ieri și am umplut toate ale voastre: orașele, insulele, locuirile întărite, municipiile, tîrgurile, chiar castrele, triburile, decuriile, palatul, senatul, forul; nu v-am lăsat decît templele" *(Apologeticum* 37,4). Chiar dacă afirmația marelui scriitor creștin exagerează în scop apologetic, el nu ar fi făcut-o dacă nu s-ar fi întemeiat pe realitatea unei largi răspîndiri a creștinismului.

Împlinire a Vechiului Testament

Dar doctrina creștină nu s-a conturat nici ea fără tensiuni. Am putea spune chiar că ea este rezultatul unor vii dispute doctrinare și intelectuale ce au avut loc încă de la începutul existenței Bisericii creștine; avînd a se confrunta cu o serie de critici și opozanți atît din interiorul cît și din afara ei. Primii

critici au fost iudeii „ortodocşi" sau tradiţionalişti şi de aceea nu trebuie să ne surprindă faptul că atenţia gînditorilor şi scriitorilor creştini a fost reţinută, timp destul de îndelungat, de disputa dintre Biserică şi Mozaism. În acest context se înscrie substanţiala lucrare a lui Justin Martirul şi Filosoful, *Dialog cu iudeul Trifon*.

Fără a fi un tratat sistematic, lucrarea abordează temele-cheie ale controversei iudeo-creştine al căror numitor comun era universalitatea creştinismului. Creştinismul, susţineau creştinii, era religia universală spre care au privit profeţii Vechiului Testament, iar apariţia lui în istorie a fost prefigurată şi pregătită de întreg Vechiul Testament. De aceea, departe de a fi contradicţie cu tradiţia vechi-testamentară, Biserica creştină se conturează ca împlinire a acesteia.

La aceste postulări statutare, iudeii au răspuns printr-o serie de argumente, respingînd doctrinele creştine ca fiind interpretări alegorice sofisticate; ajustări periculoase care încearcă să transforme religia neschimbabilă descoperită lui Moise într-o credinţă accesibilă prejudecăţilor Neamurilor.

Replica creştină a fost clară: Dumnezeul iudeilor, nu era oare şi Dumnezeul Neamurilor? (Cf. Romani III, 29-30). În plus, legea dată lui Moise a avut un caracter circumstanţial; de a-i opri pe israeliţi să se amestece cu canaaniţii păgîni, şi astfel să păzească mărturia lui Jahve. Acest lucru este depăşit. Mesia a venit, incluzînd în noul Său legămînt toate neamurile, abrogînd vechiul legămînt al cărui temei era legătura de sînge cu Avraam.

Se înţelege de la sine că disputele au fost mult mai minuţioase. De reţinut cuvintele iudeului Trifon adresate Sf. Iustin la sfîrşitul dialogului: „Să nu-ţi fie silă să-ţi aduci aminte de noi ca de nişte prieteni". Acesta ar trebui să fie cuvîntul cheie al oricărui dialog şi în zilele noastre!

Oponenţi şi mai agresivi a avut Biserica creştină în rîndul gînditorilor păgîni. Să ne amintim în acest sens de Celsus, scriitor anti-creştin din timpul împăratului Marc Aureliu, împotriva căruia Origen (185-255) a scris, în jurul anului 246, un tratat, *Contra lui Celsus* — adevărat monument literar, de informaţie religioasă, dialectică, credinţă şi zel înflăcărat pentru apărarea creştinismului.

Păgînii vedeau în creştinism o religie fără istorie, ceea ce pentru ei însemna fără valoare; întemeietorul creştinismului, Iisus Hristos, era un magician şi un impostor, iar învierea o superstiţie inventată de Apostoli şi urmaşii acestora. Filosofia greacă — considerau ei — era superioară creştinismului. Acuza cea mai gravă şi care a cauzat cele mai multe necazuri creştinilor se referea la pretinsa lor adversitate faţă de puterea politică romană.

Faţă de aceste acuze, Origen formulează răspunsuri care nu se întemeiază doar pe tradiţia orală şi scrisă crestină, ci şi pe o ar-

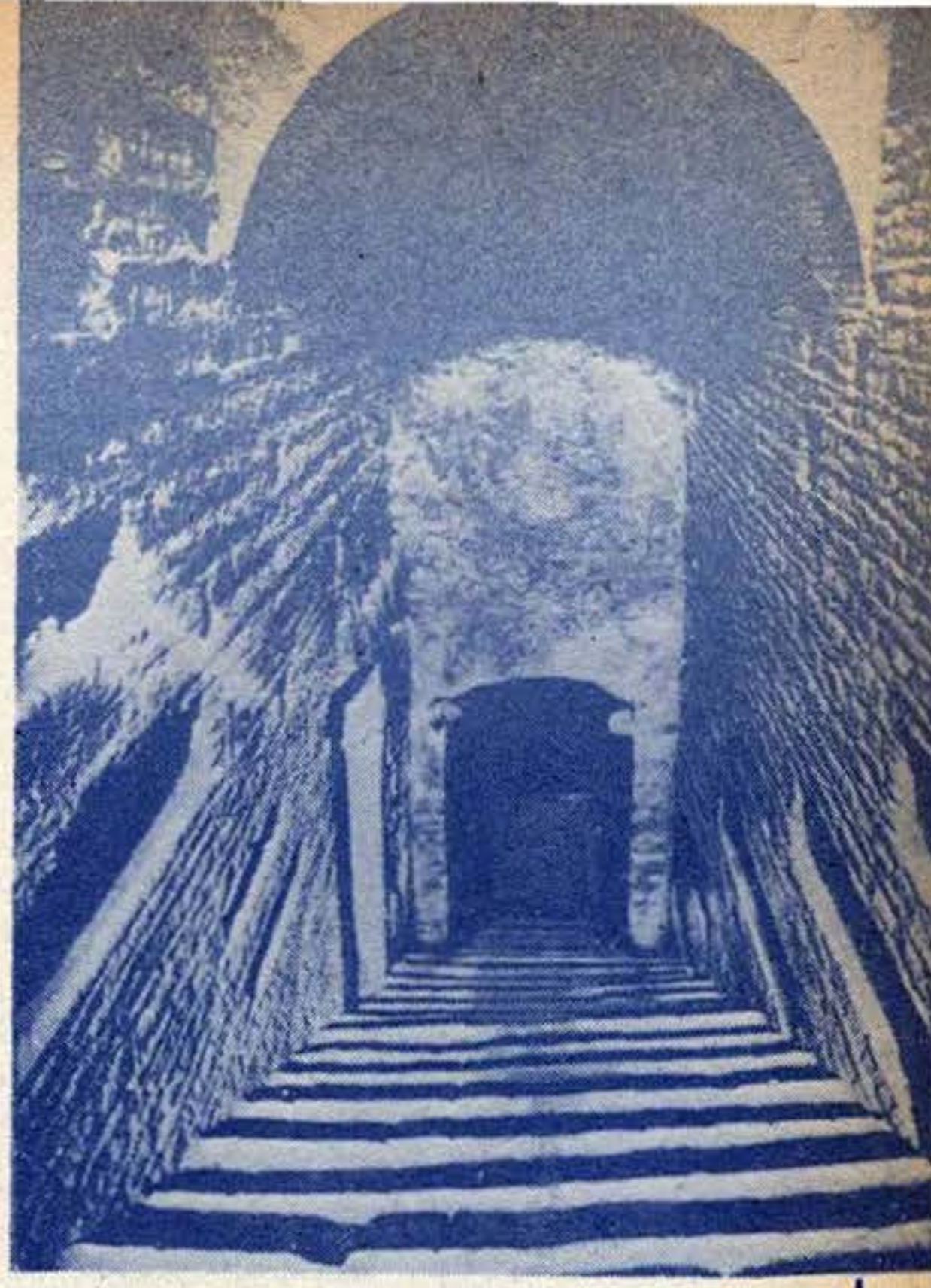

Intrarea în catacombele Domitillei din Roma - unul din cele mai vechi sanctuare ale religiei creştine din acest oraş

În p. 57: *sarcofag din Ravenna, cu însemne creştine (sec. VI)*

gumentare raţională şi filosofică specifică filosofiei păgîne, realizîndu-se în acest fel o simbioză intelectuală care, excluzînd posibilitatea sincretismului, permitea îmbogăţirea tradiţiei creştine, prin înglobarea unor noi elemente de gîndire în structura sa doctrinară.

Încercînd să clarifice atitudinea creştinilor faţă de autoritatea romană, Origen spunea că creştinii se supun autorităţii, după porunca Apostolului, însă — şi, aici el îi urmează lui Platon — scopul statului este să răspîndească cultura şi civilizaţia. Numai în acest sens puteau creştinii să-l ajute pe împărat, să colaboreze cu el la menţinerea dreptăţii, să lupte pentru el. Pentru Origen, statul roman era cotropitor, militarist şi războinic. Pentru a se bucura de sprijinul efectiv al creştinilor, acest stat trebuia să devină îngăduitor şi paşnic.

Chiar dacă în sec. II şi III literatura creştină, ilustrată şi de autori ca Taţian Atenianul, Meliton de Sardes, Tertulian, Eusebiu al Cezareei, Atanasie cel Mare, Sf. Ioan Gură de Aur, Fericitul Augustin şi mulţi alţii, avea precumpănitor nuanţe apologetice şi polemice, paralel se conturează o literatură în care teologia creştină devine coerentă, sistematică şi stabilă. Un exemplu elocvent în

acest sens îl descifrăm în opera Sf. Irineu din Lugdunum — Lyon (140-202), de la care ne-au rămas doar două lucrări complete și o serie de fragmente. Este vorba de *Combaterea și nimicirea științei cu nume mincinos* și *Demonstrația predicării apostolice către fratele Marcian* — un compendiu de învățături esențiale scris pentru orientarea prietenului său Marcian.

Deviza: semper eadem — întotdeauna aceeași?

Cea dintîi, cunoscută și sub un titlu scurt, *Contra ereziilor (Adversus haereses)* rămîne, chiar și după descoperirea bibliotecii gnostice de la Nag Hamadi (Chenoboskion), un izvor decent și onest pentru istoria izvoarelor mișcărilor sectare și eretice din sec. III. Polemica Sf. Irineu este îndreptată împotriva gnosticilor — Valentinian și Macion. Linia generală a argumentelor este cea fixată de Sf. Justin Martirul, căreia îi dă un curs sistematic, coerent. Nu originalitatea este lucrul cel mai de dorit la un teolog, ci păstrarea drumului fixat de autoritatea Scripturii și de Bisericile apostolice, adică acele Biserici întemeiate de Sf. Apostoli și care au păstrat cu scrupulozitate tradiția fondatorilor lor. Erezia se naște din dorința de a fi nou, din trunchierea adevărului, din îndepărtarea de la tradiția Bisericii, *semper eadem* — întotdeauna aceeași.

Influența Sf. Irineu s-a făcut simțită în generația imediat următoare. Atît Ipolit (170-236), cît mai ales Tertulian din Cartagina se vor inspira din opera sa.

Critic neîmpăcat al idolatriei, acesta din urmă, primul autor latin creștin, inițial avocat, apoi preot, cere creștinilor să se angajeze în luptă decisivă împotriva acesteia, întrucît credințele idolatre sînt lucrări ale diavolului.

În unele texte, de obicei în cele antignostice, Tertulian se adresează cu dispreț filosofilor care pretindeau că învață adevărul, exclamînd sfidător fraza care l-a făcut celebru: „Cred fiindcă este absurd".

Aspirațiile sale ultra-rigoriste l-au determinat în cele din urmă să părăsească Biserica, intrînd în secta montaniștilor (mișcare eshatologică din sec. II, întemeiată de Montanus în Frigia; în Africa romană devine o mișcare ascetică, rigoristă, ceea ce l-a atras și pe Tertulian).

În gîndirea sa teologică, Tertulian întrebuințează cu precădere Sf. Scriptură, preferînd interpretarea istorică și literală. Datorită contribuției sale la modelarea, sistematizarea și afirmarea învățăturii creștine a fost considerat „Părintele teologiei latine".

Tot pe continentul african, la Alexandria în Egipt — unde există o îndelungată tradiție a muncii intelectuale și filosofice încă înainte de apariția creștinismului — s-a conturat unul din cele mai puternice centre ale teologiei creștine. Acolo exista Școala de filosofie greco-iudaică al cărei exponent de frunte a fost Filon din Alexandria (c.20 î.Hr.-c.50 d.Hr.), exeget și gînditor evreu care a încercat să armonizeze platonismul cu tradiția iudaică. Iar ca o continuare a tradiției intelectuale, aici va fi întemeiată și o școală catehetică creștină, ai cărei corifei vor marca întregul curs al literaturii creștine, cel mai important fiind Origen.

Origen (185-255) este considerat un adevărat gigant al teologiei creștine primare, opera sa însumînd peste 800 titluri. Dintre lucrările sale reținem *Comentarii la Sf. Scriptură; Despre principii (De principiis), Împotriva lui Celsus, Stromatele* etc. (O parte din lucrările sale au fost traduse în limba română și publicate recent în colecția „Părinți și Scriitori bisericești", Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, București).

Conștient de importanța Sfintei Scripturi în disputele cu iudeii și ereticii, Origen s-a angajat într-o muncă filologică laborioasă, încercînd să stabilească, prin prezentarea paralelă a textului original ebraic și a traducerilor grecești existente, un text autoritativ. În acest scop el a alcătuit *Hexapla* și *Tetrapla*, cele șapte și, respectiv, cele patru versiuni ale Vechiului Testament existente în vremea sa.

Cea mai importantă lucrare teologică a lui Origen este *Despre principii*, considerată a fi „primul manual de doctrină a Bisericii patristice" (I.G.Coman, *Patrologie*, vol.II, p.330). Tratatul abordează o gamă largă de teme doctrinare grupate în patru cărți: despre Dumnezeu și ființele cerești; despre om și lumea materială; despre libertate și consecințele ei și despre Sfînta Scriptură. Prin această lucrare Origen a dorit să dea un „corpus de adevăruri", un „corpus de doctrină", cu demonstrații și argumente, fie descoperite în Sfînta Scriptură, fie deduse logic.

Din nefericire, lucrarea nu s-a păstrat în întregime și nu putem cunoaște cu exactitate gîndirea absolut autentică a lui Origen, așa cum a dezvoltat-o în acest tratat. Speculațiile sale filosofice și teologice au sugerat adeseori teorii îndrăznețe, neacceptate și chiar condamnate de către Biserică, autorul fiind învinuit de erezie. Cu toate acestea, Origen rămîne nu atît un punct de hotar, cît mai degrabă temelia pe care s-a clădit gîndirea teologică creștină de după el.

Privită în ansamblu, literatura creștină din primele veacuri marchează activitatea de auto-definire a Bisericii, atît în fața atacurilor iudeilor și păgînilor, cît și a tendințelor sectare și eretice care au lovit cu precădere în autenticitatea tradiției și a învățăturii ei. ■

(va urma)

CĂLĂTOR PRIN IMPERIUL ROMAN

CATHERINE SALLES

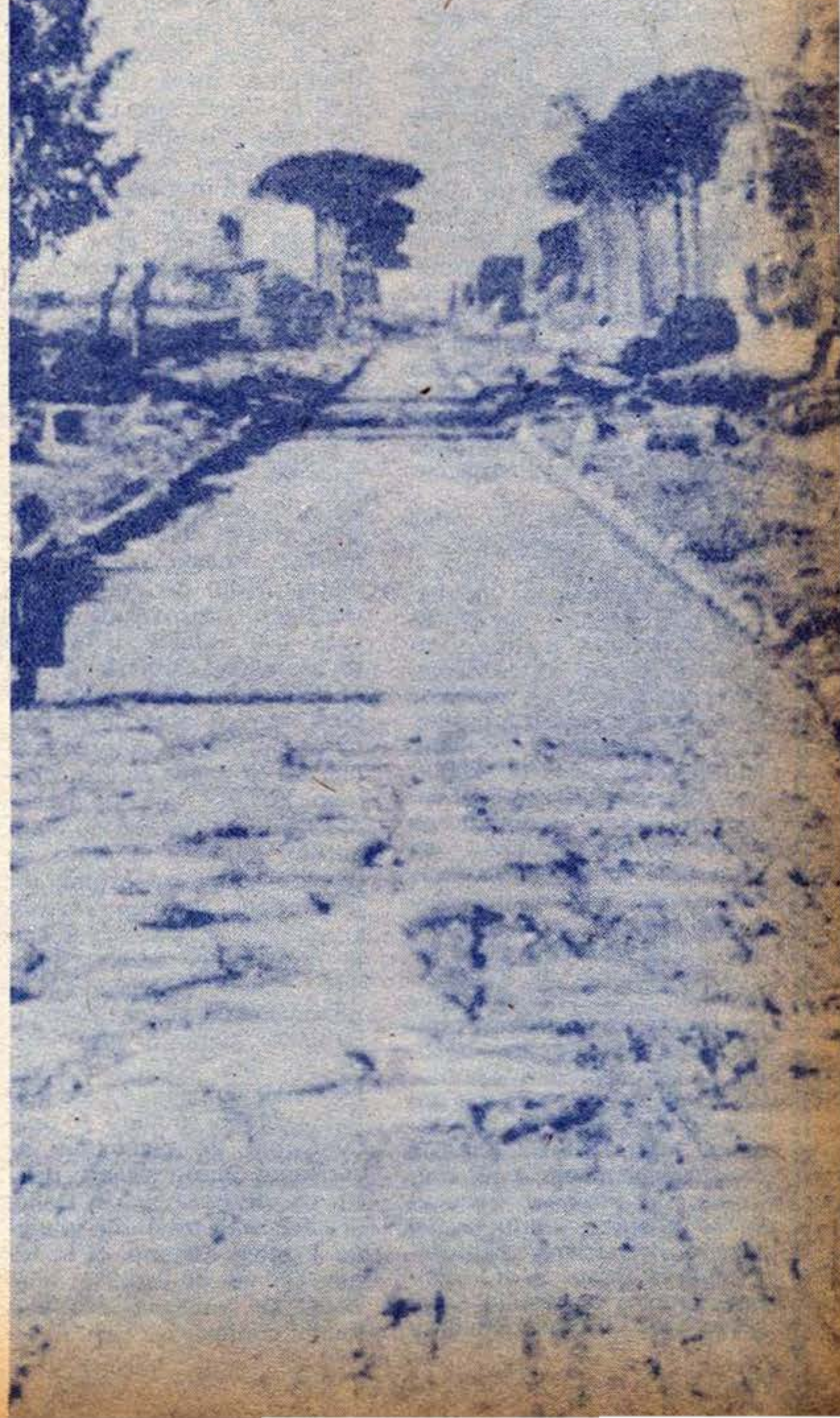

Se călătorea mult în lumea romană şi pentru diverse motive[1]. Centralizarea administrativă a imperiului impunea numeroase deplasări guvernatorilor provinciilor, magistraţilor şi tuturor acelora care erau obligaţi să se ducă la Roma. Armatele care îşi schimbau cantonamentul, împăraţii şi suita lor aveau, de asemenea, nevoie să circule repede şi comod. Dar exista şi un număr mare de particulari care se deplasau dintr-o parte a imperiului într-alta: comercianţi şi oameni de afaceri, preoţi şi pelerini, învăţaţi dornici de a studia la faţa locului un fenomen natural sau o curiozitate arheologică, trupe de artişti al căror renume atrăgea spre oraşele unde dădeau spectacole numeroşi amatori veniţi din toate regiunile, în sfîrşit, simpli turişti. Cel mai renumit dintre aceşti călători a fost, fără discuţie, împăratul Hadrian, care a vizitat numeroase provincii ale imperiului, în mod special Grecia şi Egipt.

La început a fost Via Appia

Pe jos, călare, în trăsură, se circula deci foarte mult în imperiu. Trebuie spus că reţeaua rutieră construită de romani era impresionantă. Nu exista regiune care să nu fie străbătută de drumuri terestre. Intenţiile iniţiale ale constructorilor au fost strict strategice, căci ei vroiau să ofere trupelor posibilitatea să se deplaseze rapid şi să asigure astfel dominaţia romană asupra ţărilor cucerite. Dar intenţiilor militare li s-au suprapus imperativele economice. Căci romanii au înţeles repede ce avantaj rezulta din circulaţia bunurilor între provincii şi din eliminarea obstacolelor care izolau fiecare regiune. Drumurile au fost astfel un factor important în procesul de romanizare.

În anul 312 î.e.n., censorul

---

[1] Reproducem acest articol într-o formă prescurtată din revista *Historia*. Autoarea este conferenţiar la Universitatea Paris-X.

Appius Claudius a deschis lucrările de construire a primei mari căi de comunicație, Via Appia, care lega Roma de Capua. Magistrații republicii i-au continuat opera și la sfîrșitul secolului I î.e.n. Italia întreagă era brăzdată de drumuri al căror punct de plecare era Roma. Rețeaua a fost extinsă în provincii de primii împărați romani, astfel încît la sfîrșitul sec. I e.n. toate regiunile, chiar și cele mai îndepărtate, erau accesibile pe drumuri terestre. Antoninii (96-192) și-au legat numele mai ales de completarea rețelei de la frontierele imperiului și din provinciile nou cucerite. Traian a pus să se traseze un drum pe malul drept al Rinului, iar Hadrian altul, de-a lungul Dunării. În Arabia, căi strategice protejau *limes*-ul și Hadrian a insistat mai ales asupra drumurilor care făceau joncțiunea între taberele militare. Se pot evalua la mai mult de 350 căile de comunicație, care în sec. II acopereau aproape 80 000 km pe ansamblul imperiului.

Inginerii romani au atins un înalt grad de tehnicitate în construirea acestor drumuri și în întreținerea lor. În măsura posibilităților, ele urmau o linie dreaptă, pentru a îngădui armatelor să se deplaseze rapid de la un punct la altul. Mîna de lucru era alcătuită în general din militari, ajutați și de civilii din regiunea respectivă. Pe traseul viitorului drum, delimitat de două șanțuri paralele, se săpa pînă la atingerea rocii. Apoi erau suprapuse mai multe straturi ca să asigure soliditatea drumului și să fie pus la adăpost de infiltrații: mai întîi o fundație de piatră concasată, pe urmă un strat de pietriș sau de nisip destinat să dea suplețe ansamblului, în sfîrșit un placaj fie din lespezi de piatră, fie din bolovani mari. Totuși, tehnicile erau departe de a fi uniforme, iar inginerii trebuiau să se adapteze configurației terenului fiecărei regiuni. Drumurile erau ușor bombate, pentru a permite scurgerea apei. În orașe, ele erau mărginite de trotuare. De obicei, o cale laterală era rezervată circulației pietonilor și călăreților. Era necesar, de asemenea, să se prevadă lucrări de artă, cum sînt podurile, zidurile de susținere și chiar tuneluri, în regiunile muntoase. Resturile unui drum tăiat în stîncă se pot vedea la Val d'Aosta și ele poartă încă urmele făgașelor de roată care înlesneau rulajul carelor în acele locuri deosebit de periculoase.

Pentru a permite încrucișarea a două trăsuri, lățimea drumurilor varia între 5 și 7,50 m. Cheltuielile construcției erau împărțite între Tezaurul public, autoritățile locale și, fără îndoială, proprietarii terenurilor traversate. Anumiți împărați și-au adus contribuția lor personală la aceste lucrări, cum a făcut Hadrian, care a participat cu bani la refacerea Viei Appia și a subvenționat construirea de poduri pe un drum african.

Pentru a ușura traseul călătorilor, *miliarii*, strămoșii bornelor noastre kilometrice, erau așezați de-a lungul drumurilor. Aceste coloane de piatră, înalte de doi pînă la trei metri, erau plasate la fiecare milă romană (= 1472,50 m) și indicau distanța fie pînă la Roma, pentru Italia, fie pînă la un oraș important pentru provincii. Augustus a pus să se așeze în Forul roman *miliarul* de aur (făcut din marmură gravată cu litere aurite), punctul teoretic de plecare al tuturor drumurilor din imperiu. Bornele precizau și numele magistratului sau al împăratului care comandase construirea drumului și uneori detalii asupra particularităților lucrărilor efectuate. În anumite provincii, unde persistau obiceiuri locale, călătorii străini puteau fi descumpăniți de distanțele înscrise pe acești *miliari*, pentru că, de exemplu, în Galia, acestea erau măsurate uneori nu în mile romane, ci în leghe celtice, de 2 222 m una, ceea ce atrăgea probabil multe confuzii!

Filosoful și vameșul

În toate epocile trecerea vămii a dat naștere la încurcături pitorești între călători și vameși. Mărturie și aventura celebră a filosofului de la sfîrșitul sec. I, Apollonios din Tiana, care, în cursul uneia dintre călătoriile sale, s-a prezentat la postul de la Zeugma, la frontiera ce separa Imperiul roman de Mesopotamia. Un tabel afișat în fața biroului de dări indica taxa de 25% percepută pe toate mărfurile ce treceau frontiera. Invitat de către vameș să declare ceea ce transporta, Apollonios i-a răspuns:

- Duc Sobrietate, Dreptate, Adevăr, Stăpînire de sine, Valoare și Răbdare.

Vameșul zelos, convins că este vorba de sclavele călătorului, i-a întins atunci formularul respectiv.

- Imposibil, i-a răspuns Apollonios, nu sclave am luat cu mine, ci stăpîne!

Sandale pentru... cai

Crearea poștei imperiale de către Augustus a determinat construirea de popasuri și clădiri ale poștei. Pentru a îmbunătăți sistemul de transmitere a veștilor prin mesageri, care pînă atunci se schimbau din oraș în oraș, împăratul a avut ideea de a încredința unui singur om grija de a purta o misivă, oricare ar fi fost distanța de parcurs. Trebuia deci să prevadă popasuri destul de apropiate pentru a-i permite poștașului să schimbe calul sau trăsura. S-a stabilit astfel un sistem perfecționat de stații de etapă care au permis poștei imperiale să atingă performanțe remarcabile. La fiecare 12 kilometri, un simplu popas îngăduia să se schimbe fugarul sau atelajul și, la cîte șase sau opt popasuri, o clădire a poștei servea de adăpost pentru noapte.

Depeșele urgente erau în-

credințate cavaleriștilor de elită, în general întovărășiți de cîte un rîndaș, călare și el. Dar cea mai mare parte a poștașilor foloseau trăsurile administrației, în general care mari de origine galică, cu patru roți, trase de doi sau patru cai, transportînd scrisori, colete și casetele conținînd fondurile destinate armatei sau magistraților din provincii. Decrete imperiale limitau greutatea pachetelor încărcate pe aceste trăsuri de poștă la 1 000 livre romane, adică 327 kg. Bagajele mai mari — mărfuri pentru armată, echipament al soldaților — erau transportate pe care grosolane, fără coviltir, trase de catîri sau boi, ce adesea erau folosiți și pentru repatrierea legionarilor bolnavi.

Eficacitatea poștei era asigurată de o infrastructură mereu îmbunătățită. Clădirile poștei erau prevăzute cu toate facilitățile menite să evite orice întîrziere în îndrumarea curierului, iar stăpînul dispunea de o adevărată armată de meșteșugari: căruțași, rîndași, catîrgii și veterinari care se apucau de treabă imediat după sosirea poștașilor, pentru a deshăma trăsurile, a pansa și eventual a îngriji caii și a repara stricăciunile. Camerele, grajdurile, remizele, atelierele de reparații și hambarele pentru furaje și provizii erau, bineînțeles, rezervate acelora care puteau prezenta permisul de liberă trecere și diplomele cancelariei imperiale. Reglementările erau foarte stricte în această privință. Doar înalții magistrați ai imperiului beneficiau de permise care le acordau dreptul de a folosi avantajele poștei, fie pentru a expedia propria lor corespondență, fie pentru a poposi, în timpul deplasărilor lor, în clădirile poștei.

Acest serviciu era copiat după organizarea militară, iar infracțiunile erau aspru pedepsite: ținuta murdară a stațiilor, călătoria fără permis de circulație, încălcarea normelor de greutate a mărfurilor transportate, întîrzieri fără motiv pe itinerariul prevăzut prin foaia de parcurs nu sînt decît cîteva exemple de situații ce atrăgeau pedepse prevăzute prin ordonanțele imperiale. Traian a înființat așa-numiții magistrați ai vehiculelor, pentru a administra această enormă mașinărie care era poșta, condusă, începînd din vremea domniei lui Hadrian; de un prefect al vehiculelor.

Particularii de rînd, evident, nu aveau acees la această structură. Ceea ce nu i-a împiedicat să călătorească chiar pe trasee foarte lungi. Cei mai săraci circulau pe jos. Ceilalți călătoreau călare, pe cal sau catîr, și erau urmați de unul sau mai mulți sclavi încărcați cu bagaje. Pentru a proteja picioarele cailor, se foloseau *hiposandale*, plăci de fier legate prin cureluțe. Mulți preferau să călătorească în trăsură sau în car așa încît pe drumurile romane puteai întîlni vehicule de toate soiurile: care greoaie cu coviltir, cu patru roți, capabile să transporte o familie întreagă, cabriolete ușoare, cu două roți, rezervate amatorilor de viteză sau elegante trăsuri bretone. Pentru personajele importante erau rezervate carete de mare lux, prevăzute cu toate comoditățile, în care puteau să citească, să scrie, să mănînce și să doarmă. Enorme convoaie, trase de cîte 30 cai, transportau blocuri de piatră sau de marmură destinate construcțiilor. La porțile tuturor orașelor se puteau închiria cai de călărie și trăsuri, căci transporul public nu fusese încă inventat și fiecare trebuia să își găsească singur mijloacele de locomoție, potrivite călătoriei proiectate.

Hanul „La Trei Taverne"

Odată ce a lăsat în urmă necropolele care se întindeau de-a lungul drumului la ieșirea din oraș, călătorul începea periplul său care putea să-i rezerve multe surprize. Pericolele erau multe, mai cu seamă în regiunile izolate, căci tîlharii și animalele sălbatice stăteau la pîndă. Ca o măsură suplimentară de precauție, drumurile evitau să traverseze spațiile împădurite, propice întîlnirilor primejdioase. Numeroase sînt

Strămoșul hărții rutiere

Pentru acești mari călători care au fost locuitorii lumii romane, erau necesare itinerare cuprinzînd traseul drumurilor, etapele și distanțele. Agrippa, care s-a preocupat și de îmbunătățirea și modernizarea rețelei rutiere a imperiului, a expus la Roma, sub porticul lui Octavian, o hartă cu parcursul tuturor căilor de comunicație.

Două documente, deși posterioare sec. II, ne dau o idee despre ceea ce era o hartă rutieră a epocii. Primul, *Itinerarium Antonini*, fără îndoială o reluare de la sfîrșitul sec. III a unui traseu din vremea lui Caracalla (211–217) dă lista marilor drumuri și a stațiilor de popas.

Al doilea, *Tabula Peutingeriana*, cunoscută prin intermediul copiei medievale a unei hărți de la începutul sec. III, prezintă desenul schematic al drumurilor și caracterizează fiecare oraș traversat printr-o vinietă simbolică: un oraș important este semnalat prin imaginea a două turnuri cu acoperișuri ascuțite; o stațiune termală prin imaginea unei clădiri care înconjură un bazin; un port printr-un far etc.

Chiar și simpli particulari dispuneau de hărți rutiere: astfel la Vicarello, în Etruria, s-au găsit pahare de argint pe care sînt gravate numele stațiunilor care jalonează traseul de la Cadix la Roma, precum și distanțele care le separă.

inscripţiile care amintesc peripeţiile nefericite ale unor călători atacaţi, despuiaţi şi răniţi de către hoţii de drumul mare organizaţi în bande de temut.

În afara primejdiilor şi întîmplărilor ţinînd de condiţiile atmosferice sau de piedicile neprevăzute, călătorul trebuia să mai facă faţă numeroaselor taxe şi vămi care erau achitate la intrarea într-un oraş, la trecerea unui pod sau printr-o trecătoare ori la frontierele statului. Percepute la început de societăţile de publicani, aceste taxe au fost trecute la sfîrşitul sec. I sub jurisdicţia magistraţilor imperiali. Dacă guvernatorii de provincii şi militarii erau exceptaţi de la aceste redevenţe, particularii erau în mod constant solicitaţi să-şi plătească trecerea, precum şi pe aceea a sclavilor lor, a animalelor şi a mărfurilor. Un asemenea tarif, datînd din anul 90, pentru drumurile militare ce duceau de la Nil la Marea Roşie, ne oferă un model al preţurilor practicate: un căpitan de navă trebuia să dea 8 drahme, un matelot 5 drahme, soţiile soldaţilor erau taxate cu 20 drahme iar curtezanele cu 108 drahme! Alt tarif, datînd din anul 202, dă detalii cu privire la taxele percepute asupra mărfurilor intrate în cetatea africană Zarai: 6 sesterţi pentru un sclav sau un cal, 1 sesterţ pentru o oaie, 2 sesterţi pentru o amforă de vin (în jur de 26 litri), aceeaşi sumă pentru treizeci de kilograme de smochine sau de curmale.

După o lungă zi de mers, călătorul trebuia să găsească un loc pentru a petrece noaptea. Persoanele importante ştiau că după legile ospitalităţii în vigoare în lumea antică, puteau fi găzduite în locuinţa unui notabil local. Pentru oamenii de condiţie modestă existau numeroase hanuri de-a lungul drumurilor, la porţile oraşelor şi deseori în imediata apropiere a clădirilor de poştă. Firme precum „La Trei Taverne", „La Stînca Roşie", „La Fenix", semnalau prezenţa acestor hanuri care ofereau locuinţă şi masă, precum şi un adăpost restrîns pentru catîri şi cai. Un hangiu din Bologna promitea clienţilor săi băi confortabile ca în Capitală; un confrate din Antibes anunţa o listă de bucate deosebite. Totuşi, aceste stabilimente erau în genere murdare, puţin confortabile şi nu primeau decît o clientelă foarte umilă, dacă judecăm după grafiturile lăsate pe pereţii hanurilor din Pompei. Catîrgii, hamalii şi indivizii dubioşi se regăseau în sala comună, unde scandalurile erau frecvente. În cîteva rînduri, călători fără noroc au fost asasinaţi de către tovarăşul de cameră sau de către hotelier, atraşi de banii pe care îi transportau. Aici se puteau găsi şi divertismente pentru noapte, căci soţia girantului şi slujnicile sale cumulau funcţia de chelneriţe şi de curtezane. O savuroasă inscripţie, găsită pe mormîntul unui hotelier, aminteşte fără ambiguitate serviciile pe care le oferea clientelei sale:

— Hangiule, fă-ne socoteala.

— Ai luat o măsură de vin şi pîine: 1 as. [monedă divizionară romană], tocană: 2 aşi.

— Dreptu-i.

— Pentru fată: 8 aşi.

— Şi asta-i drept.

— Fîn pentru catîr: 2 aşi.

— Catîrul ăsta o să mă ruineze!

În timp ce curierii, care dispuneau de această structură, parcurgeau în jur de 75 km pe zi, ceilalţi călători depăşeau rar media de circa 45 km. Dar reţeaua rutieră din imperiu uşura foarte mult deplasarea tuturor acelora care, din motive profesionale sau din plăcere, trebuiau să înfrunte hazardul unei călătorii. Segmentele de căi de comunicaţie romană ce există încă, ici şi colo, îngăduie să apreciem mai corect calitatea a ceea ce a fost una dintre florile civilizaţiei romane. ■

Traducere de
Gloria CEACALOPOL

ROATA ÎN AMERICA CENTRALĂ

Opinia, larg răspîndită, că vechile civilizaţii ale Americii Centrale nu cunoşteau roata este pusă sub semnul întrebării de descoperirile arheologice din ultima vreme. La început, au apărut mici obiecte de lut, asemănătoare unor jucării, prevăzute cu roţi. Descoperirile erau rare şi răzleţe; ele nu permiteau specialiştilor să stabilească rolul şi destinaţia obiectelor respective.

O descoperire anunţată de revista *Pour la science* (versiunea franceză a publicaţiei *Scientific american*), din luna martie 1988, ar putea aduce unele lămuriri. Cercetătorul Richard Diehl, de la Universitatea din Alabama, a efectuat săpături pe teritoriul aşezării Tula, fondată în jurul anului 750 de către tolteci, a căror civilizaţie a precedat-o pe cea a aztecilor. Acolo în nordul Mexicului, el a găsit 79 fragmente provenite de la aproximativ 27 diferite figurine de animale. Labele erau străbătute de un ax pe care se învîrteau două rotiţe. Figurinele găsite intacte — majoritatea reprezentau cîini — măsurau aproximativ zece centimetri. S-a spus că erau obiecte de cult. Faptul că figurinele au fost descoperite în partea de nord a oraşului, printre ruinele unor case de locuit, pare să indice că ele serveau unor ceremonii ce se desfăşurau acolo, şi nu în templu.

Potrivit lui R. Diehl, ideea roţii a apărut, probabil, pe ţărmul Golfului Mexic, puţin înaintea anului 900. Ea s-a răspîndit apoi cu rapiditate spre Mexicul central şi Salvador. De ce nu a fost însă roata utilizată pentru transport? Un răspuns l-ar putea constitui absenţa animalelor de tracţiune. Aspectul mlăştinos al zonei de coastă a Mexicului şi relieful accidentat al regiunilor centrale nu facilitau nici ele utilizarea roţii.

ȚIGANII

Un popor își caută istoria (III)

IOANA URSU, VALERIU BUDURU

„Iar cînd se întorc cu toții seara la corturi, atunci să auzi răcnete de copii ce cer de mîncare, lătrete de cîini goniți de la ceaunul cu mămăligă, nechezuri de cai ce vin de la păscut, cîntece de flăcăi și fete mari ce se întorc din luncă de la culesul fragilor, sfezi, *dușmănări*, vaete, bubote, chiote, sunete de cobze, de scripce, de drîmbe: toate acestea la un loc ridicîndu-se în văzduh odată cu fumul ce iese de sub fiecare șatră".

În acest fel descria Vasile Alecsandri, tot în Istoria unui galbîn..., o seară de vară într-o șatră de nomazi. Imaginea putea fi întîlnită în diverse locuri, în care țiganii își așezaseră sălașele lor. În București, un astfel de loc — între cele două războaie mondiale — era o groapă de dincolo de gara Obor, unde se afla un fel de cartier general al țiganilor nomazi. În zorii zilei, de aici, din corturile smolite, pentru a nu pătrunde ploaia, cîrpite cu zeci de petice, plecau țiganii în căutarea *lucrului* și strîngerea *resturi-*

lor de prin gunoaie, mulți dintre ei nedindu-se în lături să înșele pe cine se putea și să fure cîte ceva. Toată ziua, în groapă nu se auzeau decît lătratul ciinilor și tusea răgușită a vreunei babe bolnave. Dar de îndată ce se lăsa seara și țiganii se întorceau de la lucru, groapa devenea, cum scrie o publicație a vremii, „o mare de capete". Atunci începeau socotelile, „împărțirea banilor și a sticlelor cu țuică, între camarazii care se înjură, se sculpă, se bat cu pumnii, cu bîtele sau cu cuțitele. Pînă tîrziu noaptea, bulibașa, făcînd uz de autoritatea lui, judeca și potolea certurile supușilor săi. Iar atunci cînd încăierările depășeau autoritatea lui, trebuia să intervină poliția".

Barbu Lăutaru și Franz Liszt

Imaginea țiganului strigîndu-și meseria, anunțînd cu voce tare că el spoește tingiri, repară cazane, cumpără haine vechi, a fost și este încă cunoscută în multe locuri de la noi. Așa cum au fost și încă au rămas o prezență pitorească țigăncile cu sau fără ghioc, care sînt gata să-ți prezică viitorul, florăresele, „ursarii", tarafurile ce dau farmec horelor și nunților, anima petrecerile sau, ca să ne referim la meserii mai prozaice, fierarii ce repară carele țăranilor, le ascut coasele și sapele, așa cum odinioară le ascuțeau fiarele de plug.

Țiganii practică cele mai diverse meserii. Dar nici una nu le este mai aproape de suflet ca muzica. Toți cei care le-au observat viața și preocupările le-au remarcat această înzestrare pentru muzică, acele particularități pe care ei le manifestă în interpretare și care le-au adus multă faimă. „Muzica lor e dulce și melancolică, stridentă și sălbatică; e un dor straniu în fiecare notă și cu cît sînt strunele mai vesele, cu atît mai mult ești aplecat să plîngi", nota regina Maria într-una din scrierile sale, *Țara mea*.

În cronicile vremii s-au păstrat numeroase alte mărturii despre puternica impresie pe care o producea muzica interpretată de țigani. Ei întrec în această privință — se remarca într-o astfel de mărturie — pe mulți alții, „chiar pe perși, precum au mărturisit și însuși Hanul, fratele Șahului Persiei, carele, trimis la Napoleon Bonaparte ca ambasador și întorcîndu-se din Franța prin Țara Românească în anul 1810, s-a minunat de talentul lăutarilor țigani... Ei cîntă și din gură de minune și fără a avea o învățătură oarecare sistematică compun și cîntece foarte dulci, încît și muzicanții Europei îi admiră".

Apreciată în cele mai diverse cercuri, muzica interpretată de țigani puncta deseori și ceremoniile domnești. Consulul Prusiei la Iași și București, Kreucnely — Schwertberg scria ambasadorului prusian la Constantinopol că, în cortegiul ce însoțea intrarea domnitorului Grigore al IV-lea Ghica în București, la 6 noiembrie 1822, în rîndul al șaptelea, în fața domnului, venea armașul călare cu ofițerii săi și înconjurat de peste 200 țigani, cîntînd din tot felul de instrumente. Documentele vremii consemnează și faptul că în timpul revoluției de la 1821, cînd a avut loc bătălia de la Drăgășani, dintre eteriști și otomani „batalionul sacru" format din tineri greci înainta „avînd în fruntea sa și muzica de țigani a boierului Constantin Golescu, pe care o luase de la Colintina".

Din rîndul țiganilor s-au ridicat artiști de vază în domeniul interpretării, apreciați de cei mai de seamă cărturari și oameni de artă de la noi ca și de peste hotare. A rămas, de exemplu, celebră întîlnirea dintre Barbu Lăutaru și marele pianist și compozitor Franz Liszt. Aflat la începutul anului 1847, în trecere prin țara noastră, în drum spre Rusia, unde fusese invitat de țar, Liszt a dat cîteva concerte în casele vistiernicului Alecu Balș. La unul dintre ele a fost invitat și Barbu Lăutaru cu taraful lui, ale căror cîntece l-au încîntat pe renumitul oaspete. Adresîndu-i-se, Liszt i-a spus: „Barbule, m-ai făcut să cunosc muzica ta: am să te fac s-o cunoști și pe a mea". Și așezîndu-se la clavir, a interpretat cîteva melodii. Barbu l-a ascultat cu sfințenie, după care, „pe scripca sa", a cîntat cu amănunțime „toată improvizațiunea pianistului". Nimic n-a fost uitat, „nici trilurile, nici arpegiile, nici variațiunile cu notele repetite, nici acele adorabile treceri din semiton în semiton, care-i sînt atît de obișnuite pentru a reveni la întîiul său motiv". Cînd s-a sfîrșit cîntecul, Liszt l-a sărutat pe Barbu, apoi, „luînd, după vechiul obicei, paharul cu șampanie, i-l întinse, zicîndu-i: «Bea Barbule Lăutar, stăpînul meu, bea căci Dumnezeu te-a făcut artist și tu ești mai mare decît mine»". Dar cîți alți interpreți de seamă n-au provenit din rîndul țiganilor! La sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, printre cei mai renumiți a fost Cristache Ciolac, despre care Radu D. Rosetti scria cuvinte entuziaste: „Ceea ce a fost Barbu Lăutaru pentru generația lui, a fost Cristache Ciolac pentru a noastră. N-a fost artist priceput în ale meșteșugului să nu-l considere ca un fenomen. Enescu se delecta la ariile lui populare și Kubelic de cîte ori venea în țară nu se mai sătura ascultîndu-l... La cîte adunări domnești n-a cîntat el «Trăiască Regele», cîte evenimente mari din istoria României nu le-a slăvit cu vioara lui fermecată! C-a fost masă mare de 10 Mai, pe el l-au chemat; banchet la inaugurarea podului de peste Dunăre, tot pe el; și tot lui s-a adresat oficialitatea cînd s-a serbat nunta de argint a regelui Carol, căsătoria regelui Ferdinand sau mai știu eu ce paznic împărătesc".

A murit, nota Rosetti, înconjurat de amintirile și mărturiile ce-i marcaseră faima, din care unele îi străjuiau pe-

reţii camerei în care locuia: „Ici Legiunea de onoare sub portretul Preşedintelui Republicii [franceze] care i-o oferise cu o dedicaţie măgulitoare, colo autograful lui Enescu; mai încolo fotografia ţarului dată cu mîna lui, omagii iscălite Sarah Bernhardt, Paderewsky, Robert de Flers, atîţia şi atîţia ale căror inimi le-a încălzit cu arcuşul lui de vrăjitor".

Renumite tarafuri de lăutari din ţara noastră au cîntat la mari expoziţii internaţionale, lăsînd amintiri de neuitat. S-a povestit multă vreme despre o întîmplare la Expoziţia Universală de la Paris, din 1900, la care a participat şi ţara noastră. La un moment dat, în timp ce interpreţi din diferite ţări, reuniţi într-un pavilion, executau un concert, s-a întrerupt curentul electric şi s-a stins lumina. Sala a rămas în întuneric. Toţi ceilalţi interpreţi au întrerupt execuţia. Numai ţiganii români au continuat să cînte.

La expoziţia organizată în vara anului 1938, tot la Paris, printre invitaţi s-a aflat şi Fănică Luca, ale cărui interpretări s-au bucurat de o largă apreciere, inclusiv din partea unor suverani prezenţi în acea vreme în capitala Franţei. Gazdele l-au inclus în programul de sărbătoare a zilei naţionale a Franţei — 14 iulie — posturile de radio transmiţîndu-i *Steluţa* şi *Ciocîrlia*. A fost angajat să cînte la marele teatru Palladium din Londra. Ca semn de preţuire pentru talentul său, pictorul american Leslie Cauldwell i-a făcut portretul. A fost invitat să cînte şi în Statele Unite ale Americii, dar a refuzat oferta, pentru că după cum mărturisea într-un interviu apărut în ziarul *România*, din 3 august 1938, „i se usca sufletul în piept de dorul ţării".

Ţiganii practică — cum am mai arătat — alte numeroase meserii, pe multe din ele cu pricepere şi talent. Împrejurările istorice au făcut însă ca ei, în ansamblul lor, să considere munca într-o manieră diferită faţă de modul în care este privită îndeobşte. Relevînd acest lucru, Jean-Pierre Liégeois, în cartea sa *Tsiganes*, observă că ţiganii au preferinţă faţă de acele activităţi care să le permită să rămînă cît mai independenţi şi mobili, să dispună de cît mai mult timp pentru alte preocupări. Îndeobşte, ei se îndreaptă spre acele meserii care să nu-i lege permanent de un anumit loc, de o anumită instituţie sau întreprindere. Fixarea ţiganului de un anume loc, subliniază autorul francez, este ca o boală sau nenoroc în afaceri.

Pe ţigani nu-i preocupă prea mult faptul că astfel de activităţi sînt considerate de către populaţia care-i înconjoară ca marginale. Foarte rar ai să vezi, de exemplu, ţigani agricultori. Unul din autorii care au scris despre ţigani, Fr. Griselini, referindu-se la faptul că, în ţările române, mulţi ţigani fuseseră împroprietăriţi de către stăpînii lor, nota că „noilor" plugari nu le plăcea să-şi muncească pămîntul, că „ţiganul este cel mai rău şi neglijent plugar. El va prefera o muncă mai grea şi chiar mai primejdioasă, cu un cîştig mai mic, decît să stoarcă pămîntului binefăcător un cîştig şi un trai mai bun".

Independenţa şi mobilitatea îi obligă să cunoască mai multe meserii, pe care să le exercite de la un caz la altul, atunci cînd, de exemplu, îşi schimbă localitatea sau ţara. Există şi situaţii în care ţiganul îşi schimbă meseria după sezon. Iarna, de exemplu, cînd timpul este mai puţin prielnic deplasărilor şi, ca atare, este silit să rămînă mai mult într-un loc, se ocupă cu lucrări de fierărie, iar vara cu negoţul ambulant.

Desigur, toate aceste consideraţii despre modul în care ţiganii concep să-şi desfăşoare activitatea trebuie privite în perspectivă istorică, luîndu-se în consideraţie schimbările care au avut loc în ansamblul societăţii umane, inclusiv în lumea ţiganilor. Ele se referă îndeosebi la îndelungata perioadă în care nomadismul, perpetua deplasarea de la un loc la altul, de la un spaţiu geografic la altul, ce a reprezentat una din trăsăturile de bază ale ţiganilor.

Rigorile tradiţiei

Lumea ţiganilor este — cum am văzut — foarte răspîndită, dar şi foarte diversă. Ea este alcătuită dintr-o sumedenie de grupuri mult deosebite între ele.

A fi ţigan înseamnă a fi *rom, manuş, kalo, sinto*[1], termeni care, alături de alţii, definesc grupuri distincte, segmente sociale diverse. De altfel, în lumea lor, ei nici nu folosesc termenul de ţigan pentru a se defini, ci acelea de rom, manuş etc.

La baza alcătuirii acestor grupuri se află, de regulă, familia, legăturile de rudenie. Familia care la romi — de exemplu — poartă denumirea de *vica* este înţeleasă într-un sens foarte larg. Ea cuprinde descendenţii unui strămoş îndepărtat şi se defineşte printr-o serie de caracteristici, ca stil de viaţă, bogăţie, sursă de venituri, tipuri de locuit.

Diferenţele, diversitatea nu împiedică însă unitatea şi funcţionarea ansamblului. Solidaritatea este una din expresiile de bază ale acestei situaţii. Ţiganii — cum se spune şi azi — sînt foarte solidari. Această trăsătură se manifestă cu deosebită forţă la nivelul grupului, cît şi printr-o reţea largă de legături între grupuri.

Ţiganul este foarte ataşat de grupul său. Individul — menţionează Jean-Pierre Liegeois — nu este nici cunoscut, nici recunoscut prin persoana sa, ci prin situaţia sa în interiorul unui grup de rude care-l defineşte. El nu este niciodată singur, nu poate fi niciodată solitar.

[1] În lucrarea sa, *Contribuţiuni la istoricul ţiganilor din România*, istoricul George Potra explică astfel termenii de mai sus: rom (singular), romi (plural) = bărbat, romni = femeie; manuş (singular), manuşa (plural) = om; kalo (singular), kali (plural) = negru; sinto (singular), sinthi (plural) = om de-al nostru, din Sindoi (populaţie din India vestică).

În acest cadru, un loc de prim plan îl ocupă căsătoria. Ea este unul din acele acte care trebuie să dea expresie nu atît dorinţei partenerilor, ci intereselor familiilor sau grupului respectiv. Căsătoria este privită astfel ca o alianţă menită să întărească relaţiile în interiorul grupului sau în afara lui între două mari familii, să le sporească prestigiul şi influenţa. Ea este un pact social între părţi garantat şi validat de societate.

Întreaga obşte este astfel interesată de modul în care se realizează acest act. Ca atare, părinţii tinerilor sînt cei care au cuvîntul hotărîtor în alegerea partenerilor. Şi odată ce s-a ajuns la un consens în această privinţă, are loc cererea în căsătorie. Momentul este public şi implică un anume ceremonial. La el participă pe lîngă cele două familii şi majoritatea membrilor comunităţii unde are loc evenimentul.

Ceremonia durează cîteva ore, în jurul meselor de sărbătoare. Se rostesc discursuri lungi şi numeroase. La început, se vorbeşte prea puţin despre tinerii care urmează să se căsătorească. În schimb, se dezvoltă o întreagă retorică în jurul vieţii romilor, al valorilor şi filosofiei acestora, se evocă alianţele din trecut şi necesitatea de a se realiza alianţe între familiile onorabile.

Apoi, puţin cîte puţin, tatăl băiatului, împins de unii dintre musafiri, se referă la scopul vizitei. Dar tatăl fetei are aerul de a nu înţelege, ceea ce relansează discuţiile, făcîndu-le mai pasionante.

Nunta are loc la scurt timp după ceremonia cererii în căsătorie. Se întîmplă deseori ca vîrsta celor ce se căsătoresc să fie inferioară celei admise în ţările în care se găsesc partenerii respectivi. De aici, rezultă o serie de greutăţi pentru autorităţile locale. În primii ani după căsătorie, cînd tînăra devine mamă, de exemplu, la înregistrarea oficială a copiilor, ea este înlocuită de o persoană a cărei vîrstă corespunde cerinţelor legale, ceea ce duce, desigur, la nenumărate încurcături şi confuzii.

De regulă, soţia este aceea care vine în familia soţului şi, odată ajunsă aici, ea trebuie să fie cu totul la dispoziţia soacrei. Adeseori certată, criticată, defavorizată în raport de surorile soţului, multă vreme ea rămîne o străină în noua familie şi, în caz de conflict între soacră şi noră, soţul se află, de cele mai multe ori, împotriva soţiei. Prin tradiţie, copiii tinerei perechi aparţin soţului şi familiei. Dacă din diverse motive, soţia este silită să-şi părăsească soţul şi să se întoarcă la părinţii săi, copiii nu o vor urma. Spaţiul lor de educare îl constituie nu atît părinţii cît comunitatea din care face parte familia soţului.

Tînăra soţie are o seamă de obligaţii. Ea trebuie să ştie să cînte şi să danseze şi, la sărbători, să onoreze astfel pe oaspeţi. În unele familii are datoria să asigure — prin ghicit, vînzări de obiecte, ca şi alte activităţi —, mijloacele necesare rezolvării unor nevoi alimentare imediate.

Legăturile ţesute prin alianţele matrimoniale sînt întărite şi prin sistemul darurilor, care constă de obicei în cunoscutele salbe de galbeni. Părinţii băiatului sînt aceia care trebuie să facă cuscrilor lor acest dar, ca o compensaţie pentru pierderea fiicei, care pleacă în altă familie. Darul reprezintă, în acelaşi timp, şi un gaj care obligă la cooperare, la respectarea înţelegerii.

Mărimea darului este o recunoaştere a valorii fetei, a măsurii în care ea a fost bine educată. Dacă se întîmplă ca băiatul să fie cel care merge în familia fetei, atunci nu se face nici un fel de dar.

Nu întotdeauna însă, aceste reguli tradiţionale sînt respectate, tinerii hotărînd ei înşişi să-şi unească destinul. Ei rezolvă problema aşa cum o rezolvau pe vremuri şi unii tineri ţărani din satele noastre atunci cînd întîlneau diferite oprelişti în calea unirii lor, fugind pur şi simplu.

O judecată fără drept de apel

Ce este *kris*? La romi, termenul desemnează instanţa supremă care judecă abaterile grave de la acel cod de reguli ce asigură viabilitatea grupului. Nu este vorba de o instanţă în sensul cunoscut al cuvîntului, cu sediu sau membrii permanenţi. Kris este un fel de divan ce întruneşte întreaga obşte, chemată astfel să judece şi să dea sancţiunile cuvenite celor ce intră în conflict cu normele obştei.

Kris nu se ocupă de abaterile mărunte. Acestea se rezolvă în cadrul unor dezbateri restrînse. Dacă este vorba însă, de o faptă care loveşte în coeziunea socială, cum ar fi, de exemplu, nerespectarea de către una din părţi a pactului stabilit cu prilejul cererii în căsătorie, se face apel la instanţa supremă.

Cum se procedează? Partea care se consideră neîndreptăţită se adresează unui rom, respectabil, cunoscut şi apreciat de către obşte, de regulă un om cu o familie numeroasă, cu merite în activitatea profesională, care n-a înşelat niciodată pe romi şi despre care se crede că are capacitatea de a sugera soluţiile cele mai potrivite. În cazul în care cel solicitat consideră cererea ca justă, după ce se consultă şi cu alţi membri de seamă ai obştii, se angajează să pregătească întrunirea instanţei.

În ziua fixată, în aer liber sau într-o încăpere corespunzătoare, are loc întrunirea kris la care participă — pe cît posibil — întreaga obşte, bărbaţi, femei, copii. Pentru ca dezbaterile să fie cît mai obiective se urmăreşte ca la întrunirea respectivă să ia parte cît mai mulţi membri din familiile neimplicate în conflict.

Principalul rol în cadrul dezbaterilor îl au bărbaţii. Femeile nu pot interveni decît în cazul în care sînt invitate

(Continuare în p. 77)

ASA VA PLACE ISTORIA?

Pentru Spania, secolul XVI a însemnat o epocă de profunde contradicţii. Pe de o parte, o grandoare şi o strălucire fără precedent, Spania devenind în acea vreme cea mai importantă putere din Europa apuseană. Marile descoperiri geografice, la care marinarii spanioli participaseră din plin, au avut ca efect constituirea unui uriaş imperiu colonial, în care se spunea că soarele nu apune niciodată. O cantitate uriaşă de metal preţios s-a revărsat asupra ţării, venind din coloniile sale americane. Cultura spaniolă a epocii era ilustrată de nume ca El Greco sau Cervantes. Pe de altă parte, în această strălucire se puteau uşor constata germenii decăderii şi ai prăbuşirii: mizeria maselor populare, criza economică, determinată tocmai de cantitatea prea mare de metal preţios, momentele de apogeu ale Inchiziţiei[1], tendinţele expansioniste exagerate ale claselor dominante, care au provocat pierderi umane şi materiale ireparabile. Pe scurt, pentru Spania, bilanţul sec. XVI a fost negativ, traducîndu-se printr-o criză de mari proporţii. Parţial această criză a fost depăşită abia odată cu urcarea pe tron a dinastiei de Bourbon, care, în 1701, prin Filip V, duce de Anjou, a înlocuit dinastia de Habsburg, aflată la conducerea ţării din 1516.

Un exemplu concludent al atmosferei existente la Curtea din Madrid în timpul domniei lui Filip II (1556-1598)[2], îl constituie şi cazul lui Antonio Pérez, secretar de stat şi confident intim al suveranului.

FILIP II —

ANTONIO PÉREZ:

conflict

sau intrigă obscură?

EUGEN DENIZE

Resentimente şi neîncredere

Procesul sau, mai bine zis, procesele lui Antonio Pérez aparţin istoriei prin importanţa personajelor implicate în ele, prin cauzele care le-au generat, precum şi prin urmările lor: răscoala, invazia şi supunerea de către spanioli a Aragonului, în aceste împrejurări, vechea lui Constituţie fiind abrogată. Totodată, ele aruncă un plus de lumină asupra caracterului şi politicii lui Filip II.

Despotul fanatic şi vindicativ, Filip II (sus), şi orgoliosul său ministru, Pérez

[1-2] *Magazin istoric*, nr. 7-8/1969, 3/1970, 3/1983; 8, 9/1983.

Personajele principale ale intrigii — puține, dar reprezentative pentru viața politică spaniolă a vremii — sînt Filip II (1527-1598) și secretarul său Antonio Pérez (1539-1611). Primul, fiul lui Carol Quintul și al Isabellei de Portugalia, este prototipul regelui de cabinet, despot fanatic, mărginit și rapace în același timp, foarte prudent, bănuitor și vindicativ. Al doilea provine dintr-o familie de mici nobili (hidalgos) aragonezi și este cel mai important secretar al regelui. Deține sigiliul și cifrul regal, răspunde de problemele Țărilor de Jos, aflate din 1556 în stăpînirea ramurii spaniole a Casei de Habsburg, și ale Portugaliei, ocupată de spanioli în anii 1580-1581. Foarte capabil, chiar indispensabil în anumite probleme politice, plin de farmec și de succes în societate, dar foarte orgolios și risipitor, Pérez nu ezită să recurgă la orice mijloace, inclusiv crima și trădarea, pentru a-și asigura resursele financiare necesare unei vieți cu adevărat princiare. Ceea ce provoacă invidia, bănuiala și ranchiuna multor demnitari din anturajul monarhului, gata să-l compromită în orice clipă.

Alături de cei doi, și nu mai puțin importanți, sînt Don Juan de Austria (1545-1578), fiul lui Carol Quintul și al Barbarei Blomberg, deci fratele vitreg al lui Filip II, și secretarul său Juan Escovedo (1535-1578). Primul are o fire diametral opusă regelui, este un om întreprinzător, de acțiune, un foarte bun comandant militar, învingător al otomanilor în vestita bătălie de la Lepanto (1571)[1]. El are ambiții regale: Urmărește să-și creeze o stăpînire fie în Peninsula Balcanică, fie în Africa de Nord, fie în Anglia, fapt pentru care Filip II nu are încredere în el și îl ține sub o permanentă supraveghere. În 1576 el îl numește totuși guvernator general al Țărilor de Jos răsculate împotriva dominației spaniole, încă în urmă cu zece ani. Totodată îl trimite acolo ca secretar pe Juan Escovedo, format, ca și Antonio Pérez, în anturajul lui Ruy Gomez de Silva, unul dintre cei mai apropiați consilieri ai săi. Escovedo urmează să-i tempereze fratelui imperial dorințele de dominație proprie. Dar procedează exact pe dos. Nu numai că întreține ambițiile noului său stăpîn, dar încearcă să-l împingă spre acțiuni tot mai îndrăznețe, ceea ce, bineînțeles, provoacă resentimente și neîncredere la Curtea din Madrid.

În sfîrșit, ultimul personaj al intrigii, al cincilea, este prințesa de Eboli (1540-1592), văduva lui Ruy Gomez de Silva, una dintre figurile marii nobilimi spaniole. Amanta, în tinerețe, a lui Filip II, iar în momentul cînd se declanșează afacerea, a lui Antonio Pérez, prințesa de Eboli este risipitoare și răzbunătoare, pentru a-și satisface orgoliul fiind gata să recurgă chiar la crimă.

Temerile regelui

La 21 iulie 1577, Juan Escovedo debarcă în Spania, la Santander, trimis de Don Juan de Austria cu scopul de a cere ajutoare militare și financiare, pentru a înfrînge rezistența Țărilor de Jos. Acesta este obiectivul său declarat. Are însă și alte două, mai importante: să afle pe cine se putea bizui stăpînul său la Curtea Spaniei — și, în acest sens, de mare folos îi era tocmai Antonio Pérez, cu care întreținuse o vastă corespondență și pe care-l credea un prieten devotat — și să semnaleze suveranului importante scurgeri de informații. Aproape toate instrucțiunile primite de Don Juan erau cunoscute mai devreme de flamanzi.

Alte două personaje din țesătura intrigii: Don Juan de Austria (monumentul său funerar)...

Atît Filip II, cît și Antonio Pérez îi erau ostili lui Escovedo. Regele se temea de popularitatea fratelui său și nu putea să-i ierte secretarului acestuia că, departe de a domoli aspirațiile regale ale fratelui său vitreg, i le întreținuse și încurajase, iar acum venise la Madrid tocmai pentru a acționa în acest sens. La rîndul său, Antonio Pérez avea motive întemeiate să se teamă. El era sursa de scurgere a informațiilor. Le vindea flamanzilor, în schimbul unor mari sume de bani. Și, pentru că regele îl bănuia în acest sens, Pérez, care descifra toate scrisorile venite de la Don Juan și Escovedo, căutase întotdeauna să-i înfățișeze pe cei doi în culorile cele mai sumbre, să-l convingă pe rege că erau doi trădători și că pregăteau o adevărată răscoală în Spania, cu scopul de a-l înlătura de la putere. Gîndea că astfel se putea pune la adăpost de eventualele acuzații ale lui Don Juan de Austria și ale secretarului său, mai ales că el era singura persoană la curent cu instrucțiunile trimise în Țările de Jos răsculate.

Rezultatul cert al acestor intrigi de culise: Filip II îi suspecta pe fratele său și pe Escovedo de complot împotriva sa, iar pe secretarul său pentru scurgerile de informații, care se produceau nu numai în Țările de Jos, ci și la Roma, unde ambasadorii spanioli se plîngeau că papa

[1] *Magazin istoric*, nr. 5/1967.

cunoştea înaintea lor instrucţiunile venite de la Madrid. Regele şi Antonio Pérez aveau interesul să scape de Escovedo, primul chiar de amîndoi o dată, de Escovedo prin asasinat, iar de Pérez cu ajutorul acuzaţiei de crimă. S-a adăugat ostilităţii monarhului şi dorinţa de răzbunare a prinţesei de Eboli, căreia Escovedo îi reproşase, în mai multe rînduri, legătura ei intimă cu Pérez şi proasta administrare a averii rămase de la soţul ei.

Cu ordin de la rege, îndemnat de prinţesa de Eboli şi mînat de propriile sale resentimente, Pérez trece la pregătirea asasinării lui Escovedo. Încearcă la început otrava, dar două tentative eşuează. Hotărăşte apoi să apeleze la asasini plătiţi, pe care îi caută în afara Madridului şi îi găseşte în Aragon, unde păstrează încă numeroase relaţii. În noaptea de 31 martie 1578, trei asasini plătiţi de Pérez, după o pîndă de cîteva ore, îl ucid pe Escovedo, apoi, în mare grabă, părăsesc Madridul.

Familia victimei şi cei apropiaţi protestează şi cer deschiderea unei anchete şi pedepsirea asasinilor. Bănuielile se îndreaptă împotriva lui Antonio Pérez şi a prinţesei de Eboli, toţi duşmanii secretarului regal, încercînd să profite de această situaţie, pentru a-l distruge definitiv. Dar Filip II se opune demersurilor întreprinse de familia Escovedo. Încearcă chiar să facă uitată întreaga afacere şi cere familiei să-şi retragă plîngerile. Atitudinea lui are mai multe explicaţii: el însuşi este implicat în asasinat şi se teme de posibilele dezvăluiri în acest sens; se teme, de asemenea, de scandalul şi de opoziţia marii nobilimi, în situaţia implicării prinţesei de Eboli; are încă nevoie de serviciile lui Antonio Pérez, care cunoaşte în cele mai mici detalii problemele referitoare la Portugalia, pe care tocmai atunci se pregăteşte să o cucereacă; în fine, propria lui fire îl face să fie foarte prudent şi să asaneze întreaga afacere, în aşteptarea unui moment favorabil.

Evadare deghizată

Abia după 16 luni de la atentatul asupra lui Escovedo, cînd uitarea a început să se aştearnă asupra întregii afaceri, Filip II hotărăşte să lovească. În noaptea de 28 iulie 1579, sînt arestaţi, aproape la aceeaşi oră, Antonio Pérez şi prinţesa de Eboli. Între timp, Don Juan de Austria a murit, la 1 octombrie 1578 la Namur, în Ţările de Jos, din cauza frigurilor, după unii, otrăvit, după alţii. Avea 31 de ani. Adevărul asupra morţii nu a putut fi pe deplin stabilit.

Prinţesa de Eboli, deţinută în fortăreaţa Pinto pînă în februarie 1581, este exilată apoi pe domeniul său de la Pastrana, unde moare la 2 februarie 1592. Antonio Pérez, arestat fără să i se explice motivul, singurul fiind dizgraţia regală, se bucură de un regim de detenţie blînd: continuă să locuiască în propria casă, să-şi vadă prietenii şi să se plimbe nestingherit pe străzile Madridului. Regele se teme probabil de fostul său secretar, care deţine secrete şi documente foarte importante. Portugalia îi creează

...şi prinţesa de Eboli, în tinereţe amanta lui Filip II, apoi a lui Pérez

probleme, de aceea el preferă din nou să lase afacerea să treneze.

Abia în mai 1582, Filip II ordonă o anchetă privind fidelitatea şi integritatea morală a lui Pérez, în calitatea sa de ministru. Ies acum la iveală venalitatea, viaţa de lux, legăturile lui cu prinţesa de Eboli, cheltuielile exorbitante, care îi depăşeau cu mult veniturile. Ca urmare, la 23 ianuarie 1585, Pérez este condamnat la doi ani de închisoare într-o fortăreaţă şi la obligaţia de a restitui o sumă fabuloasă: peste 12 milioane de maravedi. Ceea ce înseamnă ruinarea inculpatului.

În acelaşi an, începe şi ancheta cu privire la asasinarea lui Escovedo. Regele dispune de mărturiile cîtorva complici ai lui Pérez şi încearcă să arunce întreaga responsabilitate asupra acestuia. Pentru a-şi îndulci detenţia, Pérez predă, la sfîrşitul lui 1585, o parte a documentelor pe care le deţine, dar, după un scurt armistiţiu, Filip II ordonă continuarea anchetei, cu şi mai multă înverşunare. Pentru a fi obţinute mărturiile necesare, Pérez este supus la tortură, la 22 februarie 1590, şi astfel i se smulge recunoaşterea că l-a asasinat pe Escovedo din proprie iniţiativă. Din acest moment, fostul secretar se consideră definitiv pierdut. Aşteaptă numai condamnarea la moarte. De aceea se hotărăşte să evadeze, ceea ce şi face la 20 aprilie acelaşi an, deghizat în hainele soţiei sale.

Odată ieşit din Madrid, Pérez se refugiază în Aragon, la Zaragoza, unde are un adevărat partid al său şi unde poate spera în imparţialitatea justiţiei. Aici monarhia spaniolă nu beneficiază de aceleaşi prerogative ca în Castilia. Drepturile şi privilegiile *(fueros)* regatului aragonez îşi păstrează întreaga vigoare, iar regele de la Madrid este obligat să ţină seama de ele. Justiţia se află în mîna unui judecător suprem *(justicia mayor)*, independent de voinţa monarhică. Lui i se va preda Antonio Pérez.

Respectînd privilegiile jus-

tiției aragoneze, Filip II îl dă în judecată pe Pérez, formulînd principalele capete de acuzare — trădare, crimă și evadare — și aduce probele necesare. La rîndul său, și fostul secretar își poate susține apărarea cu dovezi. El folosește o parte dintre documentele pe care a reușit să le păstreze, redactînd așa-numitul *Memorial del hecho de su causa* (Memoriu de fapte în sprijinul cauzei sale), în care arată că a acționat numai din ordinul regelui. Temîndu-se de aceste dezvăluiri și de scandalul care ar putea izbucni, Filip II renunță la toate acuzațiile sale, nu și la intenția de a pune mîna pe fostul său secretar.

Zaragoza rezistă prea puțin

Pentru asta nu-i rămînea decît o singură cale: să predea întreaga afacere Inchiziției, care îl poate acuza pe Pérez de erezie și nu trebuie să țină seama de nici un privilegiu. La 24 mai 1591, după tratative destul de anevoioase, Juan de la Nuza, judecătorul Aragonului, temîndu-se totuși de mînia regală, acceptă să-l predea pe Pérez zbirilor Inchiziției. Dar prietenii fostului secretar, numeroși în Zaragoza, reușesc să provoace o adevărată răscoală populară, care susține că predarea lui Pérez Inchiziției reprezintă o încălcare grosolană a privilegiilor aragoneze. În fața mîniei populare, inchizitorii cedează și îl înapoiază pe Pérez judecătorului suprem din Aragon. O nouă încercare a monarhului de a-l dobîndi pe fostul secretar regal eșuează la fel de lamentabil la 24 septembrie. Pierzîndu-și încrederea și în securitatea oferită de aragonezi, Pérez părăsește Spania. La 11 noiembrie 1591, trece Pirineii și se rufugiază la curtea de la Pau a Caterinei de Bourbon, sora regelui Franței, Henric IV.

Afacerea propriu-zisă legată de asasinarea lui Escovedo se încheie, dar consecințele ei abia acum apar.

Antonio Pérez (și toți urmașii săi) își pierde întreaga avere, toate drepturile și privilegiile și este condamnat la moarte și executat în efigie[1]. Toată familia sa este arestată și întemnițată. Pînă la sfîrșitul zilelor, Pérez va trăi în exil, în Franța și Anglia. Aici, la început, obține încrederea lui Henric IV și a Elisabetei I care, aflați în război cu Spania, au nevoie de sfaturile unui om ce cunoaște în detaliu politica externă spaniolă. După ce își trădează patria, Pérez se angajează într-un joc dublu între Franța și Anglia, căutînd ca, eludînd ambele părți, să obțină beneficii duble. Pierde astfel încrederea amîndurora, veniturile îi scad vertiginos, toate încercările de a reveni în Spania eșuează și, în cele din urmă, moare în uitare și sărăcie, la Paris, la 3 noiembrie 1611.

Pentru Filip II afacerea nu se termină prea rău. În condițiile epocii, regele nu este obligat să dea nimănui seamă de faptele sale. Este afectată mai curînd politica externă spaniolă, pentru că Pérez dezvăluie adversarilor țării secrete importante. Totuși, în ansamblul vieții internaționale, nu poziția Spaniei are de suferit.

În schimb, regele cîștigă pe plan intern. De multă vreme, suveranii Spaniei așteptau un moment favorabil pentru a abroga drepturile și privilegiile regatului aragonez, care le îngrădeau puterea absolută. Dacă în Castilia ele au fost golite de orice conținut real încă din timpul domniei lui Carol Quintul, care profitase în acest sens de răscoala așa-numiților „comuneros", din 1520-1521[2], în Aragon un prilej similar încă nu se ivise. Dar, cînd s-a refugiat acolo, Antonio Pérez, care, cu multă abilitate, asimilase situația sa — cea a unui trădător și asasin — cu privilegiile regatului, Filip II a prins momentul, lovind necruțător în drepturile supușilor săi.

Imediat după 24 septembrie 1591, cînd Pérez reușește să scape din nou din mîinile Inchiziției, el ordonă mobilizarea unei puternice armate, pe care o pune sub comanda lui Alonzo de Vargas. Tentativele de rezistență ale locuitorilor Zaragozei eșuează, astfel încît la 12 noiembrie armata castiliană intră în oraș. Peste cîteva zile, judecătorul suprem Juan de la Nuza este executat împreună cu alți nobili aragonezi și, odată cu aceasta, privilegiile regatului sînt desființate, Filip II devenind și aici un monarh absolut ca în Castilia. A fost cea mai importantă consecință a afacerii Pérez. S-au prăbușit astfel și ultimele bariere, de esență feudală, în fața puterii centrale, permițînd încheierea procesului de desăvîrșire a unității statului spaniol. ■

---

[1] În vechiul drept procesual penal francez, erau executați în efigie condamnații la moarte în contumacie (un manechin sau un tablou reprezentîndu-l pe inculpat era spînzurat). Prima execuție în efigie datează din vremea domniei lui Ludovic VI cel Gros (1108-1137).

[2] La 23 aprilie 1521, forțele regale înfrînseseră armata orașelor spaniole („Liga sfîntă") condusă de Juan de Padilla, în urma acestui eveniment orașele încetînd să mai joace un rol politic important în Spania.

CONDUCTĂ DIN OLANE

O conductă din olane pentru aducțiunea apei a fost descoperită, în cadrul cercetărilor din vara anului trecut în localitatea Farcașa, județul Neamț. Este făcută din olane de 28 centimetri, ce se puneau cap la cap, asigurînd apa necesară sătenilor. În total, au fost descoperite 3 571 olane, lungimea totală a conductei fiind de peste 100 metri.

Este cea mai lungă conductă medievală de aducțiune a apei de pe valea Bistriței și, totodată, cea mai importantă descoperire de acest fel din mediul sătesc moldovenesc.

Prof. Ioniță DUMITRU-BISTRIȚA

Iunie 1941 - august 1944

MINISTRUL ELVEȚIEI LA BUCUREȘTI TRANSMITE... (XIII)

În cea de-a doua jumătate a anului 1943, pe toate fronturile celui de-al doilea război mondial s-a produs o cotitură evidentă în favoarea Aliaților. În condițiile în care armatele sovietice se apropiau de granițele României, Moscova a hotărît să se implice în negocierile cu românii, acceptînd propunerea britanică ca aceștia să trimită, „dacă se oferă să capituleze, un emisar autorizat la cei trei Aliați" (Paul D. Quinlan, Clash over Rumania. British and American Policies Towards Romania: 1938-1947, **vol. II, p. 87). Dar sovieticii nu doreau să se repete cazul Italiei, care capitulase numai în fața aliaților occidentali. Drept urmare, după ce englezii l-au informat pe Iuliu Maniu că Aliații îl vor primi pe emisarul său, pornind de la premisa că „singura misiune a acestuia va fi discutarea detaliilor operaționale pentru răsturnarea prezentului regim și înlocuirea lui cu un guvern pregătit să capituleze necondiționat"** (Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1944, **vol. IV; telegrama secretarului de stat către ambasadorul american în Marea Britanie, 8 ianuarie 1944), sovieticii au atras atenția asupra faptului că Moscova „consideră absolut necesar ca un reprezentant sovietic să ia parte la negocierile cu emisarul lui Maniu"** (Idem; **telegrama ambasadorului S.U.A. la Moscova către secretarul de stat, 11 ianuarie 1944).**

Conferința de la Teheran din 28 noiembrie-1 decembrie 1943 (Magazin istoric, **nr. 6, 7-8 și 10, 11/1968) a fost scena unei bătălii mascate între Stalin și Churchill. Premierul britanic, sperînd că Turcia va intra în război, a propus întîrzierea Operației „Overlord" cu o lună sau două, pentru ca aliații occidentali să poată avea răgazul ca prin varianta Churchill să pătrundă în România și Ungaria prin Iugoslavia (Louis Fischer,** The Road to Yalta. Soviet Foreign Relations 1941-1945, **p. 123), dar împotrivirea lui Stalin, care vedea în aceasta o piedică în calea înaintării sovietice spre centrul Europei, a făcut ca planul britanic să eșueze (vezi Eugen Preda:** Săritura de pisică).

Pe de altă parte, urmărind diminuarea influenței britanice, dar și pentru a-i interesa pe români în negocieri directe, Stalin și Molotov au declarat lui Beneș, în cursul întrevederilor pe care le-au avut în zilele de 16 și 18 decembrie 1943, că Uniunea Sovietică consideră că poporul român „nu poartă o responsabilitate directă pentru război" și că U.R.S.S. „va lua apărarea României în disputa cu Ungaria și s-o ajute... în rezolvarea justă a problemei Transilvaniei" (A. Simion, Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944, **pp. 349-350).**

La sfîrșitul anului 1943 s-a produs și încercarea nereușită a S.O.E. (Magazin istoric, **nr. 11/1982) de a lua legătura directă cu Iuliu Maniu, pentru a-l convinge despre necesitatea acceptării de către acesta a principiului capitulării necondiționate. După cum se știe, cei trei membri ai Operației „Autonomus" (De Chastelain, Silviu Meițanu și Ivor Porter), parașutați necorespunzător, au fost capturați de către autoritățile române. Informat despre prinderea lor, mareșalul Antonescu a declarat că-i va proteja de germani (ceea ce s-a și întîmplat, cei trei nefiind cedați acestora nici măcar pentru o simplă interogare), iar Mihai Antonescu i-a ajutat personal în redactarea declarațiilor, schimbîndu-le de două ori, în așa fel încît din ele să rezulte că fuseseră trimiși să studieze situația economică și politică din România, urmînd ca, apoi, să treacă în Iugoslavia. Cei trei au fost folosiți ulterior pentru asigurarea legăturii radio cu reprezentanții Aliaților la Cairo. Referindu-se la atitudinea generală a românilor, De Chastelain remarca: „Noi n-am fi putut avea o primire mai prietenoasă dacă am fi fost soldați români întorși acasă de pe front"** (Ivor Porter, Operations Autonomus, **p. 117).**

Cu puțin înainte de Anul Nou 1944, guvernul american, prin ambasadorul său la Madrid, a răspuns propunerii făcute de mareșalul Antonescu ca o forță anglo-americană să debarce în Balcani. Pentru a-i determina pe aliații occidentali să privească cu toată atenția această propunere, șeful statului român arătase că această debarcare se putea sprijini pe concursul a 30 divizii românești, al armatei ungare și al forțelor iugoslave aflate sub comanda lui Tito și Mihailovici. El mai arătase că, obținînd petrolul românesc și blocînd un număr însemnat de forțe militare germane în această zonă, debarcarea aliată din apusul continentului european s-ar fi putut produce în condiții mult mai avantajoase. În răspunsul guvernului american se arăta că președintele Roosevelt cerea mare-

şalului Antonescu un angajament scris că acceptă negocieri pe baza formulei „capitulare necondiţionată" şi să trimită urgent doi ofiţeri români la Alger, pentru a discuta şi stabili, cu statul major al generalului Eisenhower, un plan de acţiune comun. Antonescu a hotărît ca acest angajament să fie înmînat lui Salazar, iar cei doi ofiţeri, destinaţi să meargă la Alger, să fie colonelul Radu Davidescu — şeful cabinetului militar al mareşalului şi colonelul Traian Teodorescu — ataşatul militar român la Ankara (G. Barbul, Mémorial Antonesco. La 3-ème homme de l'Axe, **vol. II, manuscris nepublicat).**

Cu toate că americanii s-au declarat de acord ca documentul solicitat să cuprindă şi specificarea cerută de Antonescu ca el să intre în vigoare numai **în cazul realizării unei debarcări „serioase" aliate în Balcani cu direcţia România, sau a** intrării **Turciei în război, în urma tergiversărilor părţii române, negocierile au ajuns într-un punct mort (Biblioteca Academiei Române, Arhiva istorică,** Documente şi memorii privind alăturarea României la coaliţia antihitleristă 1943-1947, **vol. I, p. 40).**

Să urmărim în continuare modul în care unele din aceste evenimente au răzbătut în rapoartele diplomatului elveţian şi ce semnificaţie le-a atribuit el.

Andrei ŞIPERCO

1943

20 octombrie

Pe data de 30 septembrie, domnii Dinu Brătianu şi Iuliu Maniu au adresat mareşalului Antonescu un protest împotriva recunoaşterii de către guvernul său a regimului republican-fascist fondat de domnul Mussolini. Acest document aminteşte de sprijinul constant dat de către Duce revizionismului maghiar, fiind acuzat ca principal autor al arbitrajului de la Viena. El invocă argumente de ordin juridic: regele Italiei a primit demisia domnului Mussolini şi a însărcinat pe mareşalul Badoglio cu formarea unui nou guvern împotriva căruia nici Germania, nici aliaţii ei, nu au ridicat cea mai mică obiecţie; ce s-a întîmplat după aceea nu priveşte decît pe italieni, iar România nu are de ce să se amestece în afacerile interne ale unui alt stat. Memoriul adaugă consideraţii politice: recunoaşterea guvernului Mussolini agravează situaţia regatului dunărean faţă de Anglia şi Statele Unite ale Americii. El afirmă că Pactul tripartit, devenit caduc prin armistiţiul italian, nu ar putea fi considerat ca justificînd gestul cabinetului din Bucureşti. Semnatarii concluzionează: „Opinia românească vrea ca războiul să se sfîrşească. Recunoaşterea guvernului Mussolini este interpretată ca o probă în plus că România înţelege să-l continue. Ea este, deci, contrară voinţei poporului... *(Raport politic nr. 53)*

22 octombrie

... Care sînt ideile şi intenţiile domnului Maniu? Aceasta am încercat să aflu în cursul unei lungi întrevederi.

El continuă să deplîngă faptul că „Conducătorul" acţionează ca şi cum şi-ar fi însuşit deviza lui Wilhelm Taciturnul: „Nu este necesar să sperii pentru a întreprinde, nici să reuşeşti, pentru a persevera"... Ceea ce ar dori liderul transilvănean este ca guvernul actual să se folosească pînă la capăt de mijloacele sale de rezistenţă, evitînd în acelaşi timp să provoace o reacţie prea radicală. „Conducătorii noştri, precizează el, ar trebui să-şi asume ca unică sarcină fortificarea României, «ronţăind» poziţiile ocupate de către Reich, pînă în momentul în care o echipă cu adevărat naţională va putea să îi urmeze".

Acest moment nu a venit încă: nu trebuie să i se dea Germaniei un pretext ca să ocupe toate pîrghiile de comandă. Instalarea imediată la Bucureşti a unui Gauleiter nazist ar fi mai dăunătoare cauzei Naţiunilor Unite decît supravieţuirea, pentru încă cîteva luni, a regimului Antonescu.

Ocupaţia totală, cu sau fără concursul unui guvern de Quislingi, constituie un risc a cărui gravitate nu este necunoscută de domnul Maniu, dar pe care el pare dispus să-l asume dacă anglo-saxonii i-ar da unele garanţii esenţiale. „Sînt gata, declară el, să iau puterea, imediat ce Marea Britanie şi Statele Unite se vor angaja să împiedice Ungaria şi Bulgaria să ne atace".

Cu alte cuvinte, el se teme mai puţin de eventualitatea unui protectorat exercitat de către cel de-al III-lea Reich şi care, gîndeşte el, nu ar putea să se prelungească, decît de un război balcanic purtat pe două fronturi.

Această atitudine pare să se sprijine pe anumite cuvinte ale domnului von Killinger. Acesta ar fi spus că fluctuaţiile opiniei româneşti nu-l nelinişteau deloc, „deoarece, adăuga el, dacă românii mişcă, noi nu vom avea de făcut decît să asmuţim pe ei Ungaria şi Bulgaria, fără să ne coste un singur soldat german".

Ce crede domnul Maniu că ar trebui să facă Naţiunile Unite pentru a ţine la respect pe cei doi adversari de care vorbeşte? „Este foarte simplu, răspunse el: ungurii şi bulgarii tremură la ideea că capitalele lor ar putea fi bombardate. Pentru a le lua ideea de a se arunca asupra noastră, ar ajunge deci să li se spună: «Dacă intenţionaţi să împiedicaţi România să se elibereze, vom distruge Budapesta şi Sofia»".

Preşedintele Partidului Naţional-Ţărănesc nu pare să-şi fi făcut lui însuşi o obiecţie care totuşi se impune: este destul de dificil pentru guvernele din Londra, Washington şi Moscova să ţină acest lim-

baj, dacă — şi aceasta nu este imposibil — ele încearcă să atragă în jocul lor cele două ţări care, în ochii lor ar putea fi tot atît de interesante ca şi România. *(Raport politic nr. 55)*

27 octombrie

... Domnul Bova Scoppa îmi confirmă în întregime relatarea pe care mi-a făcut-o primul ministru. El adaugă că şi domnul von Killinger a încercat să obţină, din partea cabinetului de la Bucureşti, autorizaţia de a ocupa Legaţia Italiei *(Magazin istoric*, nr. 3/1991). Preşedintele consiliului opunîndu-i un refuz, ministrul Reichului a răspuns: „Şi dacă noi facem uz de forţă, n-aţi putea dumneavoastră să vă mulţumiţi cu constatarea?". La care domnul Mihai Antonescu ar fi ripostat imediat: „Nu sînt aici pentru a constata, ci pentru a guverna".

... Domnul Bova Scoppa proclamă astăzi că nu s-a îndoit niciodată de victoria Naţiunilor Unite, că, din 1939, a făcut tot ce îi era în putere pentru a-l determina pe Duce să nu intre în război şi apoi pentru a-i asigura ocazii să iasă onorabil.

„În sfîrşit, chiar şi anul acesta, în iunie, însoţind la Roma pe ministrul român al afacerilor externe, mi-am unit eforturile cu cele ale lui, pentru a-l lumina pe Mussolini, pentru a-i cere să oprească, cît mai era încă timp, participarea noastră la război".

Această ultimă frază arată că zvonurile răspîndite de către cercurile germane din Bucureşti în legătură cu activitatea desfăşurată în Italia de către domnul Mihai Antonescu nu sînt lipsite de fundament... *(Raport politic nr. 56)*

5 noiembrie

Nu este uşor de definit cu exactitate efectul produs asupra românilor de către informaţiile fragmentare la care sîntem reduşi la Bucureşti pentru a aprecia rezultatele Conferinţei de la Moscova [din 19-30 octombrie 1943; *Magazin istoric*, nr. 2-8/1985]...

Majoritatea diplomaţilor străini se aşteptau să vadă că deciziile de la Moscova exercită o anumită influenţă asupra atitudinii cabinetului de la Bucureşti. Pentru moment, nici un simptom de schimbare nu a apărut. Ultima dată cînd l-am văzut pe primul ministru, acesta mi-a spus: „Se apropie momentul în care va trebui să luăm decizii grave" El chiar a adăugat: „Dacă o să aflaţi lucruri a căror cunoaştere mă poate ajuta să văd clar, vă rog să mi le spuneţi". Aceste cuvinte îmi dau de gîndit că este incomplet informat şi că rămîne nehotărît. Sub rezerva unor fapte noi care ar putea modifica aspectul actual al situaţiei, înclin să împărtăşesc părerea unui tînăr coleg turc, care îşi rezuma sentimentul prin aceste cuvinte: „Nu se întîmplă nimic; mareşalul nu vrea şi Mihai Antonescu nu îndrăzneşte".

Mi se afirmă, pe de altă parte, că, foarte recent, preşedintele interimar a luat iniţiativa de a-l întreba pe „Conducător" asupra proiectelor sale, în prezenţa generalului Pantazzi — ministrul de război, generalului Şteflea — şef al Statului Major şi a domnului [Alexandru] Neagu, ministru de finanţe. Problemele puse vizau două ipoteze: invazia rusească şi invazia anglo-saxonă. După ce a cerut fiecăruia dintre participanţi să-şi formuleze opinia, Antonescu ar fi răspuns, pentru prima eventualitate, în stilul folosit de Winston Churchill în iunie 1940, în momentul în care atîtea ameninţări planau asupra Imperiului britanic: „Mă voi bate pe Bug, pe Nistru, pe Prut, pe Dunăre, în Carpaţi, peste tot. N-aş putea acţiona altfel; responsabilitatea mea este angajată în faţa istoriei". În ceea ce priveşte a doua ipoteză, el ar fi strigat, cu acea ironie un pic greoaie la care recurge uneori: „Dacă aceşti domni din Londra şi Washington sosesc pînă la noi, sînt gata să le deschid ţara şi îi ţin responsabili pentru soarta noastră. Ei să aleagă: sau ne livrează bolşevicilor sau ne înlocuiesc pe linia de foc".

Domnul Maniu este de altă părere. După el, a sosit ora negocierilor cu ruşii. El se declară gata să o facă în contul său, dacă guvernul nu vrea să se hotărască. Acum cîteva zile, el ar fi cerut prietenilor săi să fie pregătiţi pentru acţiune, asumîndu-şi riscurile şi acceptînd sacrificiile necesare. Aceasta este cu atît mai surprinzător cu cît, puţin înainte, el s-a pronunţat, ca şi domnul Brătianu, pentru expectativă... *(Raport politic nr. 58)*

8 noiembrie

... În primăvara acestui an [Gheorghe Tătărescu], fostul preşedinte al consiliului, se preocupa mai ales să redreseze politica externă a ţării sale. El căuta să realizeze o „uniune sacră" împotriva direcţiei urmate în această problemă de către România oficială. Respins de domnul Maniu, el se apleacă astăzi asupra politicii interne[1].

Într-o circulară adresată recent unui număr de prieteni, domnul Tătărescu se pronunţă în principiu pentru întoarcerea la democraţia parlamentară. El, care a fost timp de ani de zile servitorul ascultător al unui dictator încoronat [Carol II], mărturiseşte astăzi falimentul dictaturilor. El doreşte totuşi ca partidele (a căror necesitate o recunoaşte, după ce a negat-o) să pună capăt certurilor dintre ele, atîta timp cît va fi nevoie pentru a se termina reconstrucţia statului. El vrea o Cameră constituită prin vot

[1] În opoziţie, această intransigenţa a liderului transilvănean nu este unanim áprobată. Unii din prietenii domnului Maniu, recunoscînd că domnul George Tătărescu este foarte impopular şi nu reprezintă deloc prin el însuşi o forţă activă, regretă totuşi respingerea ofertei lui, deoarece, zic ei, influenţa lui asupra tinerei generaţii a partidului liberal rămîne considerabilă, mai mare decît cea a domnului Dinu Brătianu [nota lui De Weck].

universal și — concesie „corporatismului“ — un Senat recrutat din asociațiile profesionale și corpurile alcătuite conform legii. Alături de libertate, el înțelege să facă să domnească în țară justiția socială: toți proprietarii vor fi muncitori și toți muncitorii proprietari. Drept la muncă, la asistență, la instrucție, creșterea producției, repartiție mai echitabilă a bogăției. Ridicarea nivelului de existență a țărănimii, favorizată prin distribuiri ale pămînturilor provenite din bunuri de mînă moartă, cît și prin dezvoltarea cooperativelor agricole. Lucrările publice executate în regie mixtă. Asistență specială foștilor combatanți. Acestea sînt principalele puncte ale unui program pe care domnul Tătărescu nu se teme să-l numească revoluționar și a cărui expunere acoperă 19 pagini.

Comuniștii au un altul, mai puțin ambițios și mai la îndemînă. Organizația lor, reconstituită clandestin, a trimis domnului Maniu doi delegați purtători de propuneri concrete.

Partidul [comunist] renunțînd pentru moment la orice revendicări de ordin social, ar vrea să creeze „cu concursul tuturor partidelor democratice și al tuturor organizațiilor patriotice“, un „comitet național de luptă pentru eliberarea țării“. Sarcina acestui comitet ar fi „de a uni și de a mobiliza forțele naționale, fără distincție de partid sau de rellgie, într-un front unic, patriotic și antihitlerist“.

Programul are zece puncte:

1. Salvarea armatei, prin oprirea oricăror trimiteri de întăriri și prin retragerea trupelor de pe front. Cîștigarea, pentru această cauză, a ofițerilor și soldaților. Crearea de grupe de partizani.

2. Suspendarea imediată a tuturor livrărilor de petrol, cereale, alimente și armament către Germania. Demolarea mașinii de război germane prin sabotajul producției și al transportului.

3. Ieșirea din războiul hitlerist, ruperea alianței cu blocul fascist, încheierea păcii cu Uniunea Sovietică, Anglia, America și toate țările democratice.

4. Răsturnarea „guvernului și regimului hitlerist al trădătorului Antonescu“; formarea unui guvern cu adevărat național, compus din reprezentanți ai tuturor partidelor și organizațiilor patriotice.

5. Să fie redate țării libertatea, onoarea și independența. Să se facă ca România liberă să intre în blocul antifascist al Națiunilor Unite.

6. Eliberarea imediată a tuturor victimelor terorii hitleriste din închisori și lagăre de concentrare. Arestarea și pedepsirea, începînd cu Antonescu, a trădătorilor de țară, a asasinilor și hoților.

7. Restituirea libertăților de asociere și de presă. Respectarea libertăților democratice și a drepturilor cetățeanului. Dizolvarea organizațiilor hitleriste, arestarea și pedepsirea șefilor lor.

8. Să se pună capăt persecuției evreilor și a celorlalte minorități etnice. Să li se acorde drepturi egale cu cei din majoritatea românească.

9. Apărarea Transilvaniei de Sud și a Banatului. Anularea dictatului de la Viena, eliberarea transilvănenilor din nord de sub jugul lui Horthy.

10. Asigurarea muncii și pîinii populațiilor muncitoare ale orașelor și satelor. Invalizii, orfanii și văduvele de război să fie ajutați de către stat.

Domnul Maniu a respins propunerile vizitatorilor săi, invocînd faptul că programul său vizează restaurarea integrală a României Mari (inclusiv Basarabia și Bucovina, de care comuniștii nu pomenesc) și că înțelege să asigure independența țării față de toate puterile străine. Cum majoritatea românilor par să-și dea seama că vor trebui să poarte doliu după Basarabia, ne putem întreba dacă refuzul militantului transilvănean nu se fondează pe considerații oportuniste, adică pe teama de a nu speria partidele burgheze — al său și cel al domnului Brătianu — pe care ajunge să le înspăimînte numai cuvîntul „comunism“. Ca și în cazul domnului Tătărescu, unii din prietenii domnului Maniu deplîng atitudinea sa negativă. Ora H putînd suna dintr-un moment în altul, ei consideră că toate ajutoarele, de unde ar veni ele, ar trebui acceptate. Comuniștii români, spun ei, de sînt sau nu în înțelegere cu Moscova, aceasta nu mai are importanță. Dacă da, cu atît mai bine, pentru că vom avea de-a face mai întîi cu U.R.S.S.-ul... *(Raport politic nr. 59)*

2 decembrie

... Domnul von Killinger a avut, spre sfîrșitul lunii trecute, o lungă convorbire cu mareșalul Antonescu, în cursul căreia a formulat încă o dată nemulțumirile guvernului său...

În sfîrșit, ministrul Germaniei s-a plîns încă o dată de libertatea de mișcare și de acțiune de care beneficiază domnul Maniu. Asupra acestui punct, mareșalul (care de cîtva timp pare să se fi apropiat de liderul transilvănean) a avut o reacție foarte puternică. „Nu pot, ar fi răspuns el, să risc o revoluție persecutînd un patriot pe care toată țara îl venerează“. Aceasta este o atitudine destul de nouă. Un mic fapt îi confirmă realitatea. Ieri, 1 decembrie, România sărbătorea a 25-a aniversare a reunirii Transilvaniei cu regatul dunărean. Cu această ocazie, ziarele au primit nu numai autorizația, dar și ordinul de a așeza portretul domnului Maniu între cele ale regelui Ferdinand și reginei Maria și de a releva rolul jucat în 1918 de către bătrînul om de stat... *(Raport politic nr. 63)*

3 decembrie

... Domnul Mihai Antonescu mi-a dat de înțeles că atitudinea americanilor față de România ar fi actualmente mai „înțelegătoare“, adică mai „favorabilă“ decît cea a englezilor.

În cercurile guvernamentale, cît și în cele ale opoziției, prezența la București a domnului Alexandru Cretzianu, ministru în Turcia, a

dat naștere la mari speranțe. Se așteptau să primească de la el indicații pozitive asupra acțiunilor de apropiere pe care trebuia să le urmărească pe lîngă Națiunile Unite. Se arată foarte dezamăgiți, cel puțin opozanții, de mica recoltă pe care o aduce. „Nu ne spuneți nimic nou, i-ar fi zis domnul Dinu Brătianu, față de ceea ce am auzit deja ascultînd B.B.C.-ul". La Ankara, domnul Cretzianu trebuia să fie purtătorul de cuvînt al opoziției și în același timp al României oficiale. Unii încep să se întrebe dacă această combinație, care la prima vedere poate părea „economică" și ingenioasă, n-a fost o eroare. Este posibil ca, în prezenta conjunctură, interesele României să fi fost mai eficace apărate în fața adversarilor de către agenți independenți și autonomi, decît de diplomația obișnuită, dar cu două condiții: 1) ca „oficioșii" să se adreseze tuturor celor trei puteri a căror solidaritate nu mai poate fi pusă la îndoială; 2) ca ei să acționeze în legătură cu „oficialii" și să fie în măsură, la momentul potrivit, să facă ca spusele lor să fie confirmate de către ultimii, angajînd astfel guvernul... *(Raport politic nr. 64)*

22 decembrie

... S-a constituit de cîtva timp o ligă de „Acțiune patriotică" [Uniunea patrioților] a cărei activitate subterană se manifestă prin distribuirea de manifeste, un ziar clandestin *[România liberă]* de 20 000 exemplare și prin emisiuni radiofonice.

Programul este aproape același pe care partidul comunist l-a propus domnului Maniu (vedeți raportul meu nr. 59, din 8 noiembrie).

Militantul transilvănean autorizează pe membrii partidului său să intre individual în „Acțiunea patriotică" Aceasta cuprinde, între alții, socialiști, comuniști și prieteni ai domnului Tătărescu (căruia domnul Maniu i-a refuzat concursul). Ea activează independent de grupul Maniu-Dinu Brătianu, dar în aceeași direcție. Ea are, asupra mișcării conduse de cei doi vechi conducători ai partidelor zise „istorice", avantajul de a poseda un mai mare număr de aderenți tineri, recrutați mai ales din profesiile intelectuale, universitate și armată.

Poliția secretă română, împinsă de Gestapo, o combate. Acum cîteva săptămîni, la Sibiu, ea a operat 47 arestări, dintre care 27 au fost menținute și urmate de condamnări pentru „propagandă subversivă"... Pe 16 decembrie, o sută de persoane aparținînd „Acțiunii patriotice" au fost reținute la București. *(Raport politic nr. 68)* ■

(Va urma)

ȚIGANII — UN POPOR ÎȘI CAUTĂ ISTORIA

(Urmare din p. 68)

s-o facă, fie ca părți implicate, fie ca martori indispensabili. Cei care iau cuvîntul pot spune tot ceea ce consideră necesar pentru lămurirea cauzei, cu condiția s-o facă cu calm și precizie. De altfel, totul trebuie să se desfășoare în cel mai deplin calm. Strigătele, apostrofările, violențele sînt interzise. Cei ce se comportă necorespunzător sînt desconsiderați. Cînd calmul și seninătatea nu pot fi obținute, kris este amînat pînă la o dată cînd spiritele se vor fi liniștit.

Consiliul care dă sentința este constituit din bărbați, de preferință din afara familiilor implicate. Ea este fără drept de apel, fiind considerată ca expresie a părerii întregii comunități. Nici un rom respectabil n-ar accepta să participe la rejudecarea unui caz deja tranșat în cadrul unui kris precedent. Ar însemna să jignească pe cei care au făcut judecata anterioară. Pedepsele ce se aplică sînt diverse, cel mai adesea ele constînd din amenzi. Și cum se consideră că răspunderea pentru fapta incriminată revine și colectivității, amenzile se plătesc de cele mai multe ori din sumele strînse de la membrii familiei sau ai grupului din care face parte vinovatul.

Dincolo de aspectul material, pedeapsa are — cum am văzut — un puternic caracter social. Ea este o expresie a dezaprobării de către comunitate în întregul ei a faptelor săvîrșite, dezaprobare care privește atît pe vinovat cît și familia acestuia. Iar în cazul în care această dezaprobare nu are efect, se aplică sancțiunea extremă. Individul este declarat impur *(marime)*, ceea ce înseamnă excluderea lui din grup. Pentru individ, care, cum am arătat, nu există decît prin relațiile sale cu ceilalți, o astfel de pedeapsă înseamnă moartea socială. Din momentul în care vinovatul a fost declarat impur, nimeni nu se mai poate apropia de el, nici cei apropiați, nici chiar mama și soția. Cei care ar încălca această regulă ar deveni, ei înșiși, impuri. Ca urmare, se poate întîmpla ca o întreagă familie să fie declarată *marime* și lipsită astfel de orice fel de contact cu ceilalți romi.

Kris este astfel un element important de reglare socială, de reglementare a relațiilor dintre familii și grupuri, de înlăturare a actelor care ar putea tulbura ordinea socială și slăbi ansamblul ei.

Dacă alianțele, prin instituția mariajului și a modalităților sale, creează — cum remarcă Jean-Pierre Liégeois — structurile, elementele de control social garantează coeziunea și paternitatea în cadrul și între aceste structuri. ■

(Va urma)

APRILIE 1941

MICROARHIVA MAGAZIN ISTORIC

ÎN BUCUREȘTI, ACUM 50 ANI

Cronică măruntă

• Se împlinesc **50 ani de la înființarea Societății arhitecților din România. La festivitate, lau cuvîntul Nichifor Crainic, ministrul propagandei, I. Petrovici, fost ministru, și arh. I.D. Enescu, președintele Societății.**

• Poșta aeriana **scrie** Timpul — **este poșta omului modern. Primul avion poștal a zburat în anul 1912, între localitățile germane Bark și Brueck (8 km) prima ștampilă „Par avion" a fost aplicată tot în 1912, în corespondența dintre orașele germane Mannheim și Heidelberg. Poșta aeriană militară s-a înființat în 1918, iar cea civilă în 1919, tot în Germania. În 1928 au intrat în funcțiune dirijabilele pentru schimburile poștale cu țările de peste Oceanul Atlantic.**

• Apare **primul număr al revistei** Dacia, **scoasă de Octavian C. Tăslăoanu, Dan Botta și Emil Giurgiuca.**

• Succesul **stagiunii teatrale: comedia** Banii nu fac nici două parale, **cu Ion Iancovescu, Victor Antonescu, Radu Beligan și Ninetta Gusty.**

• Convorbiri literare, **nr. 4/1941, evocă sub semnăturile lui Leca Morariu, Cornelia Gheorghian, C. Comăneșteanu personalitatea pictorului bucovinean Epaminonda Bucevschi, la 50 de ani de la moartea acestuia.**

• Din bibliografia **lunii: M. Eminescu,** Bucovina și Basarabia, **studiu istorico-politic prezentat de prof. I. Crețu; Onisifor Ghibu,** Prolegomena la o educație românească; **N.I. Herescu,** Caiete clasice; **Horia Oprișan,** Istoria Germaniei, **2 vol.; Victor Jinga,** Dinamica economiei cooperatiste; **George Niculescu-Basu,** Amintiri din viața mea de artist.

• Are loc **adunarea generală anuală** a **Uniunii ziariștilor profe-**

Continuă să apară în presa[1] bucureșteană din urmă cu cinci decenii ecouri ale gravelor momente prin care au trecut Capitala și țara în ianuarie 1941, cînd legionarii au dezlănțuit sîngeroasa rebeliune, vizînd acapararea puterii în stat.

La aproape trei luni de la înăbușirea rebeliunii, șeful mișcării legionare, Horia Sima, refugiat în Germania, îi trimite generalului Ion Antonescu, conducătorul statului, o scrisoare prin care îi solicită să reia legăturile, „în totalitatea lor", cu legionarii, „pentru a readuce pacea în mijlocul poporului nostru atît de greu încercat". Scrisoarea este transmisă prin prof. I. Găvănescul și este prezentată într-o ședință a guvernului. Răspunsul lui I. Antonescu este publicat de toate ziarele, la 16 aprilie.

După ce își declară „lipsa de considerație cu care privesc astăzi pe acest om [Horia Sima]", Antonescu arată că nu poate lua în seamă o astfel de scrisoare „fiindcă în principiu nu pot trata cu rebelii și găsesc scrisoarea perfidă". În continuare, după ce prezintă raporturile sale cu legionarii, subliniază că rebeliunea din 21-23 ianuarie 1941 viza, de fapt, destabilizarea țării. „La 18 ianuarie, cînd m-am întors de la Salzburg, am comunicat lui Horia Sima că acolo mi s-a spus: «dacă nu reușiți să păstrați liniștea internă, sînteți în primejdie de a pierde și restul țării, deoarece acei ce stau la pîndă vor profita de orice ocaziune ce le veți da, pentru realizarea tuturor pretențiilor lor teritoriale»". În încheiere, își exprimă ferma hotărîre de a nu mai avea nici o legătură cu foștii legionari: „Am acoperit și am apărat în contra tuturor pe legionari ca pe copiii mei, cu speranța că se vor supune îndrumărilor pe care le dădeam necontenit și cu credința că în cele din urmă vor intra pe făgașul cel bun. După odioasele crime din noiembrie, am făcut sacrificii de conștiință pentru a-i salva de la prăbușire. Nu m-au ascultat. Din contră, drept răspuns, mi-au pus și mie, părintele și ocrotitorul lor, revolverul în piept".

La 6 aprilie are loc recensămîntul general al populației României. În vederea bunei reușite a acestei importante acțiuni, s-au făcut minuțioase pregătiri. Au fost tipărite 20 000 000 formulare, pe diferite categorii de subiecte: liste de gospodărie, de inventar agricol, formulare pentru clădiri, locuințe, fabrici și întreprinderi, formulare speciale pentru evrei, pentru refugiați. S-au tipărit, de asemenea, 7 000 000 Certificate de recenzat, cîte unul pentru fiecare cap de familie. Aceste imprimate au necesitat 20 tone de hîrtie, iar pentru realizarea lor au lucrat 15 tipografii timp de 45 de zile. Centralizarea și prelucrarea datelor recensă-

[1] Pentru a ușura lectura, nu am mai marcat cu puncte de suspensie întreruperile de text la extrasele din ziarele sau însemnările vremii. Precizăm, de asemenea, că în redarea acestor extrase am păstrat, cu unele excepții, cerute de normele ortografice actuale, scrierea din original.

Sala de lectură a Bibliotecii Academiei Române

Un nou contingent de recruți depune jurămîntul

mîntului sînt făcute cu „mașinile aritmetice «Powers»", care lucrează cu cartele perforate. O singură mașină poate prelucra într-o oră cca. 20 000 cartele. Încheindu-și reportajul consacrat pregătirilor în vederea recensămîntului, ziarul *Timpul* conchide: „O țară bine gospodărită nu poate fi decît o țară bine inventariată".

Președintele comisiei de recensămînt este prof. Octav Onicescu care, într-o conferință de presă, prezentînd principiile care au condus la alcătuirea formularelor de recensămînt, arată: „metodele noastre de cercetare statistică, deosebite de alte metode, sînt rezultate din realități românești diferite. Ceea ce am căutat cu deosebire să obținem a fost în primul rînd să constatăm adevărul".

Paștele 1941 este prăznuit la 20 aprilie, într-o vreme cînd „tunurile, tancurile și avioanele umplu văzduhul planetei cu glasul lor de moarte și de foc", după cum scrie L. Rebreanu în *Viața*.

„Războiul care amenință să cuprindă întreg globul pămîntesc, cu înspăimîntătoarea lui distrugere — notează Stelian Popescu în *Universul* din 20 aprilie — frămîntă ca și odinioară, la apariția creștinismului, ființa omenească și cere forțelor spirituale să arate calea adevărului, pentru restabilirea păcii între oameni. Acest spirit al păcii, continuă autorul, necesar tuturor, dar mai necesar decît oricînd țării noastre mult încercate în ultimii ani, pe urma unei conduceri lipsite de morală și de suflet, trebuie să domine și viața noastră internă.

Scrutînd cu înțelepciune viitorul, se arată în încheierea articolului, îndreptînd greșelile comise, reparînd nedreptățile contra legilor omeniei sfinte poporului român și făcînd pacea sufletească deschidem perspectiva realizării visului secular, «România a românilor de pretutindeni»".

Paginile externe ale ziarelor bucureștene aduc zilnic noi și noi vești de pe cîmpurile de luptă ale conflagrației, care se apropie și de granițele românești.

La 6 aprilie, Iugoslavia și Grecia sînt atacate de trupele germane, cărora li se adaugă și unități italiene și ungare, după ce cu o zi mai înainte, la 5 aprilie, între Iugoslavia și Uniunea Sovietică fusese semnat un pact de neagresiune *(Magazin istoric,* nr. 10/1989). La 12 aprilie Belgradul este ocupat. În urma intervenției masive a trupelor germane și a celor bulgare, armata greacă (rezistase cu succes agresiunii declanșate împotriva ei de trupele lui Mussolini încă la 28 octombrie 1940) capitulează, Atena fiind ocupată de agresori la 27 aprilie. Continuă luptele în nordul Africii între forțele italo-germane și trupele engleze. Britanicii pierd Benghazi (3 aprilie), Bardia și Cirenaica (12 aprilie), dar rezistă

Cronică măruntă

sioniști. În comitetul de conducere sînt aleși: Ion Vinea, N Carandino, C. Arsenie, Zaharia Stancu, Radu Boureanu, iar cenzori George Macovescu și Alex. Talex.

● Societatea **comunală a tramvaielor, de comun acord cu conducerea C.F.R. a luat hotărîrea de a pune în circulație pe linia de tramvai 19 un automotor, ce va circula de la Piața Chibrit pînă în Dudești.**

● O originală **cronică scrisă pe pereții mănăstirii Coșuna, jud. Dolj, este transcrisă și prezentată de prof. Stoica Nicolescu în revista** Rasaritul. **Cronica cuprinde știri privind perioada anilor 1508-1613, printre care amănunte necunoscute referitoare la moartea lui Ioan vodă cel Cumplit.**

● Revista Arhivelor **îl evocă pe Dimitrie Onciul, într-un articol semnat de Aurelian Sacerdoțeanu, directorul general al Arhivelor Statului: „Opera istorică a lui Dimitrie Onciul nu este voluminoasă. Are însă caracterul permanenței. Această calitate ne dă dreptul să nu o mai prezentăm. Se impune integral prin ea însăși, părîndu-ne rău că manuscrisele cu inedite ne rămîn încă necunoscute. Se cere însă reeditată, pentru că atît prin felul în care își pune problemele, cît și prin rezolvările lor bazate pe o critică excesivă a izvoarelor, rămîne temelia istoriei noastre vechi".**

● În același **număr al revistei mai semnează: H. Dj. Siruni** — O navalire necunoscută a bandelor turcești în țările române la 1769. **Șt. Meteș** — Populația maghiară din Transilvania. **Constantin Moisil** — Noi studii de sigilografie românească.

● Recital **extraordinar de pian Dinu Lipatti, la 11 aprilie, la Ateneul Român. În program, lucrări**

APRILIE 1941

Îndrăgiți actori bucureșteni: Mihai Popescu (x), Ion Iancovescu (xx), Victor Antonescu (xxx)

Cronică măruntă

de Bach, Schumann, Schubert, Liszt, Chopin. „După marele succes obținut în turneul său în Germania, Dinu Lipatti — scrie Timpul **— dăruiește publicului iubitor de artă acest unic prilej de desfătare. Admiratorii tînărului pianist vor putea prețui încă o dată stilul său delicat și romantic, expresia unei arte ce depășește orice problemă tehnică".**

• Walt Disney, **creatorul lui Donald, Alba ca Zăpada, Mikey Mouse, Pinocchio și al altor neuitate personaje din filmele de desene animate, este desemnat să deseneze insignele regimentelor americane.**

• Cu începere **de la 1 mai, proiectarea pe ecranele sălilor de cinematograf a programelor de cîte două filme de lung metraj este interzisă. Cinematografele de orice categorie din întreaga țară vor rula în fiecare program un film de lung metraj, un film cultural și un jurnal de actualități. Includerea în fiecare program a jurnalului sonor ONC este obligatorie sub sancțiunile legale în caz de neconformare.**

• Se fac **pregătiri pentru comemorarea a cinci decenii de la moartea lui I.C. Brătianu (4 mai) și M. Kogălniceanu (20 iunie), manifestările fiind organizate de așezămîntul cultural „I.C. Brătianu" și Fundațiunea culturală „M. Kogălniceanu", în frunte cu C. Angelescu și, respectiv, Gh. Mironescu.**

• Ediția **de Paște a ziarului** Curentul **se tipărește în 250 000 exemplare, tiraj nemaiatins pînă atunci de vreo publicație românească.**

• Bilanțul **pe primii 4 ani de activitate ai companiei de aviație română LARES: a transportat 48 000 călători, 200 000 kg măr-**

încă la Tobruk. Aviația engleză execută raiduri de bombardament asupra orașelor germane. La Berlin, este avariată clădirea Operei.

Ministrul de externe al Japoniei, Matsuoka, întreprinde o vizită în Europa, avînd contacte la Berlin, Roma și Moscova. La 13 aprilie, în capitala Uniunii Sovietice, este semnat un tratat de neutralitate, pe timp de 10 ani, între Uniunea Sovietică și Japonia.

Să consemnăm și alte informații din presa lunii aprilie de acum cinci decenii.

Ziarul *Curentul* inițiază o anchetă privind problemele generației tinere și pregătirea ei pentru viitor. Iată cîteva răspunsuri:

Radu R. Rosetti, ministrul instrucțiunii, educației, cultelor și artelor: „Este o criză generală, mai accentuată în privința tineretului. Soluționarea crizei acesteia din urmă atîrnă deci și de soluționarea problemelor privind întregul neam".

C. Stoicescu, fost rector al Universității din București: „O criză în sensul propriu al cuvîntului a fost provocată la noi printr-o adulare a elementelor tinere, făcută exclusiv în scop politic".

C. Rădulescu-Motru, președintele Academiei Române: „Criza sufletească a tineretului nostru provine din faptul că îndrumările ce i s-au dat au fost confuze și fără greutate morală".

Mihail Manoilescu, fost ministru: „Echilibrul sufletesc al tineretului nostru nu se poate recîștiga decît prin triumful unei culturi de sens latin și tracic".

Ion Simionescu, academician: „Ca să fii trainic și sănătos, un gînd nu trebuie să lipsească din educarea tuturora, din mintea fiecăruia, tînăr și bătrîn, grija tuturora pentru salvarea țării și întăririi neamului, fără de care la ce mai e bună orice năzuință?"

Revista fundațiilor regale, sub semnătura lui Gheorghe I. Brătianu, îl evocă pe Nicolae Iorga, la șapte decenii de la naștere: „Născut acum șaptezeci de ani, el aparține acelei generații de întregitori de hotare, urmași vrednici ai acelei a întemeietoriior și ctitorilor României moderne. Oameni de stat, învățați, scriitori, deasupra curentelor diverse de gîndire și de păreri, i-a unit din vîrsta copilăriei și de pe băncile școlii o credință și o voință, aceea de a așeza neamul în imaginile firești ale drepturilor și ale năzuințelor sale. Nici unul nu așeza vreun gînd de partid sau de facțiune deasupra nației, nici unul nu concepea datorie mai înaltă și mai imperioasă decît lupta pentru dreptatea ei, ce va să vie. Nu se iviseră atunci nici statul totalitar, nici concepțiile sale de conducere și de organizare. Dar acțiunea în serviciul cauzei naționale era totală, din partea tuturor, în orice domeniu și cu orice prilej.

Cît de mult ne lipsește cuvîntul acesta astăzi! — subliniază au-

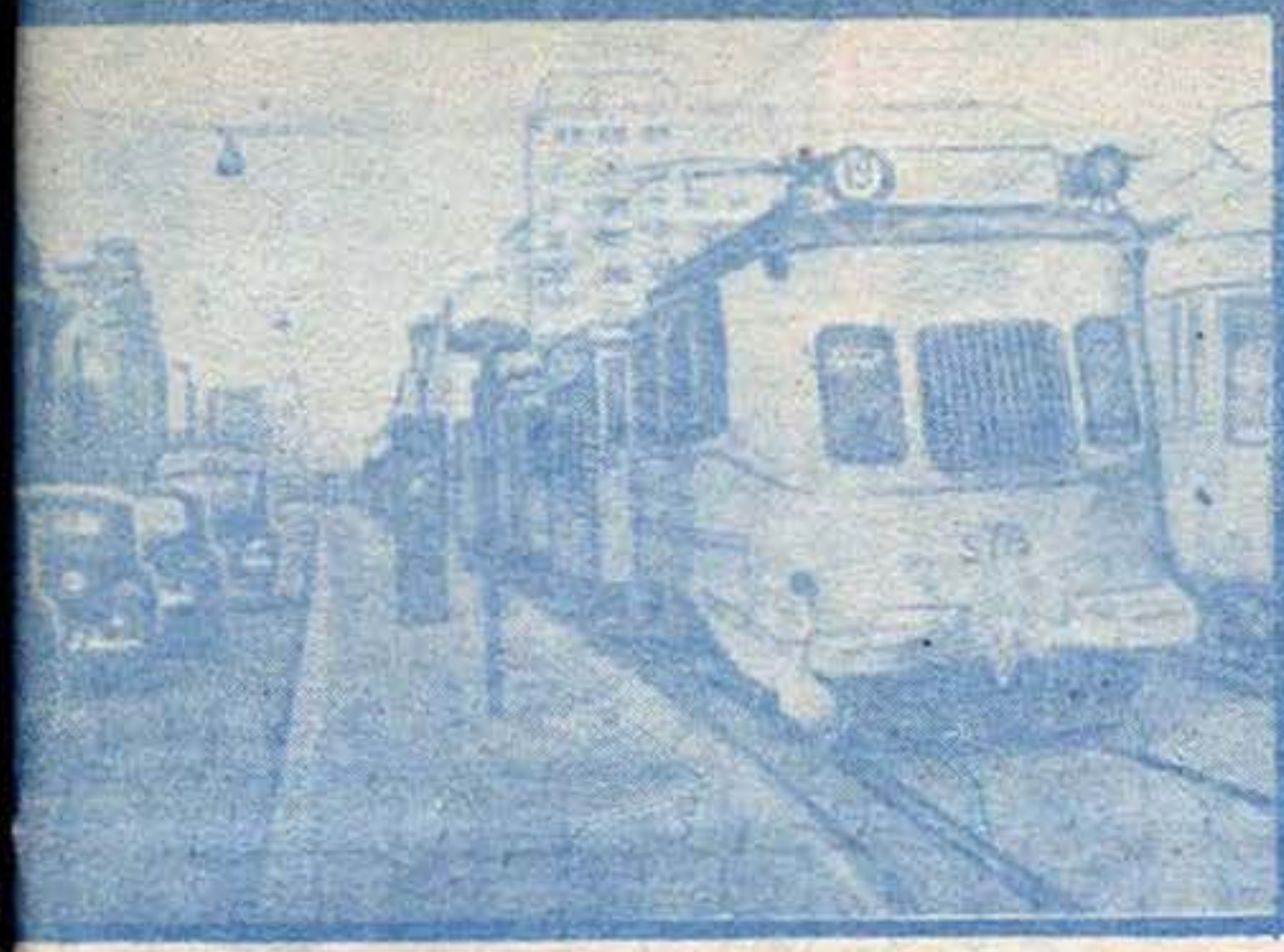

Automotor pe linia tramvaiului 19

Ce grea sînt cîntare automate pe străzile Capitalei

torul în încheierea evocării sale. Cîtă nevoie era pentru menținerea nădejdilor firești ale neamului de credința nezdruncinată a lui Nicolae Iorga că odată va fi dat iarăși «vitejiei drepte să biruiască», atunci cînd conducătorii noștri vor ști să așeze în slujba dreptății care nu piere vitejia ce au dovedit-o totdeauna ostașii României".

La împlinirea a 100 ani de la nașterea lui Iosif Vulcan, revista *Familia* îi consacră un grupaj de articole, reproducînd totodată și un discurs al acestuia, rostit la 18 februarie 1872 în ședința Asociației „Petru Maior" din Budapesta și intitulat *Conștiința națională*, pe care o definește drept „singura condițiune care garantează existența unei nații".

„Ce ne îndeamnă a iubi și a adora naționalitatea noastră? — arată I. Vulcan. Ce nu ne permite ca s-o putem trăda? Ce ne face superbi că sîntem și noi fiii ei? Ce ne însuflețește să creem fapte mari, pentru a-i asigura înflorirea? Ce ne ușurează durerile morții, știind că ne-am făcut datoria? Conștiința națională.

Noi românii, continuă I. Vulcan, trebuie să nutrim necontenit în sînul nostru simțămîntul conștiinței naționale. Transplantați de soartă ca o insulă în mijlocul a două mari elemente colosale, ale căror valuri amenință în tot momentul existența noastră, numai iubirea naționalității proprii ne poate mîntui".

Un nou cotidian în peisajul presei bucureștene, *Viața*, „ziarul de dimineață al tuturor cetățenilor". Articolul-program, *Începutul*, este semnat de directorul publicației — Liviu Rebreanu. „Începem într-un moment crucial pentru destinele românismului, cînd inima neamului sîngerează mai cumplit poate decît oricînd în cursul trecutului nostru prea torturat de toate asupririle și nedreptățile.

N-avem — continuă Rebreanu — ambiții deșarte, nici de-a reprezenta sau propovădui vreo ideologie politică și nici de-a învăța pe conducătorii responsabili cum să cîrmuiască țara. N-avem decît rîvna de-a servi mai presus de orice neamul și țara. Credem că, în vremurile aprige pe care le străbatem, suprema datorie a fiecărui român este de-a contribui, după puteri, la împlinirea idealului românesc, același și unic, pentru toți, deopotrivă, dincoace și dincolo de hotarele sfîrtecate".

În paginile ziarului semnează, printre alții, T. Arghezi, George Sbârcea, Șerban Cioculescu, Heriette Yvonne Stahl, Ioana Postelnicu, Petru Comarnescu, Ion Petrovici, Hortensia Papadat Bengescu, Vasile Netea, Gala Galaction. ■

Rubrică de: Ioana URSU, Ioan LĂCUSTĂ

Cronică măruntă

furi, 300 000 kg bagaje, avioanele companiei parcurgînd peste 40 000 000 km ceea ce reprezintă de cca. 100 ori înconjurul Pămîntului.

● Aseară (30 martie) — scrie Universul — **la Constanța, la ora 21.30, s-a văzut pe cer, în partea de nord, o cometă. Fenomenul a durat aproximativ un minut și avea direcția de la răsărit spre apus, desenînd o traiectorie aproape paralelă cu suprafața pămîntului.**

● Cîteva date **despre noul sediu al Bibliotecii Academiei Române** (Magazin istoric, **nr. 7/1990**), **prezentate în același ziar** Universul. **A fost construită în anii 1936-1937 și dată în folosință publicului la 11 mai 1937. Anual a fost frecventată de 15-20 000 cititori, care au consultat 55-65 000 volume. Sala mare de lectură are 90 locuri. „Pentru a veni în ajutorul cercetătorilor care au nevoie de note din ziare sau de anumite pagini ce-i interesează, biblioteca posedă un aparat «Latero-Fotoscopist», cu care se fac copii pentru un preț destul de modest. Cu același aparat s-au fotografiat aproape toate manuscrisele lui Eminescu".**

● Din istoricul... **aparatelor automate. „Acum 2100 ani — notează** Universul — **Heron din Alexandria a construit un automat pentru apă sfințită, care funcționa după același principiu ca acelea din timpurile noastre. Dacă se introduce o monedă, automatul stropea cu apă sfințită mîinile credincioșilor care intrau în templu.**

● În cadrul **Institutului de istorie națională, la 3 aprilie D. Bodin prezintă comunicarea** Tudor Vladimirescu în lumina izvoarelor italiene, **iar C.S. Nicolăescu-Plopșor** — Tudor Vladimirescu hatornic.

REBUS • REBUS • REBUS • REBUS • REBUS • REBUS • REBUS • REBUS •

ISTORIA ROMÂNILOR PRIN SCRIITORI

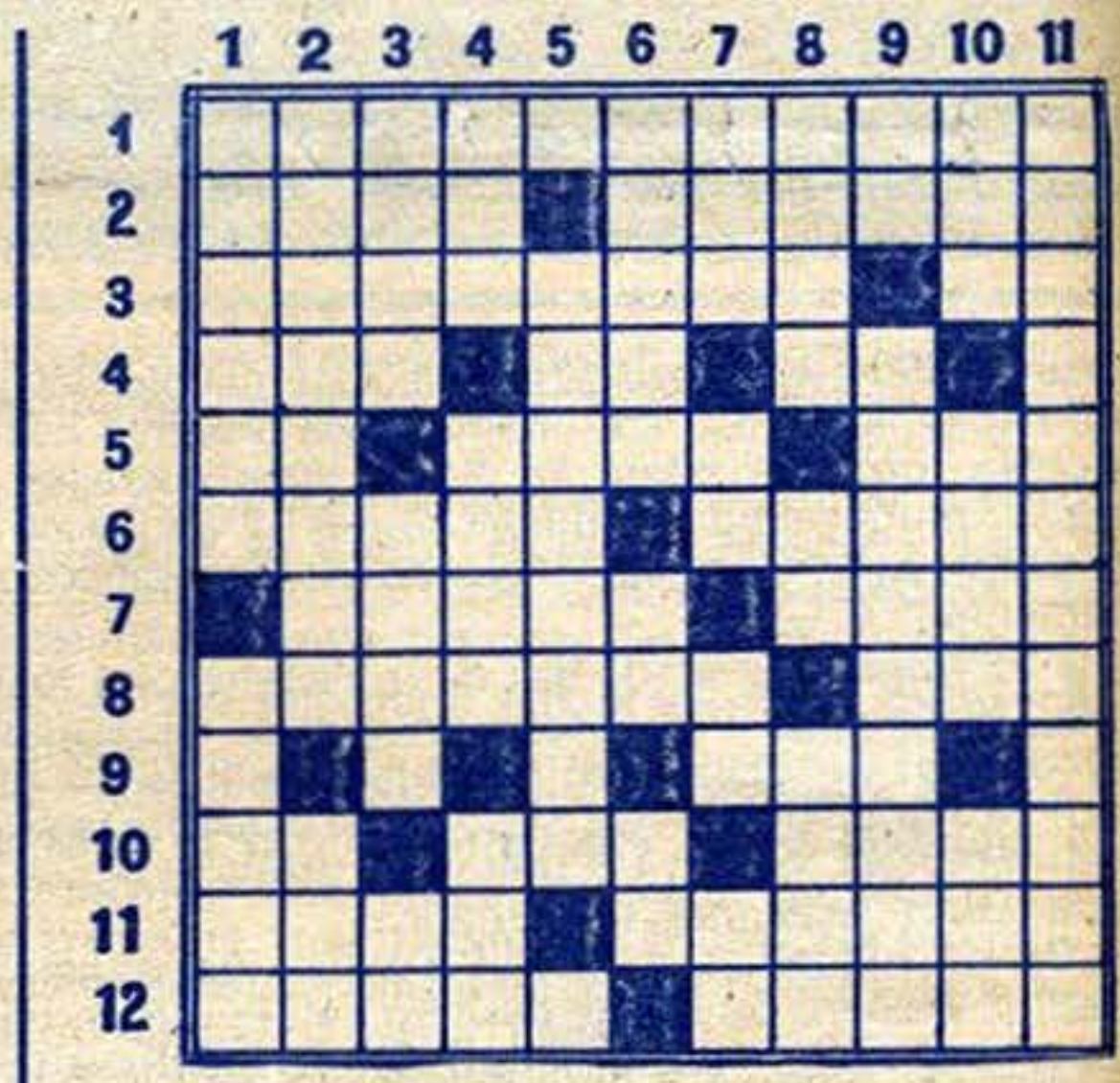

ORIZONTAL: 1) Scriitorul clasic român (1858–1918), în a cărui piesă de teatru *Apus de soare* apare în toată măreția sa figura domnitorului Ștefan cel Mare. 2) Acum, în Moldova – Prozator contemporan, autor al ciclului de romane *Zăpezile de-acum un veac*, o frescă a războiului nostru pentru independență (n. 1931). 3) *„... neînaripată*, volumul al patrulea din romanul-fluviu al lui Radu Tudoran *Sfîrșit de mileniu* (neart.) – Început de revoluție! 4) Diminutiv feminin – Vîrful dealului! – Vers final! 5) Introducere la o legendă! – ..., *galben și albastru* de Ion Minulescu, o savuroasă cronică românească a primului război mondial – Roman social-politic de Al. Ivasiuc, înfățișînd o parte din tarele socialismului după instalarea la putere a regimului comunist. 6) Golf la Marea Roșie – Cetate la sud de Dunăre, cîntată de Vasile Alecsandri și George Coșbuc, simbol al eroismului românesc în războiul pentru independență. 7) Scriitor român de limbă germană (1897–1966), ale cărui romane *Crișan* și *Horia* se constituie ca o amplă cronică a răscoalei românilor de la 1784 – Punct cardinal. 8) Frați provenind dintr-o mare familie boierească din Oltenia, susținători și ulterior trădători ai lui Mihai Viteazul, eroii unui roman al lui Dumitru Almaș – Hidroxid de calciu. 9) Critic contemporan (n. 1929), autor printre altele al antologiei de texte *Mărturii despre Unire*. 10) La intrarea în Ardeal! – Curat – Sistem de pilotare pe navele americane (siglă). 11) „Poetul pătimirii noastre" (1881–1938), a cărui întreagă operă literară a fost pusă în slujba idealului de eliberare națională a românilor din Transilvania – Prozator contemporan (1900–1975) ale cărui romane *Întîmplări din pragul veacului* și *Sub pajura împărăției* evocă luptele românilor ardeleni pentru înfăptuirea Unirii. 12) Cunoscut autor de romane istorice, dintre care citîm *Mihai Viteazul* și *Vînătoarea lui Dragoș* – Poet, prozator și dramaturg (1919–1972), autorul dramei *Ecaterina Teodoroiu*.

VERTICAL: 1) Autor (1862–1929) care și-a cucerit locul definitiv în literatură printr-o singură operă: drama istorică *Vlaicu Vodă* – Poet, eseist, dramaturg (1875–1961), personalitate de talie europeană a culturii române, autor al pieselor istorice *Zamolxe* și *Avram Iancu*. 2) Geniul poeziei românești (1850–1889), în ale cărui versuri sînt evocate polemic figurile domnitorilor Mircea cel Bătrîn *(Scrisoarea III)* și Ștefan cel Mare *(Doina)* – Mircea Voievod, adus pe scenă de Dan Tărchilă. 3) Dramaturg contemporan (1894–1972), autorul piesei istorice *Cuza Vodă* – Orășel tătăresc în U.R.S.S. – George Miu. 4) Acesta – *Șomaj fără...*, pamflet social semnat de Alexandru Sahia (pl.) – Siglă pentru „Pan American World Airways". 5) Arheolog și scriitor clasic român (1834–1895), autor al cunoscutelor nuvele istorice *Mihnea Vodă cel Rău* și *Doamna Chiajna*. 6) Domnitorul-pescar a cărui luminoasă figură se situează în centrul dramei istorice *Lucefărul* a lui Barbu Ștefănescu Delavrancea – Kiriței Teodor – Nerv periferic! 7) *...de ucenicie*, operă memorialistică a lui Mihail Sadoveanu, cuprinzînd copilăria și adolescența maestrului romanului istoric românesc (neart.) – Scoase din cuvă! – Frumusețea horei – Capul otomanilor! 8) Dialect vorbit în Camerun – Textilă – Piesă de Ibsen. 9) Calistrat Hogaș – Ilustrul nostru povestitor moldovean (1880–1961), autor al unei vaste fresce istorice în literatură, din care citîm *Viața lui Ștefan cel Mare* și *Vremea Ducăi-Vodă*. 10) Editura Enciclopedică Română (abr.) – Reclamație – Stă la izvoarele istoriei, cu toate exagerările sale. 11) Poet clasic român (1810–1885), autorul cunoscutelor meditații *Umbra lui Mircea la Cozia* și *La Tismana*, două evocări lirice ale trecutului nostru istoric.

Andrei CIURUNGA

Dicționar: ASSAB, OAMS, SIZA, PAA, NGER

Soluția careului *Neamuri tracice*: **ORIZONTAL:** 1) SPARGAPEITHES; 2) P – POTULATENSI; 3) ASTI – S – CEL – AT; 4) REE – ODA – L – OLA; 5) AURI – ECA – ARAL; 6) DTA – SCORILO – K; 7) OH – PIERI – T – CE; 8) CEDA – NN – GEROS; 9) OSI – ASIGURAT; 10) S – OP – IORDANES; 11) EDON – N – ITANI; 12) OROLES – ALA – SC; 13) HERCINICA – NIA.

Încă o enigmă

ARMATA LUI VLASOV

Dr. NIKOLAI KORENIUK

Timp de trei zile, între 30 iulie şi 1 august 1946, la Moscova, Colegiul militar al Tribunalului suprem al U.R.S.S. a judecat în şedinţă închisă cazurile a 12 ofiţeri superiori sovietici trădători. La 1 august s-a dat sentinţa — moarte prin spînzurare — şi în aceeaşi zi ea a fost executată.

„Vlasovi — trădători ai patriei sovietice, participanţi la formaţiuni militare antisovietice (ROA), care au acţionat în timpul Marelui război pentru apărarea patriei de partea Germaniei. Numele lor provine de la cel al trădătorului A.A. Vlasov, fost general-locotenent sovietic" (Sovetski Enţiklopediceski Slovar, **ediţia 1990).**

Armata lui Vlasov: pentru istoriografia română postbelică un subiect-tabu; mulţi au auzit de ea, puţini ştiu despre ce este vorba. Pentru istoriografia occidentală, un subiect bine cunoscut, onorat cu numeroase titluri în aceşti aproape 50 de ani, iar pentru cea sovietică o temă deocamdată controversată. Istoriografia sovietică — ea însăşi într-o continuă metamorfoză, generată de căutarea aproape pătimaşă a adevărului, după zeci de ani de sistematică eludare a lui — dezbate încă persoana generalului A.A.Vlasov. Paleta calificativelor ce-i sînt atribuite este relativ largă: de la trădător la patriot, de la antistalinist la oportunist, de la martir la vînzător de ţară. „În ultima vreme Procuratura militară a fost bombardată cu scrisori în care se cere revizuirea unui proces penal sau altul — menţionează revista Voenno-istoriceski jurnal. **Fel de fel de nume figurează în aceste scrisori. Uneori chiar ale unor criminali şi trădători învederaţi, complici ai lui Beria, lachei ai lui Hitler... Chiar şi ale unor «eroi» necunoscuţi ai celui de-al doilea război mondial, ale vlasovilor, cărora se încearcă a li se arbora aureola unor martiri, luptători dîrzi împotriva stalinismului".**

Opiniile istoricilor se confruntă şi în privinţa mobilului care i-a condus la trădare pe cei 12 generali sovietici, ce au colaborat cu Hitler: se vorbeşte despre antibolşevismul lor funciar, dar şi despre lipsa oricărei ideologii şi despre grija exa-

În imagini: două ipostaze din viaţa generalului care a vrut cu orice chip să trăiască: alături de oamenii armatei sale „moarte" şi de germanii al căror prizonier era.

cerbată şi exclusivă pentru propria persoană, aflată în suferinţă, în detrimentul loialităţii faţă de patrie. Mulţi dintre vlasovi şi-au păstrat asupra lor — după ce au trecut de partea fasciştilor — carnetul de membru al Partidului comunist (b) al Uniunii Sovietice, „pentru orice eventualitate", cum au răspuns în timpul anchetei penale.

Analiză individuală a celor 12 cazuri de trădători de patrie — scrie Voenno-istoriceski jurnal, într-un articol ce apelează la cele 29 volume de documente ale procesului — îl conduce pe cititor la concluzia că fiecare dintre ei a fost fie un frustrat, un ignorat sau un „neglijat" de şefi, fie un om pedepsit pentru incapacitate, sabotaj sau trădare, altfel spus, fiecare a fost purtătorul unui morb ce macină şi cîndva tot explodează: ura mocnită, acutizată de conjunctură.

În scopuri propagandistice, Comandamentul Wehrmachtului a insistat asupra „caracterului patriotic, voluntar", al armatei lui Vlasov, formată, chipurile, din cei mai buni reprezentanţi ai poporului rus, care s-au ridicat, ca tot poporul, de altfel — susţineau hitleriştii — împotriva Sovietelor. Însă tocmai cunoaşterea naturii reale, de fond, a acestor „cei mai buni reprezentanţi ai poporului rus", a psihologiei lor de marionete şi a intereselor lor egoiste l-au obligat pe cei din Wehrmacht să ţină comandamentul şi efectivele „armatei de eliberare" sub o strictă supraveghere şi chiar, pentru mai multă siguranţă, să-l racoleze pe „eliberatori" ca agenţi şi informatori ai Gestapoului. Pînă la începutul anului 1945, Vlasov nu a fost autorizat — aşa cum ar fi dorit el — să comande ROA. Unităţile sale au rămas dispersate în batalioane izolate şi integrate unor formaţiuni germane.

„Vlasov şi cei din anturajul lui apropiat nu au fost nici pe departe luptători pentru principii. Ei au avut exact atîtea principii cîte are o giruetă ce se roteşte după cum bate vîntul. «Principialitatea» vlasovilor este ca pielea reptilelor caracterizate prin mimetism, prin însuşirea de a căpăta «culoarea» pe care o arborează gîndurile, planurile şi interesele stăpînilor lor. Preocuparea de a supravieţui în orice situaţie şi sub orice regim l-a obligat să-şi schimbe nuanţa pielii, să-şi pună cînd uniformă sovietică, cînd uniformă fascistă şi, în ultimul an al carierei lor de feloni, să-i poarte gîndul chiar la altă vestimentaţie (mantaua americană sau cea engleză)", scrie revista sus-menţionată.

„În faţa eşecurilor suferite de forţele celui de-al treilea Reich, Vlasov declară: «Rusia nu va putea fi niciodată cucerită decît de ruşi înşişi». Afirmaţia aceasta produce mînia Führerului şi Himmler ordonă arestarea a numeroşi membri ai anturajului militar şi politic al acestui general care înţelege să se comporte ca un aliat, nu ca un mercenar.

Mulţi dintre vlasovi sînt deportaţi, unii chiar împuşcaţi. Şeful SS îl avertizează pe Hitler că trebuie să-l considere pe Vlasov un intrigant şi un trădător. Hitler ordonă dizolvarea ROA, privindu-şi astfel armata de vreo 30 de potenţiale divizii. Voluntarii ruşi sînt mutaţi pe frontul de apus sau în Balcani" (Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale, vol. II (1980), p. 1900).

De altfel, pentru istoriografia occidentală lucrurile sînt limpezi şi sub alt aspect, al „eficacităţii" armatei lui Vlasov. „În «Osttruppen» (trupele de est) — cum corect ar trebui să fie numită armata lui Vlasov — în care numărul total de cetăţeni sovietici trebuie să se fi apropiat de un milion — efectivele nu au fost niciodată grupate în mari unităţi, cu atît mai puţin într-o armată unică. Generalul Vlasov a luat sub patronajul lui simbolic pe compatrioţii sovietici angajaţi în forţele armate ale celui de-al treilea Reich, imprimîndu-le acestora orientarea lui personală. Dar statul major al lui Vlasov (7 generali şi 60 colonei — toţi ruşi) nu a exercitat nici o răspundere militară asupra compatrioţilor, trebuind să se mulţumească cu efectuarea unor turnee propagandistice. O armată fantomatică, cu o existenţă simbolică... După un angajament împotriva armatei sovietice, în luna februarie, aceste două unităţi ruseşti [divizille 600 şi 650] au fost retrase de pe front şi cantonate în regiunea Praga.

Cînd formaţiunile ROA au fost mutate încet-încet spre coastele atlantice sau în Balcani, s-au comis două erori capitale: 1) soldaţii aceştia au devenit exilaţi, ei nu au mai trăit cu impresia că apără solul patriei lor şi pe compatrioţii lor ruşi; 2) dacă erau de un anticomunism feroce nu aveau nici cea mai mică dorinţă să se bată cu anglo-americanii, într-un război ce le devenise străin. Astfel încît, chiar valoarea combativă ipotetică a ROA pe frontul de sud şi mai ales pe cel de vest a fost submediocră", menţionează aceeaşi sursă.

Lucrurile par a fi clare deci: o duzină de trădători. Şi totuşi... Articolul reprodus în continuare cu titlul şi subtitlurile redacţiei Magazin istoric după revista Ogoniok, nr. 46 (noiembrie) 1990 — relevă numeroase faţete necunoscute ale acestor trădători, faţete care nu-i disculpă, ci îi completează.

Vroia să trăiască

Sfîrşitul anilor '30. Răsunătoarele procese ale „duşmanilor poporului": „spioni", „diversionişti", „agenţi ai serviciilor de spionaj străine", „trădători". S-ar fi putut crede că, după cumplitele sentinţe de condamnare la moarte, au rămas în viaţă numai patrioţii adevăraţi.

Dar a început războiul şi, curînd, în serviciul duşmanului au intrat mii de cetăţeni sovietici, care au îmbrăcat hainele armatei fasciste. Nu vom aborda problema cifrelor, ci numai o alta: cum a fost posibil?

Se spune uneori că au făcut-o pentru o bucată de pîine albă, pentru puţină mahorcă, pentru un aşternut cald, într-un cuvînt, şi-au salvat pielea. Posibil. Dar oare numai pentru atît? Rusia nu cunoscuse niciodată o trădare în masă de asemenea proporţii — soldaţi, ofiţeri, generali. În războiul ruso-japonez şi în primul război mondial nici nu fusese vorba despre aşa ceva. Este adevărat însă că Rusia nici nu cunoscuse o putere mai inumană şi mai sîngeroasă decît cea a lui Stalin. Nu putem decît să ne exprimăm nedumerirea cum o asemenea autoritate, cu crimele ei sîngeroase, s-a fixat, s-a consolidat şi a rămas în memoria poporului ca salvatoarea Patriei şi a întregii lumi. „Dar nu-i nimic de mirare. Noi am crezut în Puterea Sovietică, în socialism, în Stalin. Trădători? Nu există pădure fără uscături" — prevăd indignarea generaţiei mai în vîrstă, pe care, de altfel, nu vreau deloc să o jignesc. Şi totuşi, îndrăznesc să fac remarca: am fost obligaţi să credem. Cît priveşte uscăturile, nu au fost oare prea multe?

Nu spun toate acestea ca să justific acţiunile trădătorilor de patrie. Ce e sfînt sfînt rămîne. Stalinii vin şi pleacă, patria rămîne. Despre altceva este vorba: despre adevăr, aşa cum este el. Un adevăr amar. Să încercăm să explicăm ce a fost Russkaia Osvoboditelnaia Armiia (ROA) —

Armata de eliberare rusă.

„Un ticălos fără pereche, un trădător patentat, un spion german — acesta este Vlasov. Moarte lui Vlasov, trădătorul demn de tot dispreţul, agentul şi spionul mîrşav, al criminalului de Hitler!" scria într-un manifest răspîndit în anii 1942-1945. Acelaşi manifest conţinea toate învinuirile posibile: „participant la complotul lui Troţki" în 1937-1938, a purtat „tratative secrete cu nemţii şi japonezii despre vînzarea către aceştia a unor teritorii sovietice", în vara lui 1941, „s-a predat ca prizonier nemţilor lîngă Kiev şi a intrat în slujba fasciştilor germani ca spion şi provocator... Căinţa lui s-a dovedit falsă... Ajungînd mai tîrziu pe frontul Volhov, spionul hitlerist Vlasov — conform unei misiuni primite de la nemţi — a adus unităţi ale Armatei 2 de izbire sovietice în situaţia de a fi încercuite de nemţi. Au pierit astfel mulţi oameni sovietici, iar el personal a trecut la stăpînii lui — nemţii".

Cei care alcătuiseră aceste manifeste nu aminteau însă o vorbă despre foaia matricolă ireproşabilă a „spionului german".

La 19 ani (în 1920), Vlasov, fiu de ţăran, recent absolvent al seminarului teologic, se înscrisese voluntar în armata roşie; la 40 ani era general-locotenent, primise două ordine şi era „credincios partidului lui Lenin şi Stalin".

În anii 1937-1938 a fost consilier militar în China. Încă de la începutul războiului s-a aflat în cele mai grele sectoare: în vara lui 1941 a comandat Armata 37 şi a scos-o din încercuire, în decembrie a condus Armata 20, care a luptat cu succes lîngă Moscova, pe direcţia Solnecinogorsk (ziarul *Izvestia* din 13 decembrie 1941 a prezentat generalii care s-au evidenţiat acolo: Jukov, Rokossovski, Govorov şi Vlasov). Stalin, cu toată suspiciunea lui, avea încredere în Vlasov. Nu întîmplător cînd s-a ivit o situaţie critică pe frontul Volhov, i-a încredinţat comanda Armatei 2 de izbire. Cine ştie, poate dacă atunci comandantul suprem n-ar fi luat această hotărîre, soarta lui Andrei Andreevici Vlasov ar fi fost complet alta. Dar aşa... Armata 2 de izbire a fost încercuită şi comandantul ei s-a predat. Era 11 iulie 1942. De ce s-a predat? Cel mai probabil, Vlasov s-a temut pentru viaţa lui: îşi amintea perfect cum cu numai un an în urmă fuseseră împuşcaţi generalii Pavlov, Korobkov, Klimovskih şi alţii, aflaţi în aceeaşi situaţie cu el.

N-avea de ales decît între a-şi trage singur un glonte în ţeastă sau a trece la ai lui, ca să-l primească de la ei (nu mult înainte de a se preda, Vlasov primise o scrisoare de la soţie, de la Moscova, şi dintr-un rînduleţ aparent nevinovat — „am avut oaspeţi" —, Vlasov înţelesese nenorocirea ce îl pîndea). Nici una dintre variante nu îi convenea tînărului general. El vroia să trăiască. Şi nu după sîrma ghimpată a unui lagăr german. Dacă i s-ar fi dat posibilitatea să creeze o armată formată din prizonieri ruşi, din dezertori şi dacă s-ar fi recunoscut un guvern rus în exil, în frunte cu el, evident, ar fi fost de acord să colaboreze cu Wehrmachtul. Vlasov i-a comunicat aceste gînduri comandantului Armatei 16 germane, generalul-colonel Lindemann, la dispoziţia căruia fusese pus după ce se predase. Lindemann procedase cu Vlasov conform ordinului: îl dusese în lagărul special „Prominent" de lîngă Vinniţa, unde se mai aflau atunci generalii P.G. Ponedelin, M.I. Potapov, M.F. Lukin, D.M. Karbîşev, M.K. Kirillov şi alţii, cît şi Iakov Djugaşvili (fiul lui Stalin).

Deşi nemţii îi nimiciseră armata, Vlasov simţea, ştia că treburile le mergeau rău: războiul se prelungise, în ciuda promisiunilor trîmbiţarde ale lui Hitler.

Într-adevăr, nemulţumirea provocată de politica antirusească a Führerului era destul de puternică şi în Wehrmacht, şi în Ministerul afacerilor externe, şi în Abwehr. Mulţi încercaseră, şi nu reuşiseră, să-l convingă pe Führer să renunţe la teoriile lui despre „suboameni", să îmbunătăţească situaţia prizonierilor, să protejeze populaţia civilă, să nu-i mai ucidă pe politruci ş.a.m.d. Nimic nu ajutase însă. Führerul se încăpăţînase să facă ce vroia el. Simpla menţionare a aşa-numitei „armate de eliberare rusă" (ROA) îi provoca ieşiri de furie. „N-am nevoie de o armată pe care trebuie să o ţin legată, a spus el. Ruşii nu vor obţine niciodată arme!"

„M-aţi învins de două ori"

Totuşi, în spatele lui au început să se întreprindă tentative stăruitoare de creare a ROA-ului. Un interes deosebit în problemă manifesta acea secţie a Wehrmachtului ce se ocupa cu diversiuni ideologice împotriva armatei roşii şi cu recrutarea de prizonieri ruşi şi de emigranţi. Lagărul „Prominent" se afla sub controlul acestei secţii. În noiembrie 1941, un colaborator al secţiei, V.K. Strikfeldt (neamţ baltic, care făcuse parte din armata rusă în primul război mondial, apoi luptase la [generalul alb] Iudenici), a elaborat un plan de organizare a unei mişcări ruse anticomuniste şi a unei armate de eliberare ruse, iar în decembrie s-a încercat formarea unui „comitet de eliberare rus" la Smolensk, dar fără succes.

Mai departe evenimentele s-au derulat astfel. În decembrie-ianuarie s-a creat „Armata populară naţională rusă" (RNNA) — general K.Ivanov, maior D.Bocearov; în martie 1942 — „Armata naţională de eliberare rusă (RONA) — emigrant B.Kaminski; puţin mai tîrziu (data exactă nu se cunoaşte) — „Drujina" — colonel N.Rodionov. Dar Strikfeldt şi cei din conducere — coloneii G.Martin, H. von Wedel, căpitanul N. von Grote, cît şi protectorii lor din cercurile politice înalte — scontau pe mai mult, pe mobilizarea unor forţe puternice împotriva regimului stalinist. Nu-i putea satisface numai faptul că „armatele" ruse, care acţionau în componenţa unităţilor germane, nu aveau absolut nici o independenţă. Nu schimbau caracterul războiului. Încă de la 1 ianuarie 1942, N. von Grote a primit o indicaţie din partea unuia dintre conducătorii Ministerului pentru regiunile ocupate din răsărit, O. Breutihem: „Este nevoie nu de un om politic, nu de un emigrant, ci de un apropiat al conducerii sovietice. Cea mai potrivită persoană ar fi un general-prizonier". Acesta avea să fie Vlasov. De ce el şi nu altul? Înaintea lui trecuseră de partea hitleriştilor generalii V.F. Maliş-kin, D.E. Zakutnii, F.I. Truhin, M.A. Blagoveşcenski, comisarul de brigadă G.N. Jilenkov. Poate că intervenise pedanteria nemţească şi atunci alegerea căzuse asupra celui mai mare în grad; poate alte considerente au fost la mijloc. În orice caz, după prima discuţie dintre Strikfeldt şi Vlasov devenise clar că Andrei Andreevici era „cea mai potrivită persoană".

„Sînt de acord să lupt împotriva lui Stalin, numai dacă mi se permite să creez o armată rusă, şi nu o armată de mercenari — a pus condiţia generalul-prizonier. Ea trebuie să se subordoneze unui guvern naţional rus..." Vlasov a mai vorbit despre lupta împotriva tiraniei, despre libertăţile şi drepturile omului, iar Strikfeldt l-a susţinut, i-a îmbrăţişat cu căldură gîndurile, a creionat chiar

un tablou trandafiriu al unei alianțe viitoare a Germaniei și Rusiei, l-a înjurat pe Hitler și i-a spus deschis că există mulți ofițeri germani, chiar generali și feldmareșali (care erau aceștia nu i-a numit), nemulțumiți de Führer. Vlasov l-a crezut și a fost de acord să-și expună cererile într-un apel către comandamentul german.

La 3 august 1942 Apelul — redactat în germană, în numele „noii Rusii, fără bolșevici și capitaliști", care, cu ajutorul armatei sale de eliberare, va nimici tirania stalinistă și va încheia „o pace de onoare" cu Germania — era gata.

Dar Hitler, imediat ce a aflat despre toate acestea de la feldmareșalul Keitel, și-a ieșit din fire: „Ce tot își permite acest fiu de măcelar! Îi trece prin cap să ne dea sfaturi? Încă o faptă din asta și își taie creanga de sub picioare!" Keitel, care cunoștea foarte bine situația complicată de pe frontul de răsărit și care înclina tot mai mult să creeze ROA din necesitate, a încercat să stăruie pe lîngă Hitler, dar fără rezultat. Cînd căpitanul N. von Grote i-a propus, după un timp, lui Keitel să revină asupra acestui subiect, acesta i-a tăiat-o scurt: „Militarii nu trebuie să se amestece în politică".

Dar „amestecul" a mers înainte.

Pe 17 septembrie 1942, Vlasov se afla la Berlin, pe Victoriastrasse 10, la sediul acelei „secții ruse", a Wehrmachtului. Aici îl așteptau deja viitorul stat major al ROA (Malișkin, Jilenkov, Truhin, Meandrov) și unul dintre teoreticienii mișcării „noua Rusie", maiorul M.F. Zîkov, fost locțiitor al redactorului-șef al *Izvestiei*, M.I. Buharin, ce stătuse în anii 1937-1938 într-un lagăr din Siberia.

Berlinul l-a impresionat prin multe. O viață liniștită, cumpătată, căsuțe confortabile, pretutindeni ordine și curățenie, magazine pline cu produse. Nici nu-ți venea să crezi că este capitala unui stat aflat în război. Odată l-au dus pe Vlasov în afara orașului, la o vilă frumoasă cu un etaj și cu grădină mare.

„Cine locuiește aici?" — s-a interesat generalul la germanii care îl însoțeau. „Șeful ocolului silvic", i s-a răspuns. Mai tîrziu, Vlasov îi mărturisea lui Strikfeldt: „M-ați învins de două ori: lîngă Volhov și cînd am văzut vila aceea".

Pe Victoriastrasse 10 au sosit oameni noi: P.G. Cromiadi — grec, fost ofițer în armata țaristă, emigrant, I.S. Jerebkov, tot emigrant, Serghei Friolih, neamț baltic, care locuise pînă la război la Moscova, iar din iulie 1941 era locotenent în armata germană. Friolih venise singur la Strikfeldt și își oferise serviciile: „Mi-a rămas la Riga o firmă care merge bine și nu știu deloc ce o să se întîmple cu ea dacă pierdem războiul. Mișcarea lui Vlasov este singura posibilitate de a cîștiga războiul. Cred că vă voi fi de folos în ceea ce întreprindeți".

Toți cei care au hotărît să intre în ROA au aflat despre Vlasov în primul rînd din manifeste. Acestea au fost răspîndite în mari cantități pe teritoriile ocupate ale U.R.S.S., aruncate din avioane în spatele armatei roșii. Puteau fi citite permanent de prizonieri, de dezertori, de orice locuitor al U.R.S.S.

Să încercăm să ne imaginăm starea de spirit a soldatului simplu sau a ofițerului care citea un asemenea manifest și care știa pe propria-i piele ce însemnau colectivizarea, foametea, teroarea stalinistă, ce însemna ordinul „nici un pas înapoi" ș.a.m.d. Unii rupeau manifestul în bucăți și îl aruncau, alții îl băgau în buzunar, așteptau momentul potrivit și... La sfîrșitul anului 1942 — începutul anului 1943 pe Victoriastrasse 10, au început să sosească vești despre cei doritori să intre în ROA.

Vlasov, totuși, nu s-a grăbit să se bucure, pentru că și armata și comitetul nu erau deocamdată decît un mit, iar orice făgăduială mai devreme sau mai tîrziu se plătește. Cu colaborarea lui Strikfeldt s-a reușit organizarea a două școli de pregătire a voluntarilor lîngă Berlin — la Dabendorf și la Wullheid. Aparent, totul era bine pus la punct: cursanții erau găzduiți în cazărmi, purtau uniformă germană cu inscris cusut pe mîneca dreaptă „ROA", iar sub el un steag tricolor în miniatură, pe căciulă — cocarda armatei țariste. Regulat se desfășurau lecții de pregătire militară și politică. Sub conducerea maiorului Zîkov, de două ori pe săptămînă, au început să apară ziarele *Voluntarul*, cu un tiraj de 20 000 exemplare, și *Zarea*, cu 100 000.

Vlasov primea defilările, ținea prelegeri, îi felicita pe absolvenți. Dar rămînea în continuare un general fără armată. El nu se putea minți. Știa prea bine că era strîns în menghină.

Vedea, știa, dar încerca, din toate puterile, să lărgească puțin menghina. Unde era armata promisă? Unde era guvernul în exil promis? Erau întrebări pe care le adresa neîncetat reprezentanților „secției ruse".

De ce ne vărsăm sîngele?

În sfîrșit, a primit binecuvîntarea pentru un proiect riscant: la 27 decembrie 1942 s-a publicat și difuzat ca manifest „Apelul Comitetului rus către luptătorii și comandanții armatei roșii, către întreg poporul rus și alte popoare ale Uniunii Sovietice".

Bolșevismul este dușmanul poporului rus — se spunea în el. Milioane de ruși au plătit cu viața pornirile criminale ale lui Stalin de stăpînire asupra lumii, supraprofitul capitaliștilor anglo-americani ș.a.m.d. Urmau cele 13 puncte ale programului (lichidarea colhozurilor, prăbușirea regimului de teroare, proprietate privată etc.) Manifestul conținea și astfel de rînduri: „Trăiască poporul rus, membru egal în drepturi al familiei popoarelor Noii Europe!" (cum o fi receptat asta Hitler? — *N.K.*) și semnăturile: „Președinte al Comitetului rus, general-locotenent Vlasov și secretar al Comitetului rus, general-maior Malișkin".

Hitler i-a trăs din nou o săpunea zdravănă feldmareșalului Keitel. Și din nou Keitel, cum a putut, a încercat să se justifice, apoi a dat indicația în Victoriastrasse 10 să „o lase mai moale". Dar cum să „o mai lași mai moale", dacă, după Stalingrad, însuși ministrul propagandei, Göbbels, apoi ministrul pentru teritoriile răsăritene ocupate, Rosenberg, apoi Reichsführerul SS Himmler și alți lideri ai Germaniei au hotărît să stabilească contacte cu Vlasov? Aceștia erau tot mai înclinați să creadă în misiunea salvatoare a alianței armatei germane cu ROA. Dar numai cu manifeste de „producție berlineză" și cu lecții ținute la Dabendorf și Wullheid — gîndeau protectorii lui Vlasov — mare lucru nu faci. Trebuia o călătorie a generalului în teritoriile ocupate, trebuia ca el să vorbească în fața rușilor prizonieri, în fața civililor, pentru ca ei să-l vadă și să-l audă pe Vlasov, în carne și oase. De aceea von Grote și Strikfeldt au început să pregătească, din februarie 1943, această călătorie.

Vlasov a scris o scrisoare intitulată „De ce m-am înscris pe drumul luptei cu bolșevismul" și publicată în ziarul *Zarea*, din 3 martie 1943, și în *Voluntarul*, din 7 martie. În ea el explica mobilul hotărîrii sale de a colabora cu nemții: „Puterea sovietică nu mi-a provocat, mie personal, nici un prejudiciu. Am acceptat ideile

revoluției populare, am intrat ca voluntar în armata roșie și am luptat pentru ca țăranii să primească pămînt, muncitorii să trăiască mai bine și întreg poporul rus să aibă un viitor luminos... Acum însă am pornit pe drumul luptei cu bolșevismul. De ce?... Deseori am vorbit cu muncitorii, cu țăranii, cu intelectualii și m-am convins că nici unul dintre țeluri nu a fost atins prin victoria bolșevicilor... Viața grea a muncitorilor, a țăranilor i-a împins în colhozuri, milioane au fost împușcați fără a fi judecați și fără urmărire penală. În armată și în întreaga țară domnesc spionomania și delațiunile.

Încă de la începutul războiului mi-am îndeplinit în mod cinstit datoria de soldat și de fiu al patriei. Am văzut cu ochii mei lipsa de dorință a poporului rus de a apăra puterea bolșevică și sistemul, am văzut acțiunile irresponsabile ale comandanților, amestecul comisarilor. Rușii s-au luptat vitejește, dar în fața mea s-a ridicat întotdeauna întrebarea: de ce ne vărsăm sîngele? Pentru mine era clar: bolșevismul a tîrît poporul rus în război, rentabil pentru capitaliștii anglo-americani. Anglia a fost întotdeauna dușmanul poporului rus, întotdeauna a încercat să subrezească țara noastră. De aceea este necesară alianța noii Rusii cu Germania. În alianță cu poporul german trebuie dărîmat zidul de ură și de suspiciune ce ne desparte.

Gîndindu-mă bine la toate acestea, am luat hotărîrea să mă predau. În cele peste șase luni de cînd sînt prizonier, nu numai că nu mi-am schimbat convingerile, dar am devenit și mai ferm în ele. Cu ajutorul prizonierilor de război și al maselor largi ale poporului rus vom săvîrși o revoluție populară".

Préférence și vodkă

La sfîrșitul lui februarie 1943, Vlasov a părăsit Berlinul și, vreme de trei săptămîni, a ținut prelegeri în cadrul unor mari adunări din Smolensk, Gatcina, Moghilev, Riga, expunînd programul „mișcării de eliberare rusă". La 24 februarie, în timpul unei expuneri la teatrul din Smolensk, a scăpat o frază mult prea îndrăzneață: „Eu nu sînt marioneta lui Hitler", iar la Gatcina a declarat cu îngîmfare, tachinîndu-i parcă pe ofițerii din Wehrmacht aflați în sală: „Războiul se va termina, ne vom elibera de bolșevism și apoi îi vom primi pe germani ca pe niște oaspeți dragi la Leningrad, căruia îi vom reda denumirea sa străveche".

„Vlasov s-a întors plin de speranțe la Berlin", își amintea S. Friolih. Cu toate acestea, Führerului i se raportaseră deja micile lui cutezanțe. Keitel a auzit din nou: „Daca acest Vlasov mai apare o dată în public o sa se ocupe Gestapoul de el".

Dar pînă ce amenințarea să fie pusă în aplicare, „secția rusă" s-a grăbit să-l ascundă pe ghinionistul general într-un loc sigur, dintr-un sector elegant al Berlinului.

Pasiunile s-au mai potolit, dar vila de pe Kibitzweg 9 a intrat sub supravegherea Gestapoului. La început Vlasov nu ieșea din casă, scria, citea presa, asculta radioul. Comunicările privind evenimentele din arcul de la Kursk i-au trezit sentimențe contradictorii. Oare cui dorea el înfrîngerea? Și cui victoria? Dacă învingea Hitler, ROA punea capac acestei victorii. Dacă învingea Stalin, armata roșie nu mai putea fi oprită, trebuia luptat cu ea, în timpul marșului său triumfal prin Europa... Mult timp de gîndire nu a avut. La sfîrșitul lui martie — începutul lui aprilie vizitatorii săi s-au înmulțit. I.S. Jerebkov l-a sfătuit să trimită pe cineva din anturajul lui la Paris, pentru a se întîlni cu emigranții ruși.

A plecat la Paris V.F. Malîșkin. Bătrîna emigrație albă nu i-a arătat o simpatie deosebită, pentru că nu-i inspira încredere un om care trădase de două ori: în aprilie 1918 trecuse din armata albă în cea roșie (înainte de razboi lucrase la Academia militară, iar din 7 iulie 1941 fusese șeful statului major al Armatei 19; I.S. Konev îl făcuse general-maior), apoi fusese de acord să colaboreze cu hitleriștii. Nici alți „bolșevici de-ai lui Vlasov" nu s-au bucurat de o mai bună primire. Totuși, unele contacte s-au stabilit.

Dar oare erau ele de vreun folos? „Mie îmi trebuie armată. Asta îmi trebuie, i-a spus ritos Vlasov lui Strikfeldt. Voi, nemții, nu aveți încredere în mine...". Moralul generalului trebuia ridicat. Cu permisiunea feldmareșalului Keitel, Vlasov a fost din nou trimis într-o călătorie de propagandă în teritoriile ocupate.

La 29 aprilie 1943 Vlasov a ajuns la Riga. Ofițerii din Wehrmacht l-au primit bine. A doua zi s-a întîlnit cu ziariștii, apoi a ținut cuvîntări la Pskov, Luga, Volosovo, Siverski, Tolmacevo, Gatcina. Vlasov și-a mai revenit, a vorbit fără să-și impună nici o cenzură, cu cuvinte usturătoare, din nou nu s-a putut abține de la ieșiri „necuviincioase". La Luga, a aruncat chiar o întrebare către mulțime, dincolo de cordonul poliției: „Vreți să fiți sclavii nemților?". „Nu", i s-a răspuns într-un glas. „La fel cred și eu, — a spus Vlasov. Dar deocamdata poporul german ne ajută. Ne ajută așa cum cîndva poporul rus l-a ajutat pe el în lupta cu Napoleon".

Hitler și-a pierdut răbdarea. La 8 iunie i-a cerut explicații feldmareșalului Keitel.

În aceeași zi, el a interzis din nou formarea ROA sub comanda lui Vlasov. Führerul nu și-a schimbat atitudinea nici după marea înfrîngere din arcul de la Kursk. Mai mult, a intenționat chiar să dezarmeze „formațiunile naționale" — de caucazieni, de turkmeni, de ucraineeni, divizia căzăcească a lui von Pannwitz — care acționau în răsărit și pe care le considera nesigure, dar apoi a luat hotărîrea să le dizloce în apus.

Vlasov era disperat: i se zădărniciseră toate planurile și toate speranțele. Deși vedea în jurul său agitîndu-se persoane suspuse, rezultatele dorite lipseau. Într-o zi i s-a plîns colonelului Gehlen, care i-a făcut o vizită și sub controlul căruia se aflau toate formațiunile naționale din răsărit: „Am ars toate punțile cu patria. Mi-am jertfit familia, care se află acum în cel mai bun caz în lagăr, dar mai degrabă cred că n-o mai am. Am trecut fără să ezit de partea nemților, împotriva lui Stalin. Pentru mine personal și victoria și înfrîngerea sînt o amenințare cu moartea. Proștilor ăștia de nemți ar trebui să le fie limpede că nu pot da înapoi. Dar, în ciuda acestui lucru, simt asupra mea privirile suspicioase ale unor umbre ce-mi dau tîrcoale. Deseori le citesc pe față întrebarea: cînd o să fugă totuși ăsta la Stalin? Ce prostie!... Sînt convins că, dacă aș fi fost consultat, multe operații ar fi fost reușite și multe vieți omenești ar fi fost salvate...". „N-a venit încă vremea" i-a răspuns Gehlen. „Și atunci — a spus Vlasov — atunci 'hai să facem un préférence".

Așa se scurgeau zilele: préférence, primiri de înalți oaspeți, „conversații de suflet" și vodkă. Oamenii lui Vlasov beau uneori stil „urgie", „nu se uscau" cîteva zile.

În vara anului 1944 situația trupelor hitleriste atît în răsărit, cît și în apus a ajuns critică. Armata roșie a intrat pe teritoriile României, Cehoslovaciei, Poloniei și Ungariei; trupele S.U.A. și Angliei, debarcate la 6 iunie în

Normandia, au întreprins operații reușite în Franța. Și, deși Hitler nici în perspectiva unei înfrîngeri iminente nu și-a schimbat atitudinea față de Vlasov, anturajul său apropiat s-a hotărît să creeze — în mare grabă, cînd era, de fapt, tîrziu — „opoziția rusă" față de regimul stalinist. La 20 iunie s-a pus de acord cu Vlasov problema subordonării lui conducerii SS. Pe 22 iulie s-a fixat o întîlnire între Vlasov și Reichsführerul SS Himmler (era ca și cum s-ar fi întîlnit cu Beria, dar altă ieșire nu vedea). Atentatul asupra lui Hitler, din 20 iulie[1], a amînat însă întrevederea. Ea a avut loc abia pe 16 septembrie. „Suboameni există în fiecare națiune — a început discuția Himmler. Diferența între voi și noi constă în faptul că la voi suboamenii se află la putere, iar la noi, în Germania, eu i-am pus pe toți sub cheie".

Vlasov nu a avut nici o obiecție. Important era să obțină ce voia, să nu-i scape și ultima șansă.

Aveți două divizii — i-a spus Himmler, — gradul de general-colonel, dreptul la formarea comitetului, plus o serie de condiții: lupta cu bolșevismul — o dată, Rusia în granițele de pînă în septembrie 1939 — a doua; renunțarea la Crimeea — a treia; guvern propriu pentru cazaci — a patra; o largă autonomie popoarelor neruse — a cincea. Asta-i tot! Dar nu și puțin. „Vlasov însă era mîndru și foarte mulțumit. Avea acum și el o înțelegere ca aceea între Churchill și Stalin" — își amintea Strikfeldt.

La 14 noiembrie 1944, la Praga, a avut loc congresul ordinar al Comitetului de eliberare a popoarelor Rusiei (KONR). Au luat parte 500 delegați din 49 comitete, ce reprezentau, în principal, emigrația veche și nouă, formațiunile naționale. La congres era așteptat Himmler, cît și o telegramă de salut a lui Hitler, dar, și în aceste „clipe de destin", conducerea superioară a Germaniei l-a ținut la distanță pe Vlasov și pe oamenii lui. Au participat protectorul Cehoslovaciei, Frank, locțiitorul lui Ribbentrop, Lorenz. Autorii declarațiilor și apelurilor către congres, îndeosebi cei ai documentului-program, „Manifestul Comitetului de eliberare a popoarelor Rusiei", simțeau în ceafă respirația cenzurii germane.

Deși în prima săptămînă după crearea Comitetului au sosit 60 000 cereri ale voluntarilor, germanii nu au permis includerea lor în ROA. Abia la sfîrșitul lunii decembrie, lîngă Münsingen, s-a format prima divizie ROA, sub comanda colonelului S. Buniacenko (Divizia 600 rusă infanterie), iar la sfîrșitul lui ianuarie 1945 lîngă Heuberg — a doua divizie, sub comanda generalului-maior G.A. Zverev (Divizia 650 rusă infanterie). La Buniacenko au intrat resturile brigăzii lui B. Kaminski, care acționaseră în componența diviziilor SS 29 și 30, și șase batalioane rusești formate în 1942, iar la G.A.Zverev — opt batalioane rusești și parțial Divizia 30 SS. La Heuberg se mai aflau un batalion de gardă, o brigadă de rezervă, o școală de ofițeri, statul major. Vlasov a fost numit comandant-șef abia la 28 ianuarie 1945. La 4 februarie la ROA au fost atașate așa-numitele „forțe aeriene" ale generalului-maior V.I. Maițev.

Astfel, după atîtea și atîtea promisiuni, cereri și negocieri s-au adunat nu mai mult de 30 000 oameni, care simțeau apropierea sfîrșitului Germaniei.

Oare în situația dată Vlasov și anturajul lui vedeau vreo ieșire? Mai degrabă numai în linii generale: în nici un caz, nu trebuiau să se predea trupelor sovietice. Trebuiau să se elibereze de sub tutela germană și să treacă de partea aliaților occidentali (în orice condiții — ca prizonieri, ca militari, ca internați). Evenimentele ulterioare au dovedit că toate aceste intenții au fost iluzii deșarte.

Încercările de a se adresa ambasadelor S.U.A. și Marii Britanii prin Crucea Roșie Internațională din Elveția s-au soldat cu un

[1] *Magazin istoric*, nr. 12/1986.

Vlasov văzut de Ehrenburg

Una dintre figurile cele mai controversate ale literaturii sovietice, Ilya Ehrenburg, a fost și un foarte cunoscut publicist. În anii celui de-al doilea război mondial corespondent de război, el a avut „șansa" de a-l întîlni și pe Vlasov. Iată cum descrie aceste momente în lucrarea sa Oameni, ani, viață:

Am trecut prin Volokolamsk. În apropiere de dealul Ludina, într-o izbă se afla punctul de comandă al generalului A. A. Vlasov. Omul acesta mă impresiona în primul rînd prin înălțimea sa: un metru nouăzeci. În al doilea rînd prin felul său de a discuta cu oamenii: vorbea foarte colorat, uneori cu o brutalitate căutată, dar totodată de la suflet la suflet. Încercam un sentiment dublu: îl admiram, dar totodată mă și irita, căci era ceva teatral în felul în care își construia frazele, în intonație, în gesturi. Seara, cînd Vlasov deschise o lungă discuție cu mine, găsii explicația atitudinii sale: vreo două ceasuri îmi vorbi despre Suvorov și, între altele, am notat în agenda mea: „vorbește despre Suvorov ca despre un om alături de care a trăit ani de-a rîndul".

A doua zi cînd discutai cu soldații, ei îmi lăudară pe acest general, spunînd: „E simplu", „curajos", „a fost rănit un plutonier, el l-a înveliț cu cojocul său", „mare meșter să înjure"...

...Mi s-a pregătit patul să pot înnopta. Pînă la trei dimineața am discutat. Mai bine zis a vorbit Vlasov, mi-a povestit, și-a expus punctele de vedere. Cîte ceva din cele ce le-a spus le-am notat. Fusese lîngă Kiev, nimerise în încercuire. Spre ahtinionul lui, răcise, nu mai putea merge și soldații l-au scos, purtîndu-l pe brațe. După această întîmplare a început să fie privit chioriș. „Dar tocmai atunci a telefonat tovarășul Stalin, s-a interesat de sănătatea mea și totul s-a schimbat pe loc". De cîteva ori în timpul discuției a revenit la Stalin. „Tovarășul Stalin mi-a încredințat conducerea unei armate. Am venit aici de la Krasnaia Poliana, aș putea zice că ne-am început marșul de la ultimele case ale Moscovei, am parcurs vreo șaizeci de kilometri fără oprire. Tovarășul Stalin m-a chemat și mi-a mulțumit..." Multe lucruri le critica: „I-am educat prost pe ostași. Întreb pe unul dintre ei cine-i comandantul lui de batalion și el îmi răspunde: «Unul roșcovan». Nici măcar numele nu l-i știe. N-am știut să educăm respectul la ostași. Suvorov, acela știa să se impună..." Dacă voia să laude ceva, repeta: „E bine. E civilizat". Povestind despre o fată pe care nemții o spînzuraseră, îi înjură: „Le venim noi de hac". Dar curînd după aceea adăugă: „Avem ce învăța de la ei. Ați văzut paturile din blindaj? Le-au adus de la oraș. Asta-i civilizație. La ei fiecare soldat își respectă comandantul. N-are să răspundă «unui roșcovan»". Referindu-se la operațiile militare, adăugă: „Eu le spun soldaților mei așa: «nu vreau să-mi fie milă de voi, vreau să vă cruț, și ei înțeleg asta»".

În timpul nopții se arătă nervos căci nemții luminau cerul cu rachetele. „Aruncă rezerve din avioane — îmi spuse. Mîine o să le înapoi vîlceaua"... În timp ce vorbea folosea adesea proverbe, zicători, printre care și unele pe care nu le mai auzisem. Una am reținut-o: „Orice guguman cu scuza lui". Mi-a mai spus că principalul în

eșec.

La 11 aprilie 1945, divizia lui S. Buniacenko a primit ordin de la comandamentul german să se deplaseze pe fluviul Oder și să atace trupele sovietice. Buniacenko, înțelegînd că asta era moarte sigură, a refuzat: „mă subordonez numai lui Vlasov". Vlasov a fost înștiințat și acesta a încercat să-l facă să înțeleagă pe Buniacenko: trebuia măcar de formă să tragă cîteva focuri de armă, apoi se va retrage spre sud, înspre Austria și Iugoslavia, unde probabil erau unitățile anglo-americane.

Așa a și procedat. La 13 aprilie, divizia lui Buniacenko a început „atacul", apoi l-a încetat repede, și, în ciuda cerințelor nemților de a relua focul, a părăsit pozițiile și a pornit spre sud.

Vlasov, aflat din 19 aprilie împreună cu statul major al Comitetului de eliberare la a doua divizie, în Füssen, a aprobat acțiunile lui Buniacenko. El însuși, la 20 aprilie, la consfătuirea cu Jilenkov, Malîșkin, Truhin și Zakutnîi a propus să se ia legătura urgent cu comandamentul anglo-american.

La 29 aprilie, Malîșkin se afla la statul major al Corpului 20 american, de unde a fost trimis la comandantul Armatei 7 americane, generalul McCarrell Alexander Patch.

Mai tîrziu în mîinile americanilor au ajuns Jilenkov, Meandrov, Korbukov, Șatov, Zukutnîi, Blagoveșcenski.

Divizia lui Buniacenko se apropia în acest timp de Praga, unde pe 4 mai a izbucnit insurecția antifascistă. O garnizoană de unități SS selecționate a fost aproape gata să o înece în sînge. Buniacenko și-a oferit serviciile cehilor, sperînd, evident, că se va ține cont mai tîrziu de acest lucru.

Nu s-a ținut cont. Divizia ROA a dat într-adevăr o grea lovitură SS-iștilor, dar, aflînd că pentru „salvarea" cehilor de oamenii lui Vlasov au fost aruncate trupe ale mareșalului I.S. Konev, de lîngă Berlin, Buniacenko a dat ordin de deplasare spre sud, în întîmpinarea Armatei 7 americane, armată care avea deja instrucțiuni precise cum să se poarte cu „oaspeții": dezarmați și în lagăr. Fără să stea mult pe gînduri, vîrfurile armatei lui Vlasov au hotărît să se predea... americanilor. Vlasov, Zverev și Truhin n-au reușit nici măcar să ajungă la americani. Au fost luați de ai lor. Cei aflați în spatele sîrmei ghimpate a lagărelor americane au fost predați — unii mai devreme, alții mai tîrziu — autorităților sovietice. Unii dintre ei au fost împușcați pe loc, alții au fost trimiși în lagărele și închisorile din patrie.

La 2 august 1946, colegiul militar al Tribunalului suprem a condamnat la moarte prin spînzurare 12 persoane: A.A. Vlasov, V.F. Malîșkin, G.N. Jilenkov, F.I. Truhin, A.E. Zakutnîi, I.A. Blagoveșcenski, M.A. Meandrov, V.I. Maltev, S.K. Buniacenko, G.A. Zverev, V.D. Korbukov, N.S. Șatov. În aceeași zi, la Moscova, pe Lubianka [sediul NKVD-ului], sentința a fost îndeplinită.

Multe alte aspecte ale acestei istorii rămîn secrete; nici nu știu dacă vom reuși vreodată să înțelegem exact ce s-a petrecut atunci. De ce a refuzat Vlasov propunerea lui I.Jerebkov de a pleca în Spania, în aprilie 1945? A existat o legătură între armata lui Vlasov și participanții la complotul împotriva lui Hitler, din 20 iulie 1944? Cine a intrat totuși în ROA și care a fost soarta celor care au reușit să supraviețuiască? Sînt încă multe întrebări rămase fără răspuns.

Nu știm — și poate nu vom ști niciodată — ce au declarat Vlasov și cei 11 tovarăși ai lui în timpul anchetelor de pe Lubianka și al procesului penal.

Este greu să ne despărțim de mituri. Dar să trăim cu ele este și mai greu. ■

Introducere și versiune românească
Florentina DOLGHIN

---

viață este devotamentul, credința. La asta se gîndise cînd fusese încercuit, își zisese: „O să rezistăm, ne va ajuta credința".

Dis-de-dimineață Vlasov fu chemat la firul direct. Se întoarse emoționat: „Tovarășul Stalin mi-a acordat o mare încredere"... Vlasov căpătase o nouă misiune. Lucrurile fură strînse într-o clipă și izba rămase pustie...

Colonelul Karpov îmi povesti că Vlasov primise comanda armatei a doua de asalt, care urma să încerce forțarea Leningradului blocat și-mi zisei în sinea mea că alegerea nu era greșită.

Patru luni mai tîrziu, în ziua de 16 iulie [1942], nemții anunțau că luaseră prizonier un comandant de frunte al armatei sovietice, care se ascunsese într-o izbă, îmbrăcat în haine de soldat, dar văzîndu-se înconjurat strigase că este general; dus la statul major, făcu dovada că este generalul Vlasov, comandant al Armatei Speciale.

Peste cîtva timp, un ofițer sovietic care scăpase din încercuire îmi povesti că Vlasov fusese rănit ușor la picior și că-l văzuse mergînd pe marginea șoselei, sprijinit într-un baston și înjurînd.

O lună mai tîrziu germanii anunțară că generalul Vlasov organizează din rîndul prizonierilor o armată care va lupta „de partea Germaniei pentru așezarea Rusiei pe noi temelii și introducerea regimului național-socialist".

Am primit într-o zi un manifest găsit pe front, pe care-l păstrez pînă astăzi. Manifestul vorbea despre mine: „Cîinele de jidan Ehrenburg are dreci" și era semnat „Armata lui Vlasov". Mi-am adus aminte de generalul înalt, îmbrăcat în cojoc, care, luîndu-și rămas bun de la mine cu o jumătate de an în urmă, mă sărutase de trei ori, și am înjurat. (E adevărat, nu atît de colorat ca Vlasov.)

E plină de adevăr zicala că sufletul altuia e întotdeauna un mister. Aș încerca totuși să fac unele ipoteze. Vlasov nu e nici Brutus, nici cneazul Kurbski, am impresia că totul a fost cu mult mai simplu. Vlasov dorise să ducă la îndeplinire misiunea ce îi fusese încredințată. Știa că în acest caz va fi din nou felicitat de Stalin, va mai primi o decorație, va fi înaintat și va impresiona pe toți cu arta lui de a îmbina citate din Marx cu zicalele lui Suvorov. Dar totul s-a petrecut altfel: nemții s-au dovedit a fi mai puternici, armata a fost din nou încercuită. Dorind să scape cu viață, Vlasov și-a schimbat hainele. Văzîndu-se înconjurat de nemți, s-a înspăimîntat, căci un ostaș de rînd putea fi împușcat pe loc. Ajuns prizonier și-a pus problema ce să facă. Își însușise bine principiile politicii curente, îl admira pe Stalin, dar convingeri nu avea. Avea în schimb ambiție. Și-a dat seama că s-a zis cu cariera lui militară. Dacă Uniunea Sovietică va cîștiga războiul, în cazul cel mai bun urma să fie degradat. Nu-i rămînea deci decît o soluție: să accepte propunerea nemților și să depună toate eforturile pentru ca Germania să învingă. În acest caz ar fi devenit comandantul suprem al armatei sau ministru de război în Rusia cîștigată și patronată de victoriosul Hitler. Bineînțeles, Vlasov nu mărturisise niciodată și nimănui acest lucru. La radio declarase că urăște de ani de zile regimul sovietic, că este însetat de dorința „de a elibera Rusia de bolșevici".

...Vlasov reuși să formeze cîteva divizii din rîndul prizonierilor de război. Unii se înrolaseră pentru că erau chinuiți de foame, alții pentru că se temeau de ai lor. În timpul bătăliilor, ostașii lui Vlasov se arătau șovăielnici și nemții îi foloseau mai ales pentru a reprima mișcarea de partizani. Cînd am fost trimis în Franța după război, locuitorii din Limousin mi-au povestit despre cruzimea cu care ostașii lui Vlasov se comportau față de populație. Oameni răi există pretutindeni, e un lucru care nu depinde nici de regimul politic, nici de educație...

Daniel David, specialist în istoria primei conflagraţii mondiale, îşi pune în revista pariziană Historia **această întrebare, răspunzînd afirmativ şi fixînd chiar „ziua critică" (26 martie 1918), cînd trei armate germane sînt lansate de pe frontul de nord, spre Paris, pe valea rîului Oise. Dar autorul studiului — din care reproducem în cele ce urmează fragmente esenţiale, cu subtitlurile redacţiei** Magazin istoric **— analizînd circumstanţele, relevă greşelile înaltului comandament german şi meritele Comandamentului suprem franco-anglo-american, merite ce au schimbat totuşi soarta războiului.**

AR FI PUTUT CÎŞTIGA GERMANIA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL?

DANIEL DAVID

Foch faţă în faţă cu Haig şi Pétain

La începutul anului 1918, situaţia beligeranţilor este marcată de două evenimente ce pun Puterile Centrale într-o poziţie favorabilă. Cu cîteva luni în urmă, armata italiană[1] a suferit la Caporetto (*Magazin istoric*, nr. 10/1968) un asemenea dezastru, încît nu mai este în stare multă vreme să reia ofensiva. Pe de altă parte, la 22 decembrie 1917 au început tratativele de pace de la Brest-Litovsk, între Puterile Centrale şi Rusia, fosta aliată a Franţei şi Marii Britanii. În faţa Germaniei şi a aliaţilor ei se deschide astfel o alternativă decisivă: ori să exploateze pe plan politic poziţia lor favorabilă, negociind o pace de compromis, ori să folosească poziţia bună în scopul obţinerii, pe plan militar, a unei victorii zdrobitoare şi generale. Pentru Berlin adoptarea unei decizii este presantă, dată fiind epuizarea resurselor ţării, din cauza efortului de război. În plus, ofensiva submarină nu a dat rezultatele scontate de Comandamentul german. Acesta este conştient că intrarea în război a Statelor Unite alături de Antantă va răsturna balanţa de forţe.

Călăuzită de aceste considerente, Germania nu ezită prea mult. În răsărit, ea doreşte să obţină de la Rusia mari avantaje economice şi teritoriale. În vest, anexarea Belgiei şi a bazinului minier al Lorenei, pentru a-şi stabili frontiera pe rîul Meusa. Or, doar o victorie militară categorică poate conduce la atingerea acestor ţeluri.

În Germania, conducerea politică şi militară a războiului se află în mîinile a doi oameni: Hindenburg [comandant-şef al armatelor germane] şi Ludendorff. Acesta din urmă, avînd titlul de prim-şef al Marelui Cartier General, face oficiul de generalissim, întrucît împăratul a renunţat, încă de la începutul operaţiilor militare, la orice responsabilitate. Conceptul strategic la care se fixează Marele Cartier General este cel al unui act unic şi decisiv, care să permită armatei germane efectuarea unei străpungeri în direcţia Pas-de-Calais. În punctul de joncţiune al armatelor franceză şi engleză, Comandamentul german speră ca, printr-o acţiune rapidă şi dură, să distrugă armata engleză, ceea ce ar antrena capitularea Marii Britanii şi – deci – lichidarea coaliţiei franco-britanice. Pentru a-şi realiza obiectivele, germanii au disponibile 67 divizii, dintre care 52 mobile şi 15 de poziţie. Penuria mijloacelor de transport i-a obligat pe şefii militari germani să introducă distincţia între unităţile apte pentru războiul de mişcare şi celelalte.

În faţa acestei ameninţări, aliaţii Antantei prezintă un front politic unit. Începînd din toamna anului

[1] În primul război mondial, Italia a fost aliata puterilor Antantei (Franţa, Marea Britanie, S.U.A.).

1917, situația s-a ameliorat și pe plan economic. Doar sub aspect militar empirismul continuă să caracterizeze relațiile interaliate la nivel guvernamental și acțiunile lor pe cîmpul de luptă. În fața bătăliei decisive iminente, numirea unui șef suprem apare ca indispensabilă. Ideea conducerii militare unice se va realiza sub constrîngerea evenimentelor. Punctul de plecare îl va constitui Consiliul superior de război, creat în noiembrie 1917 și alcătuit dintr-un președinte și cîte un ministru din partea fiecărui guvern. Acest consiliu dispune și de un Stat Major interaliat, instalat la Versailles și prezidat de Foch[1]. În 1918, Consiliul superior de război examinează mai multe planuri de campanie, fixîndu-se asupra celui conceput de Foch. Este un plan dominat de spirit ofensiv. El prevede nu numai contraatacuri, dar și puternice contraofensive de degajare, precum și o decisivă ofensivă combinată, care să aibă loc în cazul în care circumstanțele permit să i se scontezе succesul. Planul lui Foch trebuie, desigur, să fie impus și celor doi comandanți-șefi ai armatelor franceză și britanică, respectiv Pétain și Haig. Dar aceștia sînt partizani ai unei atitudini defensive, menținute pînă la intervenția în forță a Statelor Unite, intervenție prevăzută a avea loc în 1919. La 14 martie, Consiliul superior de război revine asupra hotărîrilor sale anterioare și adoptă punctul de vedere al lui Haig și Pétain, potrivit căruia fiecare dintre armatele aliate va rămîne sub autoritatea integrală a comandantului respectiv și va aștepta ofensiva germană, urmînd ca abia atunci armatele să se sprijine reciproc, angajînd în acest scop rezervele.

Ziua critică

La 21 martie 1918, armata germană declanșează bătălia din Picardia. Favorizat de o ceață persistentă, atacul progresează, mai lent în fața Armatei 3 britanice, dar mai repede în fața Armatei 5 britanice, care bate în retragere, în direcția orașului Péronne. După două zile de lupte grele, Haig cere lui Pétain să înlocuiască Armata 5 britanică - epuizată - cu forțe franceze. Acest lucru îi pare lui Pétain primejdios, deoarece el se teme ca inamicul să nu atace și în regiunea Champagne, ceea ce ar face necesară utilizarea acolo a rezervelor franceze. În cele din urmă, cei doi comandanți ajung la un compromis, dar, în tabăra opusă, succesul inițial îl face pe Ludendorff să-și extindă obiectivele. El vrea acum să-i arunce cu totul pe englezi în mare și să pornească o viguroasă ofensivă împotriva francezilor.

La 25 martie, are loc la Compiègne o conferință interaliată ce decide retragerea forțelor engleze spre porturile Canalului Mînecii. A doua zi, situația se înrăutățește: forțele britanice sînt la capătul rezistenței. Ludendorff își dă seama de aceasta și renunță la ideea de a-i zdrobi pe englezi, în timp ce s-ar mulțumi doar să-i țină în loc pe francezi. El vrea acum să profite cît mai mult și lansează la 26 martie trei armate spre Paris, pe valea rîului Oise. Gravitatea pericolului determină Conferința interaliată să-l însărcineze din nou pe Foch cu coordonarea acțiunilor forțelor militare, urmînd ca, în acest scop, să se înțeleagă cu șefii armatelor respective. Începe astfel cea de-a doua fază a bătăliei, fază dominată de concepția lui Foch. Acesta urmărește menținerea legăturii dintre armatele franceze și cele britanice prin acoperirea orașului Amiens, punctul lor de contact, și trecerea la o atitudine ofensivă. Această trecere, angajarea rezervelor disponibile după dispariția amenințării unui atac german în Champagne și - în sfîrșit - acceptarea unor riscuri calculate vor duce la schimbarea totală a soartei bătăliei.

La 28 martie situația se ameliorează, în timp ce Ludendorff își modifică din nou planurile, făcînd să cadă asupra trupelor franceze toată greutatea ofensivei germane. La 31 martie apare un echilibru al forțelor și atacul german este oprit. Se reia la 4 aprilie, fără ca germanii să înregistreze succese importante.

Între timp, la 3 aprilie, guvernele aliate îl însărcinează pe Foch cu conducerea strategică a operațiilor militare. La 14 aprilie, el este numit comandant-șef al armatelor aliate operînd în Franța. Se realizează astfel conducerea unică.

La 9 aprilie începe - prin atacul german - bătălia Flandrei, concepută de Ludendorff ca o prelungire a bătăliei Picardiei. Obiectivul germanilor este izgonirea englezilor și belgienilor din pozițiile lor avansate de la Ypres și cucerirea orașului Dunkerque de pe malul oceanului. Foch opune o concepție ce are la bază susținerea armatei britanice de către cea franceză, cu prețul unor riscuri serioase pentru francezi. În fața afluxului de rezerve franceze, ofensiva germană se epuizează treptat, pentru a fi oprită la 29 aprilie.

În această gigantică bătălie ce dura de la 21 martie, armata franceză angajează 41 divizii și pierde 92 000 oameni. Frontul ei crește cu 97 km, atingînd acum 580 km. Frontul englez scade de la 180 la 135 km, armata respectivă pierzînd 300 000 oameni, adică o pătrime din efectivele de 55 divizii angajate. Cît despre germani, aceștia aruncă în bătălie 126 divizii și pierd 340 000 oameni.

În prima fază a ofensivei germane, concepută de Ludendorff, generalul a asociat: a) o idee strategică, aceea de a obține înfrînge-

[1] Ferdinand Foch (1851-1929), general. În august 1918 a fost avansat, pentru meritele sale militare, la gradul de mareșal al Franței. A condus forțele aliate pînă la înfrîngerea definitivă a Germaniei și capitularea armatei ei, consacrată prin armistițiul din 11 noiembrie 1918. Aliații i-au recunoscut valoarea numindu-l, cu grad onorific, mareșal britanic și polonez. În 1919, a fost ales membru al Academiei Franceze (*Magazin istoric*, nr. 9-11/1975).

rea britanicilor la nord de rîul Somme; b) un procedeu, constînd într-o străpungere rapidă care să devanseze manevra aliaţilor de aducere de rezerve şi c) folosirea de mijloace de luptă ce s-au dovedit însă insuficiente, din cauza mobilităţii reduse a unei părţi din diviziile germane.

O intrare triumfală în Paris?

Evoluţia, la început favorabilă, a luptei pe plan tactic, determină Marele Cartier General german să modifice mereu conceptul iniţial. Astfel numai în primele opt zile de luptă armatele germane primesc şase directive esenţiale, care antrenau schimbarea axelor de atac, modificări în dozarea forţelor puse în linie şi în orientarea rezervelor. Ideea strategică iniţială a lui Ludendorff, aceea de a-i lichida pe britanici, se spulberă, sub influenţa unor succese tactice repurtate de germani, făcînd loc unei alte idei: înfrîngerea francezilor, separarea lor de britanici, precum şi alungarea primilor în direcţia capitalei lor şi a celorlalţi înspre mare. Din cauza acestor inconsecvenţe, în pofida unor succese importante, obiectivul german al actului decisiv unic nu este atins.

În a doua fază a ofensivei lor, germanii aplică o nouă idee strategică: îndepărtarea rezervelor inamice de cîmpul de bătălie decisiv, pentru a le uza pe un sector îndepărtat, unde să se efectueze o străpungere într-un punct slab. Odată atins acest rezultat, urma să se revină asupra proiectului de a-i lichida pe englezi. Dar, în timp ce acest nou plan implică tocmai rapiditate în mişcare, pentru a nu lăsa aliaţilor timp să-şi revină din surpriză şi să ia contramăsuri, insuficienţa mijloacelor de transport silește armata germană să nu-şi exploateze cu promptitudine succesele din martie şi aprilie. În fapt, acţiunea de uzare a rezervelor aliate, acţiune concepută de germani, va ipoteca tot mai mult şansele de succes ale noii ofensive decisive, rezultatul tactic neavînd, pe plan strategic, decît consecinţa de a diminua şansele de succes ale atacului principal.

Dar cum se desfăşoară „actul de uzură"? La 27 mai începe „ofensiva de la Chemin des Dames", pe un front de 80 km, între oraşele Noyon şi Reims. În centru, două divizii franceze şi o divizie engleză primesc şocul a 12 divizii germane. Înaintarea inamicului este fulgerătoare. Germanii ocupă Chemin des Dames şi podurile de pe rîul Aisne. În faţa acestui succes nesperat, Ludendorff ordonă continuarea ofensivei în direcţia liniei Compiègne-Dormans. La Marele Cartier German se vorbeşte deja de o intrare triumfală în Paris. Chiar în ziua cînd primesc ordinul de a continua înaintarea, trupele germane ocupă oraşul Soissons. În faţa pericolului, Comandamentul francez este, la început, surprins şi ezitant. Dar repede Foch şi Pétain, ale căror concepţii tactice sînt diferite, ajung la un punct de vedere comun şi Pétain elaborează un plan defensiv ferm. Dar aşa-numita „bătălie de la Chemin des Dames" se termină cu un important succes german: pierderile aliate se cifrează la 170 000 oameni, inamicul ajunge la 70 km de Paris, calea ferată care leagă Capitala de oraşul Nancy este tăiată. Rezervele sînt folosite şi atrase departe de teatrul de operaţii din Flandra. Drept e că şi frontul german formează, între rîurile Aisne şi Marna, o pungă foarte expusă, tributară pe plan logistic de precarele noduri de comunicaţii din zona Soissons.

O privire retrospectivă pune în lumină două concluzii pe marginea operaţiilor în acel prim semestru al lui 1918. O primă concluzie este că, atunci cînd, la 28 mai, Înaltul Comandament German a ordonat continuarea ofensivei, prevăzută iniţial a fi limitată, el a întrevăzut posibilitatea unei străpungeri decisive spre Paris şi, în acest sens, opţiunea era justificată din punctul de vedere al inamicului. Într-adevăr, un conducător de oşti trebuie să ştie să folosească orice ocazie care se prezintă. Dar, de la sfîrşitul bătăliei Flandrei, armata britanică - a cărei înfrîngere rămăsese obiectivul principal al lui Ludendorff - avusese la dispoziţie o lună şi jumătate pentru a se reface. În lumina acestui fapt se desprinde a doua concluzie, şi anume că transferul bătăliei pe frontul francez a fost - poate - greşeala cea mai gravă dintre cele care i-au făcut pe germani să piardă primul război mondial.

La jumătatea lui iunie, armata Kaiserului se prezintă şi ea epuizată. Efectivele scad numericeşte în aşa măsură, încît divizii întregi sînt şterse din evidenţa armatei. Totodată, scade grav şi moralul combatanţilor. În schimb, timpul lucrează în favoarea aliaţilor în ce priveşte atît efectivele, cît şi moralul trupei. În această situaţie, pentru Ludendorff apar noi dileme: trebuie să oprească ofensiva sau s-o continue? Şi în acest al doilea caz, trebuie să treacă la acţiuni decisive sau să prelungească tactica de uzură? Linia de front atinsă de germani la mijlocul lui iunie, corespunzînd unei situaţii strategic defavorabile, ar trebui să-l oblige pe Ludendorff să opereze o retragere şi o reajustare a frontului pe poziţii pregătite dinainte. Dar el respinge pe considerente psihologice o asemenea soluţie. În această situaţie, nu-i mai rămîne decît să reia ofensiva cu acelaşi scop strategic: atragerea rezervelor aliate departe de spatele forţelor britanice şi uzarea acestor rezerve, pentru a putea apoi să se treacă la acţiunea decisivă. Aşa se naşte noua bătălie, denumită „bătălia din Champagne". Germanii atacă, la 15 iulie, pe un front de 120 km între Château-Thierry şi Main de Massiges. Rîul Marna este trecut în regiunea Dormans şi germanii îşi stabilesc un cap de pod pe malul stîng. Dar rezistenţa bine organizată a aliaţilor încetineşte curînd înaintarea lor şi Ludendorff îşi dă seama din primele zile de eşecul speranţelor sale. El revine deci la ideea atacului decisiv pe frontul Flandrei şi, în acest scop, dizlocă o parte din mijloacele sale de luptă din Champagne, dirijîndu-le spre armatele din nord. Cum, la 18 iulie, francezii declanşează o violentă contraofensivă, între Marna şi Aisne, pe un front de 60 km, Ludendorff se vede nevoit să suspende pregătirile pentru un nou atac în Flandra şi să aducă degrabă o parte din rezerve pe frontul din Champagne. Din acel moment, pe toată întinderea frontului, germanii trec în defensivă. La 3 august, ei sînt deja retraşi dincolo de rîul Aisne, după ce au pierdut oraşul Soissons şi controlul liniei ferate Paris-Nancy. Este eşecul manevrei strategice concepute la începutul anului. Nedispunînd de o mobilitate suficientă, Ludendorff n-a putut relua destul de repede ofensivele. După fiecare bătălie a fost obligat să facă o pauză, care a permis aliaţilor să se refacă. La sfîrşitul lui aprilie, el a agravat şi mai mult situaţia trupelor germane, renunţînd la menghina în care îi ţinea strîns pe englezi.

Demisia lui Ludendorff

Pierderile grele suferite de armatele germane, agravate de criza înregistrată în domeniul recrutării de noi combatanţi, ca şi de scăderea moralului trupelor îi fac acum pe conducătorii Puterilor Centrale, în frunte cu împăratul Germaniei şi - mai ales - cu cel al Austriei să se îndoiască de victorie. Dar Ludendorff refuză din nou să se retragă pe un front mai puţin avansat, şi anume pe aşa-zisa „linie Hinden-

burg", desfăşurată de-a lungul oraşelor Lille-Douai-Saint Quentin-La Fère. În schimb, încă de la sfîrşitul lui iulie, Foch consideră că a sosit momentul să renunţe la atitudinea general defensivă, impusă pînă atunci de inferioritatea numerică a forţelor sale, şi să treacă la ofensivă. Fără a crede în posibilitatea unei victorii repurtate în 1918, el ia în considerare o serie de ofensive rapide şi repetate, destinate a degaja marile căi ferate. În planurile sale, el rezervă o parte în creştere armatei americane, care dispune acum de 27 divizii şi de 786 000 combatanţi. Ofensivele parţiale ale aliaţilor încep la 8 august şi armata germană suferă pierderi extrem de grele, înregistrînd, totodată, o adevărată prăbuşire a moralului. Ludendorff o recunoaşte în memoriile lui: „8 august a fost o zi de doliu pentru armata germană". Sentimentul că trebuie să se încheie pace se impune tuturor, dar atît oamenii politici cît şi militarii tergiversează.

Pe plan strategic elementul esenţial îl constituie strălucita reintrare în scenă a armatei britanice. Seria de ofensive cu obiectiv limitat pe care le desfăşoară aliaţii conduce la retragerea – în sfîrşit – a germanilor pe „linia Hindenburg", la 2 septembrie. Prin aceasta, inamicul abandonează tot terenul pe care l-a cucerit de la începutul anului. Apoi, între 12 şi 15 septembrie, are loc lichidarea pungii de la St. Michel unde, pentru prima dată, atacul principal este dat de şase divizii americane, amplasate în linia întîi. Prin aceasta se dă satisfacţie lui Pershing[1], care insista să se stabilească un sector anume al frontului încredinţat exclusiv forţelor americane, pentru a-l pune astfel pe picior de egalitate cu aliaţii săi.

A doua jumătate a lui septembrie 1918, marcată pe frontul de est de înfrîngerea bulgarilor şi turcilor, înregistrează – în vest – şi începutul prăbuşirii armatei germane. Printr-o serie de contraofensive, Foch urmăreşte trecerea la ofensiva generalizată. Aceasta va fi lansată la 26 septembrie. Ea îi ia pe germani cu totul pe nepregătite. Explicaţia surprizei lui Ludendorff constă în faptul că întrucît acesta nu a reuşit, între 21 martie şi 15 iulie, să pună în mişcare concomitent toate armatele sale, în pofida superiorităţii lor numerice, el nu poate crede în posibilitatea unei asemenea ofensive şi – deci – nu a prevăzut nimic care s-o contracareze. Aşa se explică, de altfel, atît încetineala tratativelor oficioase de pace din timpul verii, cît şi refuzul comandantului german de a practica o reajustare importantă a frontului, printr-o repliere voluntară. Ofensiva este susţinută de francezi pe un front întins între Argonne şi Suippe şi de americani între Meusa şi Argonne. Dar lipsa de experienţă a aliatului american îşi spune cuvîntul şi blocarea drumurilor cu propriile lui mijloace de transport conduce la o dezorganizare a spatelui trupelor. La 30 septembrie, francezii îşi extind ofensiva de la Reims la rîul Aisne. Peste zece zile, întregul grup de armate comandat de Kronprinz[2] bate în retragere, repliindu-se pe linia Hindenburg, între Oise şi Argonne. Francezii reocupă La Fère şi Laon, degajează oraşul Reims, cuceresc poziţii în Champagne, dar eşecul american antrenează eşecul atacului de la care se aşteptau rezultate decisive.

Pe de altă parte, o ofensivă anglo-franceză desfăşurată în sectorul Cambrai-Saint Quentin face ca aliaţii să cucerească într-o săptămînă linia Hindenburg. Germanii se repliază pe „poziţia Hermann" (Knocke - Tournai - Valenciennes - Wassigny), situată cu 30 kilometri mai în spate. În acelaşi timp şi grupul de armate aliate din Flandra porneşte ofensiva. Dar atacul este oprit provizoriu din cauza timpului şi a terenului devastat.

La 15 octombrie Înaltul comandament aliat apreciază că ofensiva pe care a considerat-o de mare importanţă nu a dus la rezultatele scontate, din cauza incapacităţii americanilor de a realiza străpungerea între Meusa şi Argonne. Totuşi armata germană este lovită de moarte şi Comandamentul suprem nu mai reuşeşte să obţină de la ea acţiuni coordonate. Hindenburg şi Ludendorff înţeleg că trebuie cerut armistiţiu. Se pornesc lungi tratative la care participă şi împăratul şi – succesiv – cancelarii Hertling şi Max de Bade. Dar bătălia continuă. La 19 octombrie, aliaţii înregistrează succese nete la nord de Oise şi văd profilîndu-se succese între Oise şi Aisne. În schimb, dificultăţile armatei americane suscită tensiuni între Foch şi Clemenceau[3], acesta din urmă reproşînd lui Foch că îl „menajează" prea mult pe generalul Pershing. Începînd de la 1 noiembrie, americanii repurtează însă o serie de succese. Pentru a exploata aceste succese, se decide o ofensivă în Lorena, cu efortul principal spre Sarrebrücken, capitala Sarre-ului, ofensivă ce trebuie combinată cu un atac al forţelor aliate din Europa de est, acesta aducînd luptele chiar la frontiera Austriei.

Dar între 15 octombrie şi 11

[1] John Joseph Pershing (1860-1948), general american, comandant-şef al corpului expediţionar al Statelor Unite în primul război mondial.

[2] Moştenitorul tronului Germaniei.

[3] George Clemenceau (1841-1929), ministru de război şi prim-ministru al Franţei în timpul primei conflagraţii mondiale. Energia cu care a condus politiceşte bătălia i-a atras supranumele de „tigrul". Tot el a condus delegaţia franceză la tratativele care s-au încheiat cu semnarea, în 1919, a Tratatului de la Versailles.

La jumătatea lunii iunie 1918, carele de luptă germane reiau ofensiva, în loc să se retragă

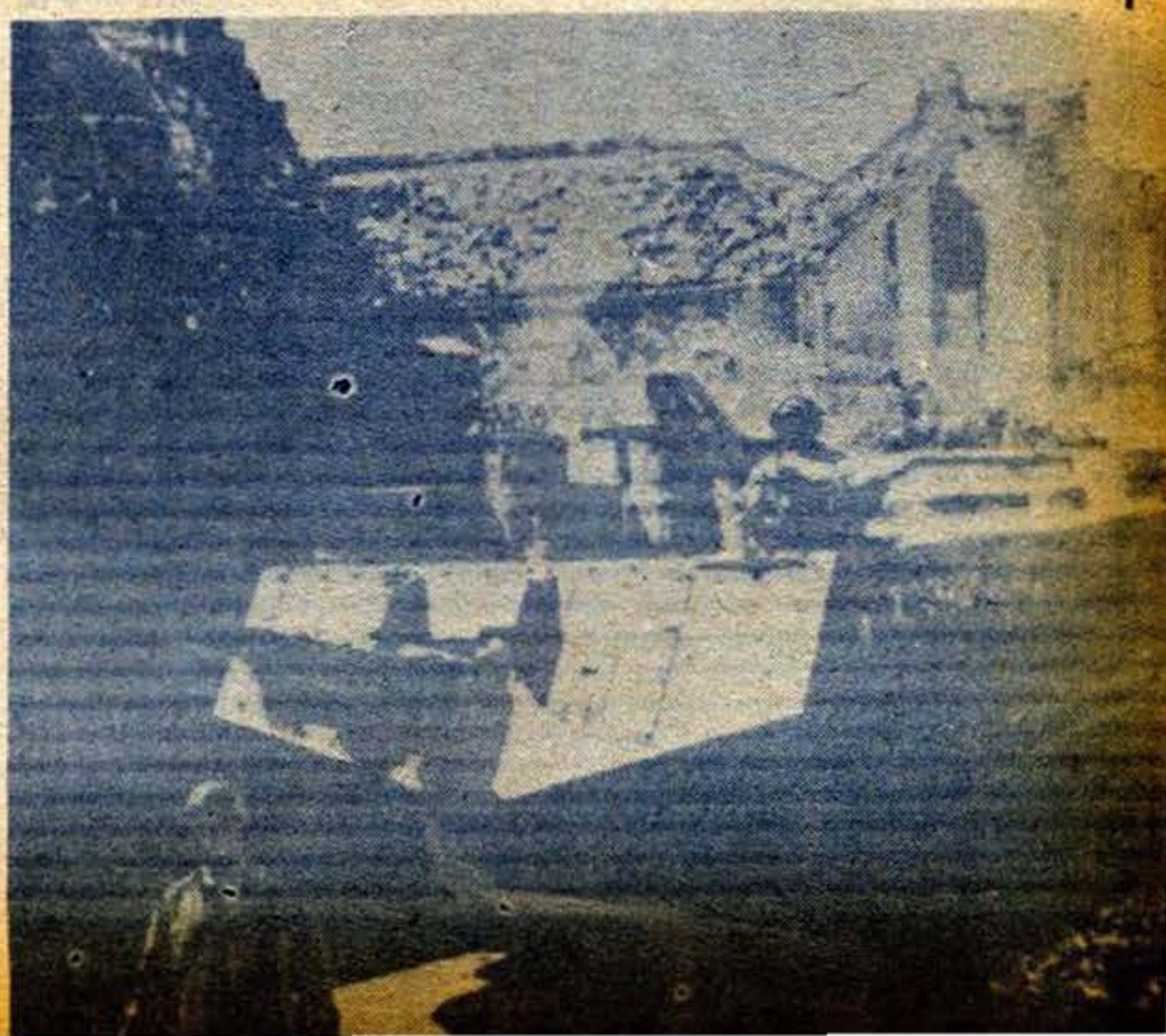

noiembrie, dezorganizarea spatelui armatei germane sporește. Trupele se retrag continuu și abandonează pe front un material de luptă considerabil. La 26 octombrie, Ludendorff demisionează. Este înlocuit cu generalul Gröner, considerat a fi tehnicianul cel mai capabil să rezolve complexele probleme militare ce se vor pune Germaniei după armistițiu. De altfel, acest armistițiu devine pentru germani inevitabil, după ce, în urma ofensivei franco-anglo-italiene, desfășurate între Veneția și Trento, armata austriacă se prăbușește. La 3 noiembrie se semnează armistițiul cu Austria. Cel cu Germania - admis, de fapt, încă de la 28 septembrie - este semnat la 11 noiembrie.

La un pas de victorie

Cum am arătat, începutul anului 1918 marchează o rupere a echilibrului de forțe, din cauza ieșirii din război a Rusiei. Germania dispune acum de o certă superioritate în mijloace de luptă, legată și de concentrarea puterii politice și militare în mîinile unui duumvirat. Eroarea acestuia - eroare fundamentală - este aceea de a fi refuzat orice pace de compromis, pentru a-și satisface, printr-o victorie totală, poftele de dominație. Dar, ca urmare a blocusului naval practicat de aliați, armata germană trebuie împărțită în două mari grupuri: unul mobil, celălalt de poziție. Grupul mobil poate ataca doar pe o anumită porțiune a frontului; poate, de asemenea, să exploateze situațiile favorabile prin manevre de mișcare, dar este un grup slab. La 21 martie, el nu reprezintă decît 56 divizii, dintr-un total de 192. În schimb, grupul de poziție, dispunînd de 136 divizii, este puternic numericește, dar ineficient pentru că este static. În aceste condiții, Comandamentul german trebuie să conceapă planul unei bătălii care să se desfășoare rapid, fără întreruperi, deci fără să permită adversarului să respire. Totul trebuie să se termine pînă în luna iulie, data scadenței americane, determinată just de serviciile germane de informații. De aici ideea, riscantă, dar întemeiată, de a-i zdrobi cu brutalitate pe britanici, înainte de sosirea rezervelor franceze. Nedispunînd de timp suficient, Ludendorff nu poate lua în considerare acțiuni de uzură înaintea unei acțiuni decisive. În schimb, Foch poate s-o facă începînd de la 18 iulie, căci e conștient că timpul lucrează în favoarea sa. Vom adăuga, în ce-l privește pe Ludendorff, și ezitările lui în conducerea operațiilor, inconsecvența în materie de idei strategice sub influența unor circumstanțe favorabile unor anumite operații tactice și - mai ales - slăbirea cleștelui în care stringea armata britanică, ceea ce permite acesteia să se refacă. Această slăbire a cleștelui apare, vreme îndelungată, ca fiind greșeala majoră a lui Ludendorff. Dar, încă de la bătălia Flandrei, Foch a concentrat în spatele frontului britanic cea mai mare parte a rezervelor aliate, dezechilibrînd cu bună știință ansamblul dispozitivului. (Riscul enorm care decurgea de aici i se părea inacceptabil lui Pétain: doi mari conducători militari, două concepții, un subiect de controverse pentru istorici.)

În aceste condiții, ideea inițială a lui Ludendorff este încă realizabilă? În fapt, la 26 martie 1918, Germania a fost aproape de victorie. Dar, în acea zi, comandantul german s-a găsit față în față cu Foch, adică cu singurul șef militar care, prin ansamblul calităților și defectelor sale, putea să-l facă să piardă. În ce a constat strategia lui Foch? În primul rînd, în lichidarea particularismului practicat pînă atunci de armatele aliate și în înlocuirea acestui particularism cu o absolută solidaritate, după deviza: ne salvăm sau pierim împreună. Aceasta a reprezentat însăși baza comandamentului unic. În al doilea rînd, strategia lui Foch a constat în manifestarea sistematică a voinței de reluare a ofensivei, voință întemeiată pe intuiția lui de mare conducător de oști. Cu alte cuvinte, este vorba aici de o acceptare a riscului, de îndrăzneală. În sfîrșit, strategia lui Foch a constat în uzarea inamicului, în cadrul conducerii bătăliei ofensive, printr-o serie de operații limitate, concepute ca un preludiu la ceea ce a numit „ofensiva de importanță". Dar, cum datele materiale ale războiului nu i-au permis nici străpungeri fulgerătoare, nici manevre pe flancuri, nici învăluiri, această „ofensivă de importanță" s-a dovedit a nu fi, de fapt, decît o continuă extindere a bătăliei, pornindu-se din zonele unde ea fusese deja angajată. Și fără îndoială că această remarcabilă inteligență militară a adus aliaților victoria. ■

Versiune românească și note
Leon SARĂȚEANU

CLIO ANUNȚA

ICRE NEGRE ȘI TABLOURI

Cînd Winston Churchill a decis să ia parte la conferința aliată de la Moscova, din 1943 (*Magazin istoric*, nr. 2-8/1985), personalul ambasadei Marii Britanii a intrat într-o mare încurcătură. Unde să găsească, într-o țară epuizată de efortul de război, mîncare pentru a putea oferi un banchet care să satisfacă amorul propriu al primului ministru? Și de această dată salvarea a venit din interiorul Commonweatth-ului. Șeful legației canadiene le-a împrumutat șoferul cu recomandarea că poate aranja orice. Acesta, un grec, a dispărut pentru cîteva zile și a reapărut cu destulă mîncare cît să scufunde un vapor - potrivit revistei *The Economist*.

Întreprinzătorul șofer se numea George Costakis. El a murit în luna martie, 1990, la Atena, în vîrstă de 77 ani. Mai mult ca sigur că revista menționată nu i-ar fi acordat eroului nostru o pagină (plus o fotografie) doar pentru că a salvat, în 1943, onoarea Imperiului. Explicația acestui tratament o constituie o altă reușită a sa. Din 1946 și pînă în 1977, cînd a părăsit Moscova, a strîns o impozantă colecție de picturi și sculpturi ale reprezentanților avangardei sovietice, din perioada 1917–1930. Cei mai mulți dintre acei artiști, supuși după 1932 unor virulente atacuri din partea propagandei lui Stalin, au murit în lagărele de concentrare sau în fața plutoanelor de execuție. Mare parte dintre operele lor au fost salvate practic de colecționarul grec. El le-a descoperit în cele mai neașteptate locuri: tablouri care astupau ochiuri de geam sparte, erau transformate în tobogane pentru copii etc.

Atunci cînd a părăsit Uniunea Sovietică, George Costakis a donat trei sferturi din colecție Galeriei Tretiakov. Faptul că a reușit totuși să obțină aprobarea pentru a scoate restul tablourilor este socotit un mare succes, pus pe seama calităților dovedite încă din 1943. Oricum, la valoarea actuală - determinată și de raritatea pieselor - colecția nu poate fi cumpărată în întregime de nici un muzeu din lume.

1967 DIALOG CU CITITORII 1991

„AȘTEPT ÎN FIECARE LUNĂ REVISTA"

Intrăm în cel de-al 25-lea an de apariție neîntreruptă a revistei noastre. Un sfert de veac în care, număr de număr, legăturile dintre dumneavoastră, stimați cititori, și noi, au constituit însăși rațiunea Magazinului istoric **de a fi.**

Am primit și primim necontenit emoționante mărturii ale sentimentelor de prețuire, de încredere și atașament cu care zecile de mii de cititori întîmpină, lună de lună, revista. Puține dintre acestea le-am făcut publice în dialogul nostru, neputînd reproduce mai multe, din considerente exclusive de spațiu tipografic.

Iată, și acum, în această lună cînd se împlinesc 24 de ani de la apariția primului număr al Magazinului istoric, **în aprilie 1967, cîteva dintre gîndurile pe care cititori din toată țara au ținut să le adreseze revistei. Adăugăm că, după 22 decembrie 1989, curierul nostru a devenit nu numai mai bogat și mai dens în idei, sugestii, critici, dar sentimentele de prețuire și de fidelitate ale cititorilor sînt exprimate într-un mod care — mărturisim — ne emoționează de fiecare dată.**

Dl. ALEXANDRU ROȘCA, din com. Benesat, jud. Sălaj, **în vîrstă de 74 ani:** Cu mîna tremurîndă de bătrînețe și de suferință vă adresez aceste rînduri, dorindu-vă tuturor celor ce munciți la această revistă ca să ne arătați vremile și bucuriile istorice pe care noi, deși bătrîni, nu le-am știut întrutotul, atît ale noastre cît și ale lumii.

Nu vreau să vă aduc laude, dar sufletul meu îmi dictează să vă aduc mulțumiri și anume de ce? Eu am iubit istoria încă din clasele primare; d-voastră mi-ați dat posibilitatea de a o cunoaște.

Sînt un simplu țăran, dar în ultimul timp am învățat și o meserie, o meserie cu care să-mi ajut clasa mea, țărănimea, și poate și poporul.

Onor redacție, d-voastră știți cine ați fost pentru sufletul meu? Ați fost continuatorii redactorilor de la **Tribuna Ardealului,** singurul ziar pe care l-am avut sub ocupație și pe care îl așteptam cu sete în fiecare sîmbătă și care m-a însoțit și în Ungaria, acolo unde am fost concentrat.

Tot așa aștept astăzi în fiecare lună să-mi sosească această revistă care îmi dă satisfacția de a cunoaște istoria nu numai a poporului meu ci și a altor popoare ale lumii, cu viața și felul de a trăi.

Cunosc, au fost ani cînd această revistă nu și-a putut îndeplini misiunea pentru care lupta, dar totuși printre rînduri și-a făcut datoria. Acum, cînd printre norii care din păcate mai persistă pe cerul patriei noastre totuși apar din ce în ce mai luminoase razele libertății și ale iubirii, luptați mai departe pentru a arăta poporului nostru și lumii adevărul (adevărul istoriei, al neamului nostru atît de oropsit între timp).

Onorați redactori, onorați colaboratori, scrieți, luptați pentru a arăta poporului nostru cine este, iară lumii cine sîntem și a combate pe toți acei care ne contestă originea noastră și rădăcinile pe care dacă vor să sape le vor găsi în acest pămînt, așa cum și noi am găsit cînd săpam Canalul Dunăre-Marea Neagră, a pădurilor noastre dobrogene, și le vor găsi peste tot în acest teritoriu de la Nistru pînă la Tisa, din Boian la Vatra Dornei.

Onorată redacție, într-un aviz ne-ați informat că sînteți siliți să scumpiți abonamentul acestei reviste. Vă asigur că nu l-am primit cu părere de rău, dar trebuie să o înțelegem. Jertfa pentru cultură nu e prea mare niciodată.

În încheiere vă cer iertare pentru cum am scris, cu lipsuri și schimbări neînțelese, dar fiind bătrîn de 74 ani mi-au apărut în ochi picăturile de rouă ale nopții vestitoare a soarelui dimineții pe care o aștept.

Și cu aceasta vă doresc mulți ani fericiți, tuturor celor ce lucrați la redactarea acestei reviste și colaboratorilor, atît din țară cît și din străinătate. La mulți ani!

Scrisoarea cititorului nostru din Sălaj ne amintește de cele exprimate de Liviu Rebreanu în discursul său de recepție de la Academia Română din mai 1940. Citindu-l pe marele nostru romancier, drept mulțumire d-lui Alexandru Roșca pentru frumoasa scrisoare trimisă, îi spunem: Laudă țăranului român!

PRIETENII DE LA „LAMINORUL" BRĂILA

Din Brăila, **dl. ȘTEFAN IREMIE, cînd curs invitației noastre adresate în nr. 10/1990 cititorilor de a ne scrie despre subiectele pe care ar dori să le citească în paginile revistei, ne formulează cîteva sugestii tematice (de care vom ține seama în alcătuirea numerelor viitoare), scrîndu-ne, totodată:** A dat bunul Dumnezeu să apuc și clipa cînd veți putea să spuneți adevărul în privința subiectelor pe care le abordați, în această splendidă revistă de istorie.

De asemenea, mă bucur foarte mult că ați trecut în nr. 10/1990 la tradiționalul număr de 96 de pagini. Deși eram mic cînd ați inaugurat primul număr al revistei d-voastră, m-am luptat cu toată tăria pentru a-mi întregi colecția, fie cumpărînd de la anticariat, fie contra partidă. Acum mă pot mîndri cu această colecție.

Vreau să mai subliniez că în Brăila aveți foarte mulți cititori, cel puțin din cîte știu eu și din cîte cunosc; o bună parte din ei se află și la mine în uzină, la „Laminorul".

LA LOC DE CINSTE

Tot din Brăila, **primim de la dl. TEMISTOCLE SANDU:** Am colecția completă a **Magazinului istoric.** Sînt foarte bucuros. Această bucurie a mea se datorește și dvs., care m-ați ajutat să-mi completez numerele lipsă, publicînd cererea mea, cît și d-lui **PETRE ROȘIANU,** din Drobeta-Turnu Severin, care mi-a trimis numerele solicitate. Pentru aceasta vă mulțumesc atît dv. cît și d-lui Roșianu.

Păstrez la loc de cinste în biblioteca mea colecția **Magazin istoric** și o voi lăsa moștenire nepoților mei. **Magazin istoric** mi-a fost și îmi va fi un prieten apropiat.

Despre colecția sa, completată cu ajutorul revistei și cititorilor, ne scrie și dl. MIRON SORIN CONSTANTIN, str. Ștefan cel Mare, nr. 45, com. Vama, jud. Suceava: Ca un pasionat și statornic cititor al revistei dvs., țin să vă mulțumesc pentru fructuoasa noastră colaborare, datorită căreia am reușit să-mi completez aproape întreaga colecție. Mai fac totuși un apel către toți colegii colecționari ai revistei, poate mă ajută cineva și-mi trimite nr. 1/1967. Caut de peste doi ani acest număr și nu am reușit să-l procur.

Drept pentru care facem cunoscut apelul cititorului nostru sucevean.

NEPOTULUI, CU LEGĂMÎNT

Din com. Valea Iașului, sat Valea Ulelului, jud. Argeș, **dl. ION BĂLAȘA ne scrie ce reprezintă pentru d-sa colecția revistei și cum a reușit să și-o completeze:** Vă scriu despre cum am reușit prin luna martie 1973 să obțin colecția **Magazin istoric** de la primul număr, pînă la data cînd, scriindu-vă d-voastră, am primit un răspuns și o adresă de la d-voastră, prin care îmi indicați pe dl. **NICOLESCU COSTICĂ,** din București, că are o colecție de vînzare. Am scris la adresa indicată și am primit un răspuns ca de la un părinte parcă. Ne-am înțeles prin scrisori, am trimis banii și am primit coletele cu revistele. Cred că mai trăiește împreună cu familia fiului său și le urez la toți la mulți ani și multă sănătate. Vă scriu toate acestea pentru că am și acum în fața mea ultima scrisoare de la dînsul și o păstrez în plicul care mi-a adus-o ca pe o frumoasă amintire, de la care am cîștigat mult, am cîștigat colecția de care nu m-am despărțit și nu am să mă despart cît oi fi. Am să las nepotului legămînt să continue ce am început eu și el să lase mai departe.

PRECIZĂRI, CORECTĂRI

În numărul 3/1991, la pagina 37, coloana 1, rîndul 17 de jos în sus se va citi „de către general la timpul"..., **iar la pagina 40, titlul corect al lucrării indicate este:** BLOWBACK: America's Recruitment Nazis ant Its Effects on the Cold War.

CONTENTS (Romanian History) **G. Vâlsan** The Depths of the Past • **P. Cernovodeanu** Dimitrie Cantemir unknown • **D. Berindei** 1828-1848. Romanian Diplomacy (II) • **G.T. Kirileanu** 1914-1918. Diary (VII) • **V. Râpeanu** 1919. I.I.C. Brătianu and Take Ionescu in Paris • **S. Constantinescu** The Confession of Marshal Averescu • **N.D. Stănescu** The Secret Service in the Thirtieth (IV) • **D. Hîncu** 1938. Bugged Phone Calls • **M.Gh. Brătianu** 1953. The Enigma about G.I. Brătianu's Death (II) • **J.N. Mănescu** Romanian Armorial Bearings • **Şt. S. Gorovei, M.S. Rădulescu** Movilă — Secrets of Genealogy • **R. Theodorescu** Iaşi — Art and Culture in the XVIIth-XVIIIth Centuries • **D. Bădără** Dosoftei's Psalter — an unknown Edition • **C. Rezachevici, F.N. Smărăndescu** 1330. The Battle of Posada — Opinions and Controversies • In Bucharest, 50 Years ago • **A. Şiperco** June 1941-August 1944. René de Weck, the Swiss Minister, cables from Bucharest... (XIII)

SOMMAIRE (Histoire roumaine) **G. Vâlsan** Les Permanences du passé • **P. Cernovodeanu** Dimitrie Cantemir inconnu • **D. Berindei** 1828-1848. Diplomatie roumaine (II) • **G.T. Kirileanu** 1914-1918. Journal (VII) • **V. Râpeanu** 1919. I.I.C. Brătianu et Take Ionescu à Paris • **S. Constantinescu** Une confession du maréchal Averescu • **N.D. Stănescu** Le Service Secret dans les années trente (IV) • **D. Hîncu** 1938. Écoutes téléphoniques • **M.Gh. Brătianu** 1953. L'énigme de la mort de Gh.I. Brătianu (II) • **J.N. Mănescu** Les armoiries chez Roumains • **Şt. S. Gorovei, M.S. Rădulescu** Movilă — les secrets de la généalogie • **R. Theodorescu** Iaşi — art et culture au XVII-XVIII siècles • **D. Bădără** Le Psautier de Dosoftei — une édition inconnue • **C. Rezachevici, F.N. Smărăndescu** 1330. La Bataille de Posada — opinions et controverses • A Bucarest, il y a 50 ans • **A. Şiperco** Juin 1941-août 1944. Les rapports confidentiels du ministre de Suisse à Bucarest. René de Weck (XIII)

СОДЕРЖАНИЕ (Румынская история) Г. Вылсан Глубина прошлого • П. Черноводяну Димитрие Кантемир — неизвестный • Д. Беринде́й 1828-1848. Румынская дипломатия (II) • Г.Т. Кириляну 1914-1918. Дневник (VII) • В. Рыняну 1919. И.И.К. Брэтиану и Таке Ионеску в Париже • С. Констáнтинеску Исповедь маршала Авереску • Н.Д. Стэнеску Секретные службы в 30-ые годы (IV) • Д. Нынку Перехваченные телефонные разговоры • М.Г. Брэтиану 1953. Загадка смерти Г.И. Брэтиану (II) • Ж.Н. Мэнеску Герб у румын • Шт. С. Горовей, М.С. Рэдулеску Мовила — из тайны генеалогии • Р. Теодореску Яш — искусство и культура в XVII-XVIII вв. • Д. Бэдэрэ Псалтырь Дософтея — неизвестное издание • К. Реакевич, Ф. Н. Смэрэндеску 1330. Сражение в Посаде — мнения, споры • В Бухаресте, 50 лет тому назад • А. Шиперко Июнь 1941 г. - август 1944 г. Донесения Рене де Века, министра Швейцарии в Бухаресте (XIII)

INHALT (Rumänische Geschichte) **G. Vâlsan** Die Fortdauer der Vergangenheit • **P. Cernovodeanu** Dimitrie Cantemir unveroffentlich • **D. Berindei** 1828-1848. Rumänische Diplomatie (II) • **G.T. Kirileanu** 1914-1918. Tagebuch (VII) • **V. Râpeanu** 1919. I.I.C. Brătianu und Take Ionescu in Paris • **S. Constantinescu** Die Geständnisse des Marschall Averescu • **N.D. Stănescu** Der Geheime Dienst in die 30 Jahre (IV) • **D. Hîncu** 1938. Abgehörte Ferngespräche • **M.Gh. Brătianu** 1953. Der Gh.I. Brătianu Rätselhafte Tod (II) • **J.N. Mănescu** Die rumänischen Wappen • **St.S. Gorovei, M.S. Rădulescu** Movilă — die Geheimnisse des Stammbaums • **R. Theodorescu** Iaşikunst und Kultur in XVII-XVIII Jhr. • **D. Bădără** Der Dosoftei Psalter — eine unbekannte Ausgabe • **C. Rezachevici, F.N. Smărăndescu** 1330. Die Posada Schlacht — Meinungen und Streitfragen • In Bukarest, vor 50 Jahren • **A. Şiperco** Juni 1941-August 1944. Der schweizerische Gesandte in Bukarest berichtet... (XIII)

SUMARIO (Historia rumana) **G. Vâlsan** Las profundidades del pasado • **P. Cernovodeanu** Dimitrie Cantemir, inedito • **D. Berindei** 1828-1848. Diplomacia rumana (II) **G.T. Kirileanu** 1914-1918. Diario (VII) • **V. Râpeanu** 1919. I.I.C. Brătianu y Take Ionescu a Paris • **S. Constantinescu** La confesión del mariscal Averescu • **N.D. Stănescu** El servicio secreto en los años '30 (IV) • **D. Hîncu** 1938. Llamadas telefónicas interceptadas • **I.Gh. Brătianu** 1953. El enigma de la muerte de G.I. Brătianu (II) • **J.N. Mănescu** El escudo de los rumanos • **Şt. S. Gorovei, M.S. Rădulescu** Movilă — De los secretos de la genealogia • **R. Theodorescu** Iaşi — arte y cultura en los ss. XVII-XVIII • **D. Bădără** El Psalterio de Dosoftei — edición desconocida • **C. Rezachevici, F.N. Smărăndescu** 1330. La Batalla de Posada — opiniones, controversias • En Bucarest, hace 50 años • **A. Şiperco** Junio de 1941-Agosto de 1944. Los informes del ministro de Suiza en Bucarest, René de Weck (XIII)

magazin istoric

Apare lunar, se găseşte de vînzare la chioşcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile P.T.T.R., factorii poştali şi difuzorii din întreprinderi, instituţii, şcoli etc., de la oraşe şi de la sate. Preţul unui număr — 18 lei, abonamentul pe 6 luni — 100 lei, pe un an — 200 lei.

ABONNEMENTS: ROMPRESFILATELIA — Sectorul export-import presă, Bucureşti, Calea Griviţei, nr. 64-66, P.O.BOX 12-201; telex: 10376 prsfir. Abonamentul pe un an — 64 dolari U.S.A.

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic —.Bucureşti 42 427

Lei 18
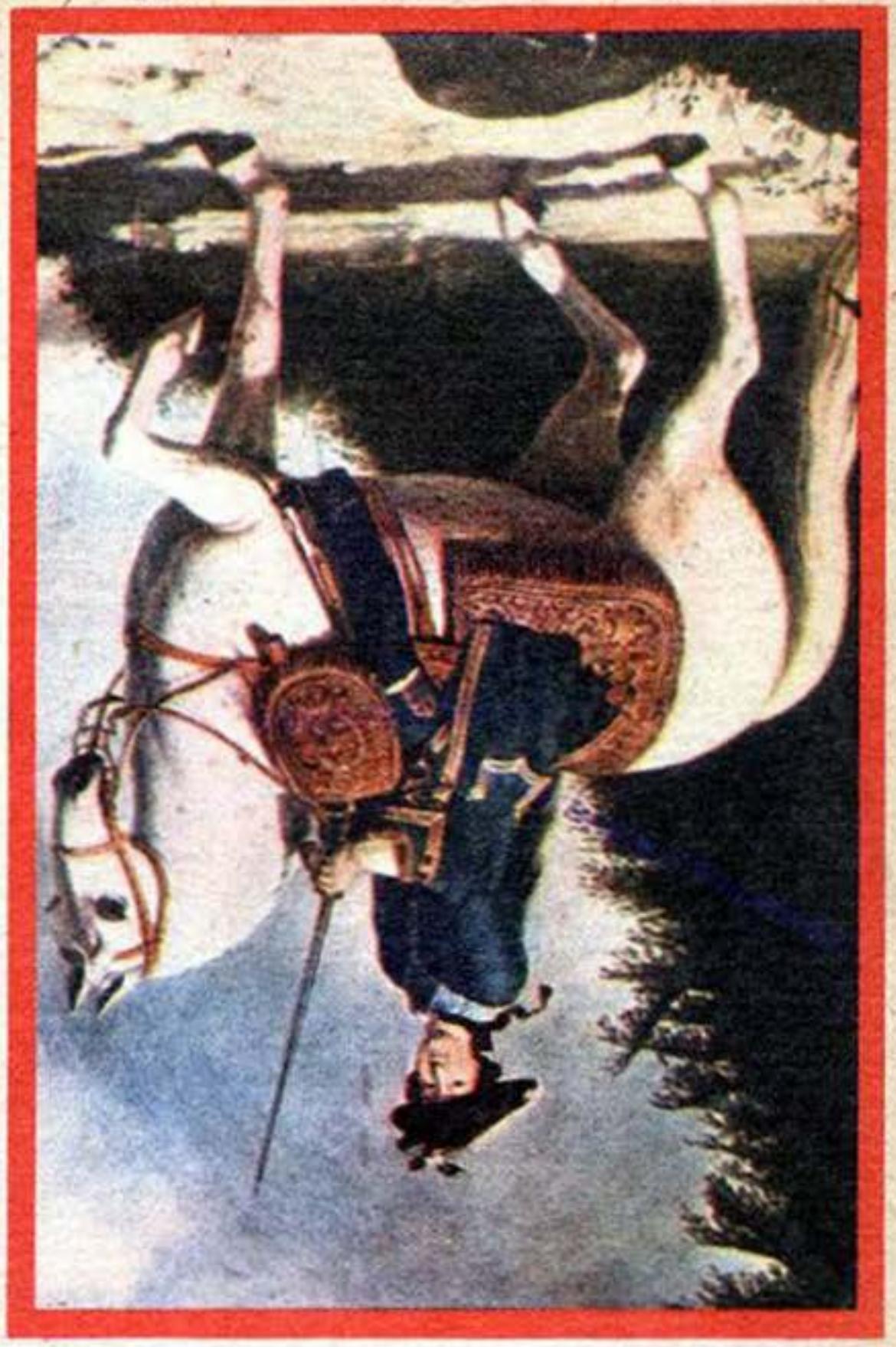
33/38